Йордан Йовков

Събрани съчинения
том 3

Български писател

Йордан Йовков

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

В ШЕСТ ТОМА

Под общата редакция на
Симеон Султанов

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ • СОФИЯ

Йордан Йовков

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

ТОМ ТРЕТИ

ЖЕНСКО СЪРЦЕ
АКО МОЖЕХА ДА ГОВОРЯТ

Редактор
Светла Гюрова

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ • 1983

Женско сърце

Серафим

Един чудноват човек, нито селянин, нито гражданин, дрипав, окъсан, идеше към Енювото кафене и самси Еню, седнал отпред кафенето на сянка, не можеше да го познае кой е. Посред лято в тая страшна жега, тоя човек беше навлякъл дълго зимно палто, като попско расо, на главата му беше нахлупено смачкано бомбе, а краката му бяха обути с цървули. Но най-често очите на Еня се връщаха върху палтото на непознатия: едно време то ще е било синьо, ще е било от един плат, но сега нищо не личеше — оръфано, разнищено, навред продупчено, навред кърпено. И между безбройните разноцветни кръпки наймного се хвърляха в очи две-три много големи, взети сякаш от чувал или от най-проста аба и лепнати, както доде, с едър шев и избелели конци.

Човекът доде на две-три крачки и се спря. Той разбра, че Еню не може да го познае, и малко обиден, с подигнати вежди, леко усмихнат, остави се да го гледа Еню и зачака. Той беше мършав, дребен човек, изгубен в окърпеното палто като в пашкул. Лицето му беше сухо, черно, с рядка черна брада, очите му, като у пияниците или у хора, които не са си доспали, бяха влажни и замъглени. Еню продължаваше да го гледа втрещено, непознатият се усмихна повече.

— А бре, Серафиме, ти ли си? — извика найпосле Еню. — Ух, да те убий здраве, да те убий! Не мога да те позная бре. . .

— Аз съм, бай Еньо, аз. Натурален като жив. . . тъй да се каже. . .

— Аз пък рекох, че е таласъм. Помислих, че плашилото от даскал Тодоровата бахча иде насам. Да те вземе мътната, да те вземе. Мисля си: какъв ще е тоз изпаднал германец!

Серафим се засмя тихо, беззвучно, като поклащаше глава, а влажните му очи светнаха повече. Без да бърза, той подпря на пейката тоягата си, сне и чувалчето, което носеше на рамото си. Всяка година, а понякога през година и през две, той се явяваше по тия места по Гергьовден или по Димитровден, когато слугите менят господарите си. Той беше от града, но търсеше работа по селата. Можеше да работи само лека, маловажна работа: на някоя мелница се приставяше да храни свинете, да чисти обора на някой хан, или пък пасеше един-два добитъка.

— Де беше туй лято? — попита го Еню. — Рано си напуснал, щъркелите още не са си отишли. Де беше?

— В Белица бях туй лято, на една керемидарница. Има един Панайот там, кермекчия, при него бях. Керемидите му пазех.

Той говореше ниско, като че се боеше да не го чуе някой, с разширени и учудени очи, а после изведнаж се засмиваше и между посинелите му устни светваха зъбите му.

— Сухо беше туй лято — продължи той, — добра стока изкараха хората. Ама и берекетя натъй по селата беше добър. А нашите българи, бай Еньо, кога имат пари, къщи нравят. Като мина харман, че като надодоха ония турлаци с талигите, иззеха що керемиди имаше. . .

— Хъм. . . Взеха ги?

— До една. Три големи колелета бяха. Свършиха се. И чорбаджията, Панайот: нямам, кай, нужда от пазач, бай Серафиме, слободен си. Даде ми хака и. . . отряза ми китанцията, тъй да се каже. . .

Като каза това, Серафим се усмихна и тъй като беше съблякъл палтото си, стоеше сега мъничек, слабичек. Щом остави палтото на пейката, той тоз-

час се попипа над кръста, по пазвата. Еню разбра, че там нейде ще е скътал парите си.

— Че вземи да си купиш едно палто! — посъди го строго Еню. — Все трябва да си изкарал някоя пара. Да си купиш едно палто!

— Ща, ща, бай Еньо. Едно палто ще си купя. Ще си купя, защото туй веке за нищо го не бива. — Той погледна палтото и се усмихна: — То е, тъй да се каже, добро за музея. . .

— Седни, седни да си починеш — каза Еню, след туй стана и влезе в кафенето.

Колкото можеше да се види през вратата, вътре в кафенето беше дълбоко и хладно. То беше проста сграда, като плевник, нямаше таван, двете стрехи се срещаха нависоко и между върлините, наслагани начесто, се виждаше сеното под керемидите. Едно лястовиче гнездо беше залепено до средната дебела греда.

Серафим, гологлав, със сплъстена посивяла коса, седеше на пейката, режеше по малко с една костурка от хляба си и сладко-сладко дъвчеше сухите залъци. Лястовичката, която имаше гнездо в кафенето, трепна с крилете си току пред лицето му, влезе вътре, повъртя се, след туй пак тъй бързо се стрелна навън. Две-три врабчета подскачаха към Серафима и той се пазеше да не мръдне, за да могат да си вземат някоя трохичка. Една жена запърполя с полите си и влезе в кафенето, но Серафим не я погледна. След малко жената заприказва високо и той даде ухо:

— . . . Скъпо, всичко скъпо, кръстник Еньо! Какво да купим с две-три яйца, дето ги вземаме сутрин от кокошките? Едвам сварваме да си вземем по кривач сол и калъп сапун, та да се оперем. Туй кибрит, газ — забравили сме го. Че барем да сме добре, да сме здрави, кръстник Еньо, а то. . .

Какво прави Иван? Как е сега?

— Как ще е Иван — лежи. Отде дойде таз болест. кръстник Еньо, отде дойде. Сега по Св. Богородица ще стане седем месеца, как не е похванал работа. Души го нещо в гърдите, подлира го ей тука е. От-

слабна, да го духнеш ще падне. Не е добре, кръстник Еньо, жълт, черен, като пръст. Думат ми: заведи го в болницата, тури го на колата и го заведи в болницата.

— За болницата трябват пари — каза Еню.

— Трябват ами, как да не трябват! — Жената въздъхна, след туй продължи: — Че нали ни умря из онзи ден, кръстник Еньо, и биволицата. Изкарах я сутринта здрава и читава, нищо ѝ нямаше, а вечерта като си доде, гътна се пред сам вратника и умря. Душата ми се обърна, плакали сме, като че умря челяк. . .

— Болест има по добитъка — каза Еню. — И на мене ми умря една телица.

— Ни от месото зехме, ни кожата. Доде фелдшера и каза: не бива, кай, да ядете от нея, ще я заровите с кожата, с все. . . Ох, то нашто тегло! Не знам, не знам. . .

Жената замълча, но като се ослуша по-добре, Серафим разбра, че се шепне. Изведнаж Еню извика:

— Нямам пари аз! Отде ще ти взема пари да ти дам? Нямам. . .

— Не думай тъй, кръстник Еньо, не ме връщай. Ти ще ми помогнеш, ти ще ми дадеш. . .Че при кого другиго да ида, кръстник Еньо, при кого да си ударя главата, злочеста аз. . . Кръстник Еньо. . . моля ти се като на господа. . .

— Остави ме, ти казвам, нямам пари! — изкрещя Еню.

Жената млъкна и заплака. Серафим я слушаше как хълца и как вие като пребита. Ядосан, Еню се показа на вратата и погледна надалече, без да спира очи някъде. Серафим тихичко прибра хляба си и се изправи. Жената излезе от кафенето и си отиде. Тя тъй беше се забрадила, че лицето ѝ не се виждаше. Но по вървежа Серафим разбра, че е млада.

— Пари ли иска? — пошепна той на Еня.

— Пари иска. Отде да ѝ ги взема, аз банка ли съм? Искала да води мъжа си на болницата. Добре,

ама като нямам? Като нямам, какво да ѝ дам? — сърдеше се още Еню.

— Значи, сиромашия. Сиромашия до шия а? Тъй да се каже. . .

Серафим малко работеше, бавно пипаше, но не обичаше да стои празен. Пред къщата на Еня, която беше наблизо, бяха стоварени кой знай кога камъни и както бяха насваляни, тъй си стояха разхвърляни. Серафим ги прибра на едно място и ги нареди, след туй ходи за вода. След туй — поля пред кафенето и премете.

Вечерта Серафим остана на гости на Еня, но отказа да спи в кафенето. Той застана точно по средата на мегданя пред кафенето и там взе да си приготвя легло.

— Че ела барем тука под стряхата бе, българино! — рече му Еню. — Дай си гърба на стената, легни на пейката, ако искаш.

— Не, тук ми е по-добре мене.

— Ще ти духа.

— Нека ми духа. Да ми духа сега, че като умра, няма да ми духа, няма да ми вей. . .

Той гледаше Еня и се усмихваше с насълзените си очи. «Страх го е да го не оберат» — помисли си Еню, като забеляза, че Серафим се попипва по пазвата. Той го остави да прави каквото си ще, затвори кафенето и си отиде в къщи.

На другия ден той се забави и късно доде да отвори. Той завари Серафима седнал на пейката и, както вчера, режеше си хляб с костурката и закусваше. Еню се изправи пред него, изгледа го продължително, след туй каза:

— Ти какво си направил?

— Какво съм направил! Никому нищо не съм направил — кротко отвърна Серафим.

— Дал си пари на Павлина, оназ, дето снощи беше тука, дето искаше пари от мене. Аз сега бях у тях, тя ми каза. Как тъй даваш пари на човек, когото не познаваш? Че може да те излъже, може да не ти ги върне.

— Ба, ще ми ги върне тя. Нека заведе мъжа си на болницата, може да му помогнат докторите. А пък моите пари ще ги върне. На нас, помежду ни, условието знаеш ли как е? — Когато господ на нея, и тя на мене. Аз не бързам.

Еню прехапа устните си и замълча.

— А палто? С какво ще си купиш палто? — каза той.

— Че нали имам палто? Я го я! — Серафим взе палтото от пейката и го разгъна. — Хубаво си е то, мойто палто, нищо не му е. . .

Той се усмихваше и леко поклащаше глава, като че броеше кръпките или като че си спомняше нещо. Десет и повече години има, откакто се кани да си купи палто. Докато беше млад, каквото изкарваше, изпиваше го. Сега вече не пиеше, защото твърде не беше здрав, но често даваше някому парите си, както беше ги дал тая сутрин на Павлина. Оттогаз на палтото му взеха да се явяват тия големи кръпки от сива аба.

— Хубаво си е то, мойто палто — продължи той с някаква особена радост в гласа си. — Аз като го позакърпя пак, ще прекарам с него и таз зима. Пък ако ми е писано, с него може да се представя и пред бога. То там, на онзи свят, туй палто може да ми помогне. Може пък там да ми дадат ново палто, златно, тъй да се каже, скъпоценно. . .

Серафим говореше на Еня, но не го погледна. Той пусна палтото на колената си, позагледа се пред себе си и се усмихна.

Ревност

Като излезе от Еньовото кафене и се запъти към дома си, сърдит, с разперени ръце и с издадени напред рамене, като че се готвеше да се бори с някого, Агата стигна до прелеза, който беше между неговата къща и къщата на съседа му, един тесен проход, като малка уличка, през която се влизаше отзад в двора му. Тук той изведнъж чу весел, звънлив смях — смееше се Минка, жена му. Агата се спря, отби се настрана и се прилепи до стената. Той беше забелязал, че понякога Минка приказваше с Генда, Велковия син, съседа му, и беше решил да я издебне и хване. Наистина, това негово подозрение му се виждаше несправедливо и скоро го забравяше, но сега беше сърдит — бяха го надвили на карти, а освен туй някой го закачи и отдалеч му подхвърли дума за Минка. Агата замълча, но сякаш ястреб закълва сърцето му и оттогаз нито му вървеше в играта, нито можа да се успокои.

Предпазливо, като се държеше близо до стената, той подаде глава напред и надникна: в двора, пред къщи, нямаше никой. Четири стари салкъма се изправяха пред къщата, два от едната страна и два от другата. Над черните дебели дънери се зеленееха млади и крехки, току-що развили се листа, под тях в малката, оградена с нисък плет градинка имаше тръвни с пчели, из напечената от слънцето земя бяха наболи месести стръкове от лалета и божур, още нецъфнали. Къщичката, ниска и продълговата, чисто варосана отпред, със сини первази около прозорците — спретната и хубава, «да я шибнеш,

ще тръгне» — такваз стана тя, откато влезе в нея Минка. Агата със стиснато сърце помисли, че над това тихо, спокойно гнездо може като гръм да падне злото, да го помрачи, да го запусти. Но той не беше видял Минка и все я търсеше с очи. Пак се чу весел смях и Агата видя Минка отвъд градинката и салкъмите, в самия ъгъл на двора, между двата плета, със сухи черни тръни отгоре. Минка беше на слънце, ръкавите ѝ бяха запретнати и откриваха ръцете ѝ, бели и заоблени; снагата ѝ отзад изглеждаше понапълняла, но още си беше гъвкава и стройна, ръченикът ѝ беше възбърнат нагоре и откриваше шията ѝ, русите ѝ коси светеха на слънцето. Отвъд плета се виждаше мургаво младежко лице, яркочервени устни и над тях — черни като пиявици мустачки. Сърцето на Агата заби, той и без туй си дишаше тежко, защото казваха, че бил имал астма, но сега като че взе да се задушва. Минка предпазливо простря бялата си ръка над тръните и подаде нещо на момъка. Тоя се отдели от плета и си отиде. Като се връщаше Минка в къщи, Атата можа да види отблизо лицето ѝ — усмихнато, светнало и зарадвано. Такова е лицето на жените, когато още мислят за греха си и смятат, че никой не ги е видял.

Нещо удари сякаш Агата по главата, нещо се спусна отпред по челото му и за миг пред очите му притъмня. Той пристъпи настръхнал, страшен, готов да убие човека. Но съвсем отблизо го гледаха очите на Минка, зеленикави, ясни, лъчисти, гледаха го и весело, и невинно и тоя поглед смути Агата. Той се повърна и тъй като гневът му още не беше утихнал, забърза, без да знае де отива, запъти се към къщи, после се върна и тръгна пак към обора. По едно време се спря и извика на Минка:

— Вземи да се облечеш! Приготви се още сега, че ще впрегна каруцата и ще идем у майка ти. Хайде, обличай се!

Все тъй весело и невинно, но с още по-голямо учудване в очите, Минка го гледаше, без да продума.

— Не чуваш ли ма? Щò стоиш? — кресна ѝ Агата и пак забърза из двора.

Минка разбра, че Агата е ядосан. Тя не знаеше какво толкоз го е разсърдило, но от опит беше се научила, че най-добре е в такива случаи да си мълчи и да се подчинява. От друга страна, добре е, че ще идат у майкини ѝ, защото тя сама беше го искала. Без да каже нещо, но и без да се уплаши, тя влезе в къщи и взе да се стяга за път. Агата отиде да изкара конете от яхъра.

Агата беше един особен човек, това всички го знаеха. Нямаше повече от трийсет години, набит, снажен, широкоплещест, с голяма глава и дебела шия. Червеното му, малко кьосаво лице беше широко, сбърчено, сплъстената му гъста коса закриваше ниското му чело и падаше до над очите му. Ленив беше, тежък на приказки, безкрайно добродушен, когато не е разсърден, затуй на всички, на по-стари и на по-млади от него, казваше «ага» (бати). Оттук му беше излязъл и прякорът — Агата. Но той беше необикновено як и силен: веднаж на кладенеца, като се разсърди, сграбчи едно даначе през краката, издигна го, като да беше агне, и го преметна оттатък олука. А инак беше търпелив и не само оставяше да го закачат, но и сам се мъчеше да разсмива селяните. Можеше да подигне стол със зъби, бореше се. Понякога напълваше устата си с газ и като я духаше навън на ситни капчици, както правят калпакчиите, запалваше я с клечка кибрит и из устата му захващаше да излиза пламък, като из устата на ламя. Това произвеждаше поразително впечатление, защото Агата го правеше вечер и лятно време.

Но тоя фокус той отдавна вече не беше го правил, защото жена му се караше и го пъдеше, че ѝ миришел на газ. Тъй поне предполагаха селяните, защото Агата, мълчалив, какъвто си беше, не казваше нищо, а само се подсмиваше. За жена си той избягваше да говори. Беше единствен син, той за син, той за дъщеря, и когато баща му го убиха във войната, видя се наследник на голям и хубав имот. За такъв ерген,

пък бил и малко глупав, както го одумваха, не беше мъчно да се намери млада и хубава жена. Майка му беше яка и сърчена жена и сама тя, със снахата и със слугата, излизаше наглава с всяка работа, като оставяше Агата да висне на Енювото кафене и да играе цял ден на карти. Но когато додеше тежка работа — жетва, вършитба, — или пък когато се разсърдеше от нещо, Агата сам се залавяше за работа и тогаз се виждаше, че не само е силен, но не е и тъй глупав, за какъвто го мислеха.

Баба Стояна, майката на Агата, беше излязла, затуй заключиха къщата и скриха ключа на мястото, което знаеха между си. Агата беше си облякъл само една нова аба, гледаше надолу и мълчеше. Каруцата беше напълнена със сено. Минка хвърли една черга и една-две възглавници и пременена, с късо кюркче с кожи, с нанизи, със светнало хубавичко лице, зарадвана, качи се много бавно, много предпазливо и седна отзад. Агата също беше се качил, но слезе, отиде, та взе брадвата и едно въже и ги тури в каруцата. След туй той се качи и тънките възчерни коне, хубаво охранени богатски коне, грабнаха каруцата и препуснаха по гладкия лъснат път.

Още извън селото ги посрещна отвред пролетна зеленина. Зеленееха се поляните, зеленееха се и нивите, гъсти, къдрави, покрили напълно угарта си. Духаше хладничек вятър, но слънцето често поглеждаше иззад белите облаци и припичаше. Чучулиги пробягваха от двете страни на пътя. Други бяха се издигнали нависоко и пееха.

Бял щрък гази с червените си крака из нивите. Минка го гледа и се усмихва: щъркът ѝ се вижда, като да е с нова черна аба и също тъй важен и сърдит, какъвто е Агата. Агата показва само широкия си гръб, не се обръща и не поглежда Минка. Той гледа в една точка, сегиз-тогиз се поизкашля и напрегнато се е замислил. «Ще ида, ще я хвърля на майка ѝ и ще кажа: «На, вземи си дъщерята, не ми трябва мене таквоз жена!»

Тъй си мисли Агата. От време на време той под-

виква на конете и гласът му, дебел и дрезгав, се чува като ръмжене. Влязоха вече между нивите. Разлистени, кичести круши се виждат навсякъде. Чува се кукувица. Минка гледа със светнали очи и едвам-едвам попоклаща бялата си брадичка — брои колко пъти ще кукне кукувицата. Агата също тъй гледа към крушите замислен. На едно място той спря каруцата, слезе, огледа се, като да се увери, че наоколо няма никой, след туй взе брадвата и взе да я опитва с пръст дали е остра. Той не продумваше, само чумреше дебелите си сключени вежди и пухтеше. Но скоро той направи някакъв неопределен знак с едната си ръка и с едното си рамо — като че искаше да каже: «По-нататък, има време!» Остави брадвата и подкара пак конете.

Не след много той пак слезе, взе сега пък въжето и като отиде до една круша, взе да я оглежда. След туй преметна въжето на един клон, събра двата края и ги опъна, като да опитваше дали клонът ще издържи. И сега той не се обърна, и сега той не каза нищо на Минка. Не трябваше много ум да се разбере, че Агата не мисли да връзва люлка, а като че се готви да беси някого. Насреща из пътя се показа човек на кон. Агата бързо заприбира въжето. Той едвам успя да го мушне в сеното на каруцата и конят на човека затрополи наблизо. От тяхното село беше, Чивгънгергевият син, Митю.

— Василе — каза Митю, както минаваше на коня си, без да се спира, — какво ходиш от круша на круша, да не търсиш място да се бесиш? — Той погледна Минка и се усмихна. После погледна пак крушите. — Те, крушите, се разлистиха — каза той, — я чувай кукувицата! И чисти са, нямат гъсеници таз година. Ще ядем ний круши и ще правим крушеница!

Агата погледна навъсено след него, след туй му извика:

— Я слушай бе, ага! Огън нямаш ли?

— Огън ли? Имам.

Митю спря коня и забърка в пояса си. Агата

отиде при него. Минка, както си гледаше настрана, премести само погледа си и даде ухо да чуе какво си говорят.

— Прахан ми дай, ага. Прахан ми дай, аз си имам огниво.

— Добре, да ти дам прахан. Дай една цигара.

— Нямам цигара, ага. Аз за друго ми трябва огън. Ще запаля огън, голям огън, трябва ми. . .

— Да не пърлиш някой шопар?

— Може и шопар да пърля, ага. Не се знай. . .

Когато каза тия думи, Агата беше близо до Минка. Селянинът не го чу и си замина. Не каза нищо и Минка. Но тя мълчеше и по-рано и откато бяха тръгнали, не беше се обадила. Но и сега очите ѝ бързо-бързо се местеха, оглеждаха Агата, смееха се. Агата забеляза тоя дързък, присмехулен поглед, намуси се и засумтя. Смехът на Минка беше на устата ѝ, но още не смееше да се отпусне,

Като повървяха малко, Агата пак спря каруцата. Като че беше му омръзнало да слиза, позабави се и изпод око погледна Минка. Той срещна засмените ѝ светли очи, намуси се пак, заподсмърча, в ъглите на широките му устни едва-едва заигра усмивка. Това стана нечакано и за самия него, гневът му премина като вятър, като лятна мъгла, с него можеше вече да се приказва. Минка ще да е забелязала промяната у него — не е малък дявол — и ей сега ще се обади. Агата се обърна към конете, за да скрие лицето си, и зачака. Но Минка все мълчеше и не заговорваше. Това учуди Агата и той предпазливо и мълком взе да я наблюдава.

Лицето ѝ сега беше тъй напрегнато и тъй съсредоточено, че най-напред той помисли, че и тя за нещо се е замислила. Но някъде, където каруцата захлопваше по някое неравно място, тя се залавяше с една или с две ръце за сандъка, понадигаше се и лицето ѝ се сбръчваше от болка. Към Агата тя и не поглеждаше вече, като че беше забравила за него. Агата стана още по-любопитен. Някое време той не се обърна, остана неподвижен, като мислеше

какво да прави. В туй време той чу тих, плачлив звук и се обърна: Минка беше затворила очи и пребледняла, охкаше, виеше проточено като малко кученце, лицето ѝ все повече се бърчеше от болка. Изведнаж тя усети, че я гледат, и отвори очи.

— Къде ме караш, проклетнико? Луд ли си? извика тя. — Не виждаш ли, че умирам?

Агата се уплаши и спря каруцата.

— Какво ти е? — попита той.

— Какво ми е — лошо ми е. А човека кара. . . гаче ли го гонят. И вади брадви и въжета, какви не дивотии върши, а на мене душата ми излиза. . . Ох, майко! Ох, майчице. . . Майчице. . . — заохка тя и заизвива.

Агата окачи юздите и поиска да слезе.

— Какво правиш? — извика Минка. — Карай! Карай, че ще умра тук сред кьра. Няма ли наблизо село? Хора няма ли? При хора ме заведи, Васьо, умирам. . .

Агата разбра най-после какво става и на лицето му се появи уплаха. Но в същото време закипя силата му, обзе го корава решителност, озърна се и разгледа мястото. Разбра де е, разбра, че трябваше само да се свърши завоят, и ще се озове в Матлъмово. Той шибна единя кон, шибна и другия и тъй като на това място пътят беше равен, каруцата се понесе леко, не тракаше и не подскачаше. Изведнаж завоят се свърши, показа се кладенец, раззеленена върба до него, а по-горе — нисичка татарска къща. Агата отби каруцата и тръгна нагоре към тая къща. Там живееше дядо Мавроди Йоргов, негов познат, едно време голям приятел на баща му.

— А! Минке! Василе! — извика от вратата баба Мавродица, стара жена, но още изправена и яка. — Хайде де! Слизайте! — Тя се вгледа в Минка, не каза вече нищо, а с бързи крачки доде до нея. Тя пошепна нещо на Минка и Минка ѝ каза нещо. — Ха, слез, слез по-скоро! — каза високо баба Мавродица. — Имала си късмет, та господ те довел при

мене. Не се плаши. Аз таквиз гости чакам. Аз от таквиз работи съм остаряла.

Като се държеше с две ръце, полека, крепена и от баба Мавродиица, Минка слезе. Агата не разпрегна конете, а влезе и той. Но още на вратата го посрещна баба Мавродиица и го избута навън:

— Хайде, хайде, върви си! Нямаш работа ти тук, то не е за мъже тука. Иди се разтъпчи из селото. Походи, пък след час-два ела. . .

Агата разпрегна каруцата, върза конете в яхъра. След туй мина пак пред къщата, послуша се, но не посмя да влезе. И тъй като в къщи нямаше никой от мъжете, той бавно тръгна из селото, като вървеше напосоки, без да знае де отива.

Мина се около час време. Агата отдавна обикаляше около къщата на дяда Мавроди, но едвам сега се реши да наближи. Той гледаше право в прозорците, дишаше тежко поради астмата си, краката му се преплитаха. На прага го посрещна баба Мавродиица, засмяна.

— Де ходиш бре, Василе! — каза му тя. — Хайде, честито! Юнак имаш, момче имаш, да ти е живо!

Агата я погледна, позасмя се засрамено, очите му овлажняха. Той се завъртя, обърна се и не влезе в къщи, а се върна пак в двора, влезе в яхъра при конете, помилва едина, помилва другия, после сложи глава на яслата и заплака. И все по-леко и по-радостно му ставаше на душата.

След това, с дива и необуздана решителност, каквато неочаквано го обземаше, той подигна глава, изкара конете и ги впрегна. Изгуби се из пътя като вихрушка. После, не мина нито час време, и той се показа пак с потънали в пяна коне. В каруцата беше баба Стояна — майка му. Тя още не беше пристъпила на изтръпналите си нозе, когато Агата обърна каруцата и подгони пак конете пред себе си.

— Полека карай, ще умориш конете, Василе! — свари да извика баба Стояна, но Агата не я чу. Пък и баба Мавродиица, със запретнати ръце и засмяна, беше излязла вече срещу нея.

След час-два Агата се върна пак. Тоя път в каруцата беше още млада наглед жена — майката на Минка. Конете на Агата бяха капнали. Когато ги вкара в яхъра и ги върза, единият само помириса сеното, не хапна, а прегъна нозе и се опита да легне. Агата го накара да се изправи, попогледна го и излезе.

Къщата беше се развеселила — глъчката на трите жени се чуваше отдалеч. Агата се вмъкна тихо, като срамежливо гледаше към земята и сякаш снишаваше широките си плещи, та да не се забележи. Щом прекрачи прага, спря се и се изправи до вратата. Завита с черга до над гърдите, отслабнала, с кротко пребледняло лице, Минка лежеше на одъра. Тя обърна само очите си към Агата и леко-леко се позасмя. На Агата пак се доиска да плаче, но се удържа, и остана на мястото си.

Жените го забелязаха и го повикаха. Агата пристъпи, но не знаеше какво да прави, де да седне, какво да каже.

— Какво гледаш, какво ходиш като мечка, хей, Василе! — засмя се баба Мавродиица, после се наведе и кога се повдигна, в ръцете ѝ беше детето — мъничко детенце, повито и стегнато. — Виж си юнака! Виж си рожбата! — каза баба Мавродиица.

Агата погледна малкото личице. Очите бяха затворени, но мъничките устица зашаваха, като че бозаят. Агата пристъпи на един крак, пристъпи на другия, усмихна се гузно и много не се зарадва. Жал му беше преди всичко за Минка. И докато жените ходеха насам-нататък и шетаха, той стоеше настрана и чакаше да остане сам с Минка, та да ѝ каже нещо. Най-после баба Мавродиица, след като беше се блъсвала веднаж и дваж о него, разбра най-после какво иска и повика жените вън в хаетя. Агата доде близо до Минка.

— Минке. . . таквоз — започна той. — Аз лошо направих. . .

— Какво, Васьо?

— Дето правех онез работи из пътя. . . туй. . . с брадвата, с въжето . . . аз те плашех.

— Мислиш, че не разбрах ли? Колко беше смешен!

— Аз зарад Гендо Великовия го направих. Видях те, като приказваше с него. . .

Минка отвори широко очи, изгледа го продължително, след туй се засмя.

— Ти му даде нещо — каза Агата.

Минка го гледаше все тъй усмихнато.

— С какви очи си гледал? — каза тя. — Не беше Гендо, а Колю беше, на кръстник Вълчана. Ух бре, не те е срам! Човека ни е венчавал, а ти. . . Какво съм му дала? Дадох му една чашка кафе — заела го бях от кръстницата.

Агата слушаше с отворени уста. Влязоха жените и се заловиха пак за работата си. Агата стана, изправи се и усети как се разлива по снагата му страшната му сила. Сърцето му преливаше от радост, искаше му се да вика, да чупи нещо, да се сбори с някого. Какво да направи? Да вземе ли да дигне някой стол със зъби и да направи малко смях на жените? Или — да се нажабури с газ и един кибрит, а? «Не, не бива — каза си той. — Минка не дава, ще ѝ мирише на газ.» Щастлив, усмихнат, той седна до огъня в хаетя, припече се и взе с разтреперени ръце да си прави цигара.

Малко по-късно той пак влезе при Минка и, развеселен, успокоен, още от вратата попита, като показваше с очи към детето:

— Какво прави агата, спи ли?

Минка се усмихна, а баба Мавродиица му махна сърдито с ръка да излезе.

Скитникът

От три-четири деня Дафин се промъкваше към Белица и, също като някой вълк-единак, заобикаляше селата и вървеше направо през къра. Ядосваше се, като си спомняше как всички, които беше питал за пътя, щом го погледнеха, изведнъж разбираха що за човек е, като че на челото му беше писано, че е престъпник и че е лежал в затвора. Питаха го какво ще прави в Белица и каква работа има с Йоргаке — смееха му се, с други думи, право в очите, че един дрипльо, като него, може да има нещо общо с такъв богат човек, какъвто беше Йоргаке. Винаги в ума на Дафина беше да каже: «За какво ми трябва Йоргаке ли? Имам да уреждам една стара сметка с този хайдук», но да каже това не смееше, а като гледаше намръщено земята, прецеждаше през зъби: «Трябва ми и на мене нещо Йоргаке.»

Дафин беше седнал сега на края на една рядка окраставяла гора, гризеше един сух комат и поглеждаше към селото, което се виждаше пред него. Той пресмяташе с очи отде ще слезе и как ще го заобиколи, като се стъмни добре. На края на селото имаше една уединена къщичка. Там често излизаше и влизаше една жена по бели ръкави. Дафин преставаше да дъвче и се вглеждаше в жената, като искаше да познае млада ли е, хубава ли е. Но скоро той забравяше за нея и се замисляше пак за себе си.

Преди четиринайсет години той беше ратай при Йоргаке. Веднаж кметът на селото, за дребна работа, му удари плесница в кръчмата. Не беше голяма работа да ударят човек като него, но от тоя ден

Йоргаке, господарят му, върл неприятел на кмета, не го остави на мира: «Как тъй се оставяш да те бият? Ти мъж не си ли? Ти ръце нямаш ли? Да ставаш за смях на хората!» Така му говореше всеки ден.

Две светли, две черни очи сякаш гледаха сега Дафина и тоя дяволит и весел поглед го вълнуваше също тъй, както преди четиринайсет години. Защото, когато Йоргаке го насъскваше срещу кмета, той често споменаваше за Къна, за дъщеря си, хвалеше я, говореше какво е приготвил и какво ще ѝ даде. Искаше да каже: «Опичай си ума, слушай ме и може и зет да те направя.»

Една вечер той срещна кмета. Тъмно беше, кално, пътеката, гдето бяха се срещнали, беше тясна. Дафин се заинати и не искаше да отстъпи, но кметът го бутна настрана. Тогава омразата, която беше се набрала в душата му, преля, причерня му на очите и без да му мисли много, измъкна ножа си и го заби в гърдите на кмета.

Тринайсет години лежа в затвора за това убийство. Имаше много време да мисли, за да се разкае, да падне и да се утаи всичката мътилка на душата му. Той намрази не само злото, което беше направил, но и всяко зло, прости на всички, които бяха го обидили и огорчили, прости и на Йоргаке. Когато излезе от затвора, имаше само едно желание: да се радва на божия свят и да работи като мирен, честен човек.

Той беше възнисък, широкоплещест, с голяма глава и силно изпъкнали очи. «Какво се кокорчиш като жаба?» — тъй му казваха. Смятаха го за глупав, товареха го прекомерно с работа, като животно, отяждаха от заплатата му, оскърбяваха го. А като се научаваха, че е бивал в затвора, уреждаха набързо сметките си с него и го пращаха да си върви. Това се повтаряше много често, той изгуби търпение, озлоби се. Струваше му се, че само един човек е виновен за всичките му нещастия: Йоргаке. И тъй като често оставаше гладен и ходеше в дрипи, той помисли, че

най-голямото зло, което беше му направил, е не дето го накара да убие, не дето го измами за дъщеря си, а дето не му плати хака за една година. «Ще ида да си искам парите — мислеше си той.— Ако не ми ги даде, ще има да играе пак ножа. Нека вляза пак в затвора. . .»

Като изгриза колкото сухи кори бяха останали в торбата му, той хвърли отгоре си изтъркания си ямурлук и тозчас захърка. Спа няколко часа. Като се събуди и отвори очи, той видя звезди на небето, уплаши се, че се е успал, и скочи. Топъл, спарен въздух го лъхаше, тревата беше суха, свиреха щурци и от всичко туй Дафин разбра, че е още рано. След малко той стигна до селото и позна усамотената къщичка, дето беше гледал жената. «Може да е сама, може да е хубава» — помисли си той и без да си дава сметка какво ще върши, обзет от някакво смътно парливо желание, задебна към къщата.

Едно куче го пресрещна при вратника и го залая. Дафин извади от пояса си една кора хляб и му я хвърли. Кучето се умълча. В същата минута двете прозорчета на къщата светнаха и Дафин се спря и се спотаи зад колата. Помисли, че както често се случва, жената ще е станала нещо около децата, но тъй като лампата не угасваше, той се приближи до прозореца и погледна. Най-напред не видя нещо особено. Една жена ходеше насам-нататък из стаята, като че тичаше. Гореше огън, по-настрана, под комина, беше сложено газениче.

Дафин захвана да вижда по-добре. И видя, че стаята беше бедна, опушена, гола — да замахнеш с трън, дето се казва, няма какво да закачиш. Край стената, на нисък одър, лежеше болен мъж, по риза, разгърден, с къса черна брада, сух и жълт като икона. За да се стопи тъй и да стане само кожа и кости, трябва от дълго да лежи, или пък зла болест отведнаж го е свалила. Една стара жена стоеше на колене до болния — чуваше се нейният дрезгав, почти мъжки глас.

Приготвяха, както се виждаше, тухла да парят

болния. Изведнаж той заохка силно, завъртя се, двете жени се разтичаха около него. Опитваха едно, опитваха друго — нищо не помагаше. Като се мяташе на одъра, болният падна възнак, престана да охка, главата му се търколи като на мъртвец. Младата жена заплака с глас.

Съвсем неочаквано Дафин видя долу на земята, изпод парцаливи вети черги, русите чорлави глави на четири деца — две момченца и две момиченца. Като бардучета върху полицата на някой грънчар, те си приличаха едно на друго, приличаха си като зайци, но бяха едно от друго по-малки. Седешката те се обърнаха към болния и като видяха, че плаче майка им, заплакаха и те. Бабата се обърна и ги сгълча с дрезгавия си глас. Децата се умълчаха, но тъй като болният не отваряше очи, жената пак заплака. Заплакаха пак и децата.

Дафин се отдръпна от прозореца, отиде две-три крачки настрана и седна. Като слушаше още детския плач зад себе си, той погледна към небето, видя две-три звезди, след туй отпусна глава на ръката си. И усети, че очите му се наливат и една сълза потече по бузата му.

На сутринта, още по хлада и росата, той застана пред вратата на къщата. Жената излезе, видя го и Дафин разбра, че се уплаши, както се плашеха всички, които го виждаха.

— Какво искаш? — каза след малко, като го взе за просяк. — Нямаме хляб. Нищо не мога ти да̀.

Дафин се сниши, помъчи се да се усмихне, та брадясал и почернял, какъвто беше, да не изглежда тъй страшен.

— Стопанина ми е болен — продължи жената. — Цяла сюрия деца са на главата ми, та не знам какво ще правя. Беднотията ний си я знаем, ала барем да сме здрави, а то сега. . . Грях не грях, ще те върна да си идеш. Нямаме нищо. . .

— Аз мога да ви поработя — каза Дафин. — Аз съм ратай чиляк, слугувал съм при хората, мене ми иде отръки всяка работа. — Той забеляза, че жената

го заслуша внимателно, и за да я успокои още повече, заговори по-бързо: — Аз отивам тука, в Белица, при Йоргаке, онзи богатия Йоргаке. Седях при него ратай, та ми задържа хакът за една година. Сега отивам да си го искам. Ама аз не бързам, може да поседя и хем ще почина, хем ще ви поработя. . .

Жената се позагледа настрана, помисли и каза:

— Хубаво, като искаш. То ний каква работа имаме. Имаме два вола, с тях Костадин, мъжът ми, ходеше на кирия. Остани пък, като искаш.

Излезе бабата и като разбра каква е работата, взе Дафина, заведе го из двора, за да му покаже едно-друго, и още на часа го настани на работа.

Скоро в селото се разбра, че у Костадинови има ратай.

— Какво стана Костадин, още ли лежи? — говореха си селяните, като минаваха покрай Костадиновата къща. — Какъв е тоз човек, дето ходи из двора?

— Ратай му е на Костадина.

— Ратай ли? Че кога Костадин стана господар, кога си хвана ратай.

— Бе добре, че се намери тоз човек. Да има кой да работи.

А Дафин работеше, както трябва, ходеше в кръра, връщаше се. Той не се откъса от работата и когато след два-три деня Костадин се помина и го погребаха. Дафин си стоеше настрана, оставяше жените да си плачат, но сега още повече се почувствува, че в къщи има мъж, че има кой да работи. И Дафин като Костадина ходеше на кирия, но той беше як и когато не намереше кирия, залавяше се за всякаква работа: вадеше камъни, носеше чували на воденицата, ринеше боклук, пазареше се да изкопае някой ров или да свърши друга такава тежка работа. А вечер се връщаше в къщи и слагаше в ръката на бабата парите, които беше спечелил.

И баба Донка, с дрезгавия си мъжки глас, казваже на децата:

— Целувайте ръка на чичо си Дафина. Хайде! Че той ви е баща сега.

И децата, като грънци еднакви, но все по-малки и по-малки, се нареждаха и му целуваха ръка.

А друг път, като останаха сами, вдовицата, Стефана, му каза:

— Човече, как ще ти се изплащам? Ако не беше ти, децата ми гладни щяха да умрат. Какво? Ще ходиш ли към Белица? И каква работа имаш с Йоргаке?

— От Йоргаке остана да вземам хак за една година, ама му го прощавам. Не, няма да ходя в Белица! — още по-твърдо каза Дафин. — Нийде няма да ходя. Тук ще си седя аз.

Стефана го погледна, поспря очите си на него и каза:

— Да се изпълнят шест месеца, че да се венчеем и да се приберем като хората. Къде отиваш? — каза тя, като видя, че Дафин стана.

— Ще ида да прибера воловете. Ще направим тъй, както казваш.

Той пристъпи няколко крачки и се спря: двете момченца се гонеха и щяха да се ударят в него. Дафин ги остави да минат, поизгледа ги и усмихнат тръгна към обора.

Помпадур

Друг път, още съмнало-несъмнало, дядо Иван Бунала, като всички стари хора, които нямат работа, бързаше да излезе и да иде в кафенето. Таз сутрин той позакъсня. Тежко стана, тежко се облече, пък и когато беше вече готов и излезе на двора, пак се помайваше, ходеше между чимширите и босилека, посаден между плочите, почукваше с бастуня си, поглеждаше насам, поглеждаше нататък, замисляше се.

— Колената ме болят — каза той, като се повърна малко назад към пруста, дето баба Иваница беше седнала и влачеше къдели на дарака. — Моите колена още ден-два напреж ми обаждат, че ще се промени времето.

Той поразгледа небето, което въпреки предсказването му беше навсякъде ясно, и добави:

— Как няма да ме болят колената? Трийсет години да стоиш отгор коня — малко ли е туй? Човек кога е на кон, другаде не изстива, защото е загърнат, облечен, ама колената му изстиват, вятърът ги прокарва. Ето нà: щракат ме, щракат. . . Пък и инак не ми е добре, горчи ми в устата, таквоз ми е едно. . . никакво.

— Настинал си, какво ще ти е — каза баба Иваница.

А когато Бунала се отмести по-настрана, тя спря да работи, обърна се към него и го изгледа над очилата си. Не приличаше да е болен: червен, як, попълен, отколкото по-рано. Откато взе да попийва по-рядко, подобря му, поукроти се. «Нищо не му е — заключи на ума си баба Иваница. — Да мога да го

накарам да остави и тоя тютюн, дето го кара сутрин да се дере и да кашли — още по-добре ще бъде.»

— Не ти е добре, че стоиш празен, че си без работа — каза тя. — Излез да се поразходиш. Де ходиш ти? Оттук до кафенето и от кафенето дотука. Иди по-надалеч, иди у Пенини. Дъщеря ти е, иди да я видиш. На кръщенето не беше, иди барем сега. Детето ще порасне и ще земе да ти вика «дядо», а ти още не си го виждал.

— Може да отида пък — каза Бунала. — Ще ида, днес ще гледам да ида.

— Драган, Мариина, не те ли намира снощи? Дохожда да те търси.

— Защо ме е търсил Драган?

— Дошъл един. . . депутатин ли го рече, какъв. Щял да сказва слово в Желязовия салон, да си отидел и ти. Че иди пък. Влез и ти между хората, иди послушай, па се върни да разправиш нещо и на нас. Ти само с онзи се събираш, със смахнатия Станча.

Нещо се надигна в гърдите на Бунала, но се въздържа.

— Затуй ме търсил Драган, а? — каза той. — Аз ще мина да видя и него. Пък може да ида и на събранието им.

Бунала тръгна вече към портата. Като излезе на улицата, видя дълга върволица селски коля и се сети, че днес беше пазар. Той се спря и внимателно се вгледа не в хората, а в конете. Бунала живееше на края на града, мястото, дето ставаше пазарят, беше наблизо. Дощя му се да види какви коне са изкарани днес за продаване. Имаше време — щеше да походи из пазаря и пак да иде у дъщеря си.

Бунала обичаше хубавите коне. С тая си слабост той, дето се казва, живя и остаря. Най-напред той започна печалбите си като кърджия на едни богати търговци-ракаджии, горнооряховчени. Работата му беше да обикаля от село на село, случваше му се да пътува нощем, да минава през гори и пущинаци, често с много пари отгоре си. За такава една работа се иска човек да бъде сърчен, да има оръжие и преди

всичко — хубав кон. А него време Бунала яздеше коне като лъвове. По-късно, като се позамогна, той си отвори кръчма в едно село, купи ниви в друго, в трето — отвори още една кръчма, за по-малкия си син. Сега той обикаляше тия три села, все на кон. Пак яздеше хубави коне, но беше понатежал, пък и много взе да пие, затуй приучваше конете си на своя си табихет: препънеше ли се конят и паднеше на коленете си, не ставаше, докато Бунала не слезеше от него. Ако пък сам Бунала изгубеше равновесие и се строполеше от седлото, конят се спираше като закован и Бунала можеше да откачи крака си, ако е останал в зенгията. Ако пък паднеше на земята и, както често се случваше, заспеше там, конят стоеше при него като куче и не мърдаше. Когато Бунала се отбиеше в някоя кръчма, той не връзваше коня си — той го довеждаше само до някой плет или до някой дувар и пущаше юздите му. Конят вече си оставаше там.

От една година насам Бунала остави работата на синовете си, а той дойде в града да гледа старините си. Коне вече не държеше, но за коне мислеше винаги. Цял час той ходи сега из пазаря, гледа ту тез, ту онез коне, без да забележи, че и него самия го следят любопитни очи. Селяните, пък и селянките, се поогръщаха и се заглеждаха в тоя старец, който, ако се намесеше в пазарлъка и кажеше нещо за някой кон, личеше си, че разбира, пък освен туй имаше и такъв юнашки вид— приличаше на някой стар хайдутин, с големи ястъклии мустаци, или пък е бил военен, който наскоро е хвърлил униформата. Бунала се носеше стегнато: с късо палто-спенцер, като мундир, под жилетката му се подаваше бял пояс, а краката му бяха стегнати до колената с високи калцуни, като чизми.

Като разгледа всичко из пазаря, като не остави и конете на каруците, завити с чулове, Бунала се върна към града. «И днес няма коне като хората» — мислеше си той, като прекарваше през ума си по-добрите коне, които беше видял, но мисълта му не

можа да се задържи нито върху един. Спомни си, че някой беше му разказвал, че Пикман — оня, който има чифлик в Иланлък — имал три хубави коня и ги впрягал по руски — в тройка. Двата, които били отстрани, логоите, се мятали в галоп, като единият държал главата си обърната надясно, а другият — наляво. Средният препускал в силен тръс и държал главата си нагоре. Той бил най-хубавият — силен, едър, бял като пряспа. И едно чудно име имал. Пикман често идел с тях в града. «Как не се случва да ги видя» — мислеше си Бунала.

Той стигна до хана, който неотдавна беше купил, а сега го даваше под наем, и не можа да устои на изкушението да не се отбие в него. Най-после имот му беше, ще го види, пък и щеше да си почине.

— Ходих до пазаря — каза той на Съби, на кръчмарина, като се отпусна тежко на пейката. — Рекох да видя какви коне има. Няма. Няма хубави коне. Докарали все едни мърши, да ги хвърлиш на кучетата, и те няма да ги ядат. Хубав кон няма.

— Няма, а? — каза Съби, като изтри ръцете си в престилката си, излезе навън и пак се върна. Той чакаше да се развали пазарят, и да му дойдат мющерии. — Няма хубави коне, а, дядо Иване?

— Няма, няма. Де ще видиш сега таквиз коне, каквито имаше едно време в чифлика си Станчо Киселков в Кюпелери: червени, ама не са и червени — като ги огрее слънцето, косъмт им лъщи като злато, като сърма. Вдовицата в Кара Насуф и тя имаше хубаво хергеле, и Пенку от Харманкуюсу. Той пък изкарваше едни тайчета по на три години, а високи, колкото боя ти. И все едни тънки, все сиви, отдолу бели, а по гърба черни, на пръстени, на пръстени. Де таквиз коне сега!

Влезе дядо Станчо. На години той беше колкото Бунала, но дребничък, с потури и къса абичка с кожи. С Бунала те бяха големи приятели, караха се в неделята най-малко по два пъти и пак се помиряваха. И сега дядо Станчо още не беше се отсърдил и като видя Бунала, рече да го отмине и да седне на друга маса.

— Къде, Станчо, къде — каза дядо Иван. — Их и ти, сърдиш се като. . . Голяма работа! Ела, ела тук при мене, ще те почерпя едно кафе.

Дядо Станчо помисли малко, па се върна и седна при Бунала.

— Какво да те правя — каза той. — Хайде, ще седна. Ама кафе аз не пия, кафе да пият жените.

— Не, кафе ще те черпя. Дадох дума на бабата да не пия вече. Пък дето има една песен: доста сме яли, яли и пили. Стига толкоз.

Отведнаж Съби, който пак беше излязъл, влезе и каза:

— Дядо Иване! Казваш, че нямало хубави коне, а? Я излез! Излез да видиш хубав кон!

И тримата излязоха вън. Отгоре из улицата идеше бял кон. Гол беше, водеше го един човек. Колкото бяха високи дуварите отстрани, толкоз почти висок беше и той, с дигната глава, бял като лебед.

— Тоз кон е на Пикмана — разправяше Съби, — онзи, дето има чифлик в Иланлък. Помпадур се казва.

— Кой? — попита дядо Станчо.

— Коня. Тъй му е името. Помпадур.

— Тоз ли е? — каза зарадван Бунала. — А, той бил!

И когато човекът с коня дойде наспоред тях, той простря ръка развълнуван, изтръпнал и каза ниско, с молба и с драгост в гласа си:

— Чакай бе, момче, чакай да го погледаме!

Младият човек, слуга навярно, се спря и се усмихна. Конят беше голям, едър, с права широка шия, с широки гърди, отзад закръглен като бъчва. И все пак тялото му беше тъй съразмерно, че изглеждаше прибран, удивително строен и хубав. Гривата му беше къса и само от едната страна, но опашката му стигаше чак до земята. Очите му — как умно гледаше! — бяха черни, влажни, под тях се гърчеха тънки жили. Други жили, по-дебели, имаше по корема си.

Бунала го огледа отвред. После дойде при него,

погладн го по челото и го потупа по шията. Конят мръдна леко и изпръхтя, като че въздъхна.

— Брава, конче! Брава, юначе! — говореше му галено Бунала. — Как се казва! Пом-па-дур, тъй ли? Помпадур. — Бунала мина пред коня и плюна. — Да го заплюя, да не урочаса. Помпадур, а? Брава, брава! Хайде, води го!

Съби и дядо Станчо се прибраха, но Бунала остана да гледа след коня, докато се закрие. Тогава и той влезе в хана.

— Събе! — извика той. — Дай да се почерпим. Дай ни едно шишенце ракия. Видя ли, Станчо? Туй се казва кон! Брава, Помпадур! Ашколсун, Помпадур!

Надодоха селяни от пазаря, заеха всички маси. Най-напред ядоха, после тръгнаха оканиците с червено вино. Широката кръчма на хана се изпълни с глъчка. На едно място засвири гайда. Бунала разказваше сега за всички хубави коне, които беше яздил през живота си. Дядо Станчо и той искаше да каже нещо, но не можеше. — Бунала не го оставяше. Той трябваше само да слуша.

По едно време Бунала, развеселен, засмян, се обърна назад.

— Гайдарко! — извика той. — Я ела тук!

Гайдарджията дойде при него.

— Ти знаеш ли Станината песен? Не я ли знаеш? Аз ще ти я кажа. Свири ти, аз ще ти пея.

И Бунала запя:

Драго ми й, мамо, драго ми й
сутрина рано да стана...

Гайдарджията клатеше глава, свиреше след Бунала и гледаше да запомни песента.

— Не е тъй, чакай, не е тъй! — викаше Бунала и над самото му ухо запя: «сут-ри-на ра-но да стана»...

Гайдарджията най-после докара песента. Бунала бутна калпака си назад, въздъхна от все гърди и се провикна:

— Ех, години, години!. . .

Той пак заразправя нещо на дяда Станча. После се обърна и доволен, че гайдарджията свиреше хубаво песента, запя наедно с него:

Да видя Стана що прави,
преде ли Стана, тъче ли,
готви ли тънки дарове. . .

— Ех, години, години!

Глъчката ставаше все по-голяма. Гайдарджията повтори и потрети песента, след туй отиде да свири другаде. Оканиците с червено вино непрекъснато вървяха по масите. Бунала пак приказваше на дяда Станча. Те бяха си дали главите една до друга. Но ето че Бунала издига гласа си, после се тегли назад, дядо Станчо също се подига. Наоколо глъчката позатихна, всички дават ухо към старците, които се бяха скарали.

— Ти ли? — вика Бунала. — Ти само магарета си яздил. Ти нищо не разбираш!

— Ти не разбираш! — отвръща дядо Станчо, но още неиздумал, Бунала му зашлеви една плесница.

Наоколо утихна още повече. Дядо Станчо стана, прибягна ситно-ситно към вратата и когато беше вече на прага, с единия крак навън, обърна се и кресна на Бунала:

— Хайдук! Ти умори Риза ефенди от Меше махале. Взе на човека имота! Умори го! Ти!

Бунала стисна бастуна си и се надигна, но зет му Панайот, който от по-рано беше дошъл, го задържа. Пък и дядо Станчо вече го нямаше на вратата. Наоколо по масите гръмна весел юнашки смях. После глъчката се засили и надигна отново. Гайдата пак засвири.

Късно вечерта Бунала тръгна за у дома си. Водеше го Панайот. Старецът беше още ядосан на дяда Станча, но из пътя забрави и се развесели. Той си остана все тъй весел и когато влезе в къщи и разбра, че баба Иваница е сърдита.

— Та ти казвам, Панайоте — говореше той на зетя си. — Хубав кон. Помпадур се казва. Чудо кон. Какво ма? — обърна се той към баба Иваница. — Какво мърмориш?

— Нали нямаше да пиеш? Нали щеше да ходиш у Пенини? — каза троснато баба Иваница. — Детето й порасна, а ти още не си го видял.

— Да порасне. . . Нека порасне. Ще го зема и него за ръка и ще го заведа да види и то Помпадур. Да види какво нещо е кон.

— Пусти коне! Оживели са ти на сърцето тез коне!

— Я мълчи! И ти като Станча само мелиш. Аз на Станча му ударих хубав шамар.

— И туй ли направи? — извика баба Иваница. — Нека те даде сега под съд. Нека те затворят.

— Да ме затворят. Като не знай да си държи устата.

Отчаяна, баба Иваница погледна зетя си.

— Вчера Драган. Маринина, дохожда. Максус дохожда да го вика, събрание имало. И той не отишъл там, ами. . .

— Какво ма, какво събрание? — завика Бунала. — Аз тях ли ще слушам? Какво знаят те, какво ще ми кажат? Да дойдат те, че да видят Помпадура. Да видят що е кон. Добитък е, ама като го погледнеш в очите, ще разбереш колко е умен. Е-хе! Помпадур да имаше език, че той да им разправи какво знае, та да видят! То не е кон. То. . . като върви из улицата, сякаш не кон, а цар минава. . .

— Стига! Стига! — скара се баба Иваница.

— Ами, стига. Чунким не мога утре да продам хана и да взема да го купя тоя кон. И ще го направя. Ще видиш, че ще го направя!

Баба Иваница се прекръсти:

— Тоз човек е полудял! Наистина е полудял!

И да не се ядосва повече, тя излезе от стаята.

Бунала седна в къта, сложи бастуна до себе си и взе да се смее с глас.

Вълкът

Щом Нейчо се показа от вратата навън, вятърът го забрули по лицето, като да беше го дебнал, задави го, напълни очите му със сняг. Той се сви още с първите си крачки и заподскача, като гледаше да стъпя там, гдето снегът беше извян и се показваше суха замръзнала земя. Като минаваше по малкото дървено мостче над вадата, върбите от двете му страни зашумяха и замръзналите им клони зачукаха звънливо, като че бяха стъклени. «Какъв студ!» — каза си Нейчо и още повече се сви. И да беше подобре облечен, а то — с тоя изтъркан и оръфан ямурлук, препасан през кръста с вет, също такъв оръфан пояс. Под мишницата си той беше стиснал къса тояга. Мислеше си да вземе брадвата, но брадвата се носи мъчно, трябваше да я държи провисната на ръката си, не може и да се подпира с нея. Пък и какво ще каже, ако го попитат защо я е взел, няма ли да му се смеят, че е понесъл брадва да се брани от вълците? Кого са изяли вълци досега?

Той се обърна и погледна назад. Облачно беше, но зад облаците имаше месец, пък и от снега беше видело. Селото едвам личеше, наполовина затрупано от преспи. Ни един прозорец не светеше, не лаяха кучета. Можеше да има час-два, докато съмне, а и петли не пееха. Всичко се сгушило на топло и мълчи. Нейчо забърза пак из пътя. Трябваше да мине по баиря, защото там е извяно и по-лесно се върви.

Ако не той, а друг би се решил да тръгне в такова време за града, би го сметнал за луд. Какво да прави? Друго лесно нямаше. От три-четири деня той не беше

се връщал в къщи. Нямаше добитък, нямаше нищо. Работеше на Сираковата мелница, когато му дадяха работа — разтоварваше плява, с която палеха казана на мелницата, пренасяше чували, гледаше конете. Плащаха му по някой и друг лев, които той вземаше отнапред и винаги оставаше длъжен. Като се върна снощи в къщи, намери детето си болно. «Е, дете е — беше си помислил, — ще почакам ден-два и ще оздравее.» През деня минал фелдшерът и оставил рецепта. А пари? На сутринта мислеше да потърси отнякъде и да даде рецептата на някого, който отива в града. А можеше и на детето да подобрее дотогаз. През нощта го събуди плач — плачеше Антица.

— Нейчо, детето ни отива, Нейчо. Я стани да видиш какъв огън има, изгоря горкичкото. Нейчо, какво да правим сега. Нейчо. . .

Какво можеха да правят? Нейчо стана, гледа детето, сърцето му се къса. Ходи из къщи, мисли. Антица се навела над детето и плаче, и нему очите овлажняват. Без да мисли повече, той изскочи в хаетя и започна набързо да се стяга за път. Когато облече оръфания си ямурлук и си тури ръкавиците с продупчени пръсти, готов вече да тръгне, той не се реши да влезе в одаята — мъчно му беше да погледне детето, — а от хаетя извика:

— Антице! Аз тръгвам, отивам в града.

— Върви, Нейчо, върви. И да не се бавиш, Нейчо, по-скоро си ела!

Тя каза още нещо, но го каза с плач и Нейчо не го разбра. И ето го сега, по среднощ, в тая виелица, отива в града. Отива, а за най-важното не беше помислил. Рецептата на фелдшера беше взел, а пари? Пари нямаше. Пари той никога не е имал. Да беше поискал от някого, но от кого? Кой има и кой ще му даде? На такъв сиромах човек, като него, свит, мълчалив, кой ще му зачете думата, пък и той и не умее да си поиска, както трябва. Можеше да измоли нещо от мелницата, но мелницата оттук е на десет километра, а градът на петнайсет. По-добре да иде в града. Може да се примоли на ханджията, на дяда

Атанаса. Той е добър човек, може да му даде. Може и да каже в аптеката, че е крайно беден, може. . . ще види там какво ще прави, стига да стигне в града.

Беше излязъл на височината и пред него се откри бяла равнина, вгъната малко към средата. Наоколо — мъгла, студ, пустия. Сега разбра, че е в кърa, че е сам, че е страшно. Да се върне ли? Може ли? Къде ще се връща! Той забърза напред, оглежда се наляво, оглежда се надясно. Някъде се заклати сух бурен, някъде се затъмнее гола черна земя, Нейчо изтръпва. Вятърът се усилва, бие го в гърба, развява ямурлука му, развява снега наоколо и го посипва като пясък. Някъде Нейчо ще се поспре, ще се ослуша, ще чуе как бие сърцето му и пак ще забърза напред.

Изведнаж, при едно ново засилване на вятъра, той чу далеч някъде да вие вълк, проточено, издебело, зловещо, и секна из един път, като че глътнат от бурята. Миг-два нищо нямаше. Но ето че понастрана и като че по-близо се обадиха други, но не виеха, а джавкаха и квичаха като кучета. Вятърът отвя и тия свирепи и кръвожадни гласове. Нейчо в страха си най-напред се повърна и взе да бяга назад, после се спря, дойде на себе си и с удвоени крачки забърза напред. Сърцето му заудря в гърдите като чук. Забрави за студа, не чувствуваше умора. Вървеше бързо и се оглеждаше на всички страни, поглеждаше и назад. Донякъде го успокояваше мисълта, че вълците виеха зад него и че добре е, че върви в противната посока. На едно място, като се обърна, видя, че нещо черно, топчесто се мярна в мъглявината. Нейчо изтръпна. Но той не видя вече нищо и си помисли, че вятърът ще да е подгонил някой от тия валчести тръне, които есенно време прекосват полето.

Той навали в една долчинка и когато беше долу, в най-ниското, нещо го накара да се обърне: горе на брега стоеше вълк! Голям като теле, спрял се и го гледа. Ушите му щръкнали, опашката до земята. Козината му се мъти от вятъра, посипана със сняг.

Нейчо — като насън вече — направи няколко крачки, вълкът тръгна след него; Нейчо се спря, спря се и вълкът. Обхванат не от смелост, а от страх, от отчаяние, Нейчо извика, както се вика на куче, и усети как по цялото му тяло го избиха тръпки, като че го прободоха игли. Гласът му излезе слаб. Вълкът нито трепна. Стоеше и го гледаше.

Нейчо остави пътя и удари направо. Не смееше да бяга, защото можеше да накара вълка да се хвърли отгоре му, но бързаше колкото имаше сили. Беше чувал, че мнозина са се спасявали от вълци, като са разпасвали поясите си и са ги пущали да се влачат. Обърна се и тъй като вълкът още не беше излязъл от дола, той посегна да разпаше пояса си, но усети, че навоят на единия му крак е разслабен. Той се наведе, за да стегне вървите си, които бяха се развили, и първото движение на ръката му около крака срещна на земята нещо меко, набъбнало. Той го взе и го погледна отблизо: вета мешинена пунгия, ръцете му напипваха пари. Той я стисна в ръката си, но не завърза вървите на навоите си — те се влачеха след него из снега, като дълга черна змия. Една светкавична мисъл мина през ума му: не бяха ли го спасили тия върви, както се влачеха след него?

Той забърза напред, обърна се и мислеше, че вълкът е вече зад него, а го нямаше. Като вярваше, че все ще се покаже, за да спечели време, докато го няма, той удари на бяг. После се обърна пак: вълкът и тоя път го нямаше. Още на един-два пъти той премина тичешката доста голямо разстояние. Изведнаж пред него заскърца кола. Огледа се и разбра, че е излязъл на шосето. Една каруца вървеше пред него, виждаше се и човекът на нея. Тогава Нейчо се спря. Разсъмваше се. Той отвори кесията и погледна: имаше доста пари; не ги брои, но разбра, че не са малко. Като отвори средното, малко отделение на пунгията, където се надяваше да има някой наполеон, той намери там един човешки зъб. Затвори пунгията и я скри в пояса си. Като че не се зарадва много и усети, че умората се свлича от

тялото му и едно широко спокойствие го обхваща. Той завърза вървите на навоите си и като се изправи, изтри с длан едното и другото си око, защото и из двете беше потекла по една сълза. След туй взе тоягата си и без да бърза, тръгна по шосето.

В града не се отби никъде и отиде право на аптеката. Когато седна до разпалената печка и от замръзналите му цървули потекоха вадички вода, той едвам тогава усети колко е уморен и му се додряма. Аптекарят, като приготвяше лекарствата, често поглеждаше тоя селянин, беден, както се виждаше, малко кривоглед, с отпаднало пръстено лице, очертано от малка черна брада, с оръфан ямурлук, запасан отгоре с червен пояс.

— Как дойде в таквоз време? — попита го той. — Не ти ли беше студено?

— Като върви човек, стопля се — каза Нейчо и като помисли малко и се поусмихна, добави: — Видях един вълк.

И той разправи как вълкът беше вървял подире му и как навярно бяха го спасили вървите му, които случайно бяха се развързали. Един-два пъти отвори уста да разкаже и за парите, които беше намерил, но кое-как се въздържа.

Същата история, с много по-големи подробности, той разказа в хана, като се хранеше, на дяда Атанаса. Ханджията, добродушен старец с голям червен нос, надупчен от някаква болест, го слушаше внимателно и с голямо участие.

— Детето ти е имало късмет, че си се отървал — каза му той. — Хайде сега, нахрани се, па тръгвай, че, виж нà, времето се развали. В таквоз време вълците и деня излазят.

Нейчо погледна през прозореца: вън валеше нов сняг, въртеше се нагоре-надолу, като че във въздуха бяха се разхвърчали бели мухи. Както хубаво беше разположен сега, Нейчо не усети никакъв страх. Нему страшно му се искаше пак да разкаже за пунгията с парите. Но поразпален от виното, в ума му светна нещо, той се поусмихна и си каза: «Вълкът не

ме изяде, ама ако кажа, че съм намерил пари, тез хора ще ми ги вземат.» Замълча си и повече не каза нищо.

Той се разплати и си тръгна. Докато вървя из града, никъде не се спря, никъде не погледа. Само пред джамлъка на един манифактурен дюкян постоя и погледа. Наредени бяха там свирчици, кончета, каручки. Имаше една хубава кукла с червена рокличка и сини очи. Нея гледаше Нейчо, като стоеше отвън на снега, и се усмихваше. Не мислеше да я купи, но му беше драго да я гледа и си мислеше, че и детето му също тъй би се радвало, ако я видеше.

Случи се из пътя тъй, че на едно-две места Нейчо можа да се прехвърли от една каруца на друга и, току речи, без да върви, можа да стигне до мястото, гдето от шосето се отделяше пътят за тяхното село. Като остана сам, той се спря и се замисли: по баира ли да мине, или по дола? Все валеше сняг, наоколо беше пусто, тихо. И докато уж беше спокоен, отведнаж пак го обзе страх. Да мине по баира — вълкът може да е там. Ако тръгне из дола, мястото е глухо, затулено, да му се случи нещо, никой няма да го види, да вика, никой не ще го чуе. Той реши да върви през баира.

Миг след миг, крачка след крачка, страхът му растеше. Спомни си, че на Сираковата мелница един селянин беше разправял, че също като него една сутрина срещнал вълк, а след обяд като се върнал, намерил го, че лежи на същото място, сложил глава на предните си крака, като куче. Човекът бил с кон, позаобиколил, вълкът не се помръднал. Гледал го само и въртял очите си след него тъй, че се виждало и червеното изпод клепачите му. «Да седи тъй, ще мина и аз — мислеше си Нейчо, — ами ако стане?» Над полето се спущаше мъгла, всеки бурен, всяко черно петно се струваше на Нейча, че се движи, че е вълк. Спря се и не се решаваше да направи ни крачка напред. Поозърна се насам-нататък и като подгонен от нещо, върна се и пое сега пък пътя към дола.

По шосето задрънка каруца и зарадван Нейчо

се обърна: каруцата спря пак там, гдето пътят се разделя. Слезе един човек и тръгна насам, а каруцата продължи пътя си по шосето. Един човек идеше сред снега към Нейча — висок, едър, с бял нов кожух, с нови навои. Крачеше широко, подпираше се някак изотдалеч с тоягата си, като владика. Като дойде по-близо и видя големите му мустаци и червеното му лице, Нейчо позна, че е Костадин, от тяхното село. Той беше заможен човек, ходеше и на лов.

— Нейчо, какво правиш тука? — викна му той с гърлестия си глас. — Какво стърчиш като лалугер?

— Не знам отде да мина, по дола ли, или по баира — рече Нейчо и усети, че гласът му беше се позасякъл.

— И ти в касабата ли беше? Ела, ще минем из дола. Какво ще правиш там на баира, на баира да мръзнат вълците.

— Аз отзарана видях един вълк — рече Нейчо.

Костадин го изгледа отвисоко със засмени очи: при него Нейчо беше съвсем нисък, дребничек.

— Вълк ли видя? Ти? Ама тоз вълк трябва да те е глътнал и пак да те е изплюл. Леле мале! — провикна се Костадин. — Де и мене да ме срещне някой вълк. С уста ще го уловя, ще го изям!

И двамата, загърнати от снега като с гъста бяла мрежа, тръгнаха по дола и скоро се закриха. От време на време се дочуваше само дебелият глас на Костадина.

Дойде пролет, стопи се снегът. Нейчо излезе в къра и с едва сдържано любопитство, което отколе не му даваше мира, потърси мястото, гдето вълкът беше го накарал да се отбие от пътя и гдето беше намерил кесията с парите. Като гледаше где беше седял вълкът, где той, забеляза, че между едни сухи тръни, из топлата пръст, наедно с младата трева, беше поникнала и една младочка на круша. Той се зачуди и тъй като винаги беше си мислил, че в цялата тази рабо-

та е имало пръст божи, върна се в село, донесе мотика, лопата, гвоздеи, тел и четири яки колове. С тях той огради крушовата фиданка, за да се запази от хора и добитък.

Може би не толкоз оградата, колкото самата история на Нейча с вълка, как беше намерил кесията с парите и как беше оздравяло детето му — тая история, която знаеха вече всички, — тя най-добре запази, години подред, крушката. Сега тя е голямо дърво, едничкото дърво в това голо поле, «Нейчовата круша» — тъй ѝ казват. Есенно време, когато листата ѝ опадат, между гъстите ѝ клони, нагърчени от вятъра, все ще има едно-две гнезда. А когато дойде зима и падне дебел равен сняг, по всички посоки около нея се виждат вълчи стъпки.

Летен дъжд

Изля се дъжд като из ведро. И като всеки летен дъжд, премина скоро. Проясни се, полето светна на слънце, облаците, по-тъмни и по-черни, потъваха на изток. Нататък гърмеше. Отвред се чуваше да шурти вода, из баирите надолу се стичаха порои, а в селския дол, където по-рано се точеше тънка като конец вадичка, сега бучеше цяла река — мътна, широка, страшна. Селяни, наметнати с ямурлуци или закачулени с някой чувал, боси, тичаха да прибират добитъка, отприщваха насъбраната вода, трупаха се край дола да гледат водата. Под дърветата земята беше покрита с опадал цвят, с листа и клонки, съборени от бурята.

Филип стоеше на вратата на кръчмата и гледаше навън. Отдолу се зададе каруца, натоварена с една голяма бъчва, празна, както се виждаше. Конете, и двата сиви, със завързани на възел опашки, бяха измокрени от дъжда и изглеждаха по-тънки и по-стройни. Отпред стоеше човек с големи черни мустаци и когато дойде по-близо, Филип позна, че беше Колю, черният Колю, както му казваха. Той беше отколешен кираджия и него човек можеше да го види по пътищата и в най-лошо време. И Колю беше хубаво окъпан от дъжда, мустаците му висяха надолу, черното му лице лъщеше. Като дойде до кръчмата, той спря, откачи по един каиш на конете, сне им юздите и им даде стиска сено. След туй хвърли поглед към водата в дола, която прииждаше все повече, и влезе в кръчмата.

— Кольо, къде по туй време? — посрещна го Филип.

— В града, къде.

— Че как ще минеш моста? Моста при воденицата е залян. Ще се удавиш.

— Дай ми един ром — рече Колю.

Той сне калпака си, отърси го от дъжда и го тури пак на главата си. Изглеждаше ядосан от нещо, навъсен.

— Ще се удавя ли? — каза той, като изпи рома си. — Голяма работа. Един сиромах като мене щял да умре, светът няма да се свърши. Ти, Филипе, не си ли чувал оназ приказка, за циганина. Като дошла зимата, като завял студеният вятър, циганинът се обърнал към него и рекъл — на вятъра рекъл: «Хей! — рекъл. — На един циганин душата ще вземеш, че богат ли ще станеш?» Че и мойта. Както ми е причерняло на очите. . .

Филип се досети, че от година-две Колю беше останал вдовец с много деца на главата си. Навярно оттам идеше мъката му.

— Кольо, ти не можа ли да си намериш някоя булка? — каза Филип. — Барем сега, след войната, вдовици има много.

— Дай ми още един ром. . . Има, казваш. Има, ама я тръгни да търсиш, че ще видиш. Една не ме харесвала, защото съм бил черен и съм имал големи мустаки. Друга не ще, че съм имал много деца. Една пък, Станкия се казва, и тя е от наше село, гола като фурка, ама е фудул, минала из онзи ден покрай нас. Аз съм бил в яхъра при конете и като ме чула как съм викал, рекла: «Той лош чиляк, рекла. Аз го чух как се караше на конете, страх ме.»

— Викал си на конете, та си бил лош, а?

— Ха де. Че то е добитък, ако не му извикаш, и ще те ритне, и ще те ухапе. Пък какво да правя, ко гато господ ми дал такъв глас, аз и когато кротко приказвам — на, като сега, да речем, — да ме чуй някой, ще рече, че се карам. Жени ли са те, зарежи ги. . . Дай ми още едно!

Колю помълча и каза:

— Добре, че старата още се крепи. Дето има една

приказка, ако нямаш старо, купи си. Кое как, гледа тя децата, а то без нея кой знай какво щях да правя. . .

Той постоя още, изпуши една цигара, хвърли още две-три чашки ром и стана. Филип пак се опита да го спре:

— Почакай, докато се оттече водата. Не мож мина.

— Виждаш ли ги тез змейове — каза Колю и посочи конете си, — накъдето ги бутна, натам отиват. Не ме е страх мене от нищо.

Поразгорещен, той беше бутнал калпака си назад и не лъжеше, като казваше, че не се бои от нищо. Качи се, пооправи дългите си мустаци и шибна конете.

Поради придошлата вода, половината село се откъса отвъд и затуй таз вечер във Филиповата кръчма имаше много малко хора. Когато си отидоха и те и като видя, че друг някой няма да дойде, Филип запрелиства тефтерите си и се приготви да затваря. Тъкмо в тая минута отвън, леко, без да издрънка, защото беше калио, спря каруца.

— Я виж кой е! — каза Филип на момчето.

Момчето надникна от вратата.

— Една жена слиза — каза то.

Филип дигна глава: на вратата се показа млада жена с червена забрадка, а току зад нея се показаха големите мустаци и черното лице на Коля.

— Добър вечер, Филипе! — извика той още отвън.

— Не можа да минеш, нали? — каза Филип и гледаше ту него, ту жената.

— Бе аз тука до воденицата минах, ами друга поголяма вода срещнах. Аз ще ти разправя. А сега, знаеш ли що, Филипе, виж, жената е мокра. У вас може да има огън. Да иде да се посгрее.

Жената се позасрами и се огледа: и късата ѝ синя дрешка, и роклята ѝ — всичко беше мокро. Все тъй срамежливо, тя подигна очи и погледна Филипа. Беше слабичка и много бледна, лицето ѝ беше измъчено, но очи имаше хубави: големи кафяви очи, влаж-

ни и светли, над тях — тънки вежди. Да имаше най-много трийсет и няколко години.

— Има огън в къщи — рече Филип. — Стоене, заведи гостенката у дома. Че донеси сетне нещо за ядене. Да види там буля ти да ти даде нещо.

Когато момчето и жената излязоха през малката вратичка, която водеше към къщата на Филипа, двамата мъже, като останаха сами, се погледнаха един друг в очите.

— Коя е тя? — каза Филип.

— Ще ти кажа. . . А бе то. . . цяла комендия. Дай ми един ром! Като тръгнах оттука, аз минах водата при воденицата и не усетих. Че като дойдох при Касаплийския дол, там да видиш какво е. Трябва там дъждът да е бил повече, като дошла една вода като море, сякаш че е Дунава. Ами сега, какво да правя? Спрях каруцата и мисля. Пък и мръква се, тъмно. Един облак се цепнал и мъничко свети. Виждам водата насам, към мене, а по-нататък де ѝ е края, не се види. . . Хайде наздраве!

— Е, сетне?

— Чудя се какво да правя. По едно време, гледам, отстрани на мене, покрай водата, иде човек. Жена. Хай да се не види макар. . . Гледам: върви край водата, поспре се, засили се, като че иска да се хвърли, пак се дръпне. И скимучи като прасенце. Плаче. Таз работа, рекох, не е чиста. Дай ми още един ром!. . .

— Ама как. . . Тя не те ли видя?

— Не беше ме видяла дотогаз. А като ме видя, обърна се и взе да бяга. Стой! — викнах. Тя пак бяга. Че като ѝ изревах с моя глас още едно таквоз «стой» — остана там, дето си беше. Нейсе, да не се простирам много надълго. Взех я и я прибрах в каруцата.

— Е каква е? Не я ли пита?

— От нашата черга бе, Филипе. Сиротиня. Работела в града, в болницата. Сестра била, тъй ми каза. Много ме, кай, третираха, много се мъчех. Пък и право е: болни хора да гледаш лесно ли е? Дотука

ми доде, кай. И един ден взема си очите и избягва.

— Избягва?

— Същия ден, в дъжда. Само че минала Касаплийския дол и тогаз я сварил дъжда.

— Ами там, при водата, какво е търсела?

Колю махна с ръка.

— Какво може да търси един отчаян човек, Филипе. . .

— Искала е да се дави?

— Ами. Нейсе, раздумах я аз из пътя. Приказвах ѝ много. Глупост, кай, щях да направя. Вече няма да помисля. И си поплака. Пък туй, жените, като си поплачат, олеква им. Налей ми един ром.

— Какво мислиш да правиш сега? — каза Филип. — Де ще я водиш?

— У дома, къде. Да си почине ден-два, а сетне — тя ми каза къде живее — ще я заведа у дома ѝ.

Филип се понаведе към Коля и му пришепна нещо.

— А-а-а! Филипе! — извика Колю. — Докачам се. Аз такъв чиляк не съм!

Вратичката откъм дъното на кръчмата се отвори и жената влезе. След нея вървеше момчето и носеше хляб и една-две чинии с гозба.

— Е, Параскевице — рече Колю, — посгря ли се?

Жената се усмихна. Тя беше се пооободрила, на бледните ѝ страни беше се появила малко червенинка, влажните ѝ очи светеха повече.

— Ела да хапнем сега. Филип е добър чиляк, нà, рекъл е и да ни нагости. Седни, седни, Параскевице. Ти, Филипе, няма ли да седнеш да хапнеш с нас?

— Хранете се, хранете вий — рече Филип.

— Дай ни тогаз пол ока винце. Хайде, Параскевице, кани се. . .

Те седнаха един до други. Колю не се и засмиваше, беше важен, благоприличен, но и много внимателен и услужлив. Туряше хляб пред Параскевица, наливаше ѝ вино, канеше я.

— Вземи, вземи, Параскевице. Храни се. Ти си уморена. Да се нахраним, че ще вървим.

— Ами водата? Как ще я минем?

— Какво ще търсим през водата. Нас на друга страна ни е пътя. Ний по баира ще минем.

— Страх ме е — каза Параскевица.

— И таз хубава. Ами аз нали съм с тебе? Кой смей да ми излезе насреща? Я да ми се покаже само — каза Колю и похвана ножа на пояса си. Параскевица се усмихна.

Нахраниха се и докато жената се качваше на колата, Колю развърза дългата си кесия от син плат и се разплати. Филип пак му пришепна нещо.

— Остави тез приказки, Филипе — разсърди се Колю. — За какъв ме връзваш ти. Аз такъв чиляк не съм!

Филип излезе да ги изпрати. Бъчвата заемаше повечето място в каруцата, затуй Параскевица и Колю бяха седнали отпред. Колю пое юздите и завъртя камшика. За миг светлината, която излизаше из вратата на кръчмата, падна връз тях, след туй каруцата мина на тъмно, заплеска из калта и се изгуби. Отстрани се тъмнееше водата, все още широка. Към средата, дето беше бързеят, се чуваха да се плакнат вълни, а на края водата беше тиха и гладка — оглеждаше се там небето и няколко звезди. В селото беше тъмно. Филип се прибра и затвори кръчмата.

●

Месец-два по-късно неочаквано един ден Колю черният влезе в кръчмата на Филипа. Още на пръв поглед личеше, че се е променил — по-весел, по-чист, по-спретнат. Източил беше мустаците си нагоре, усмихваше се.

— Кольо, ти де се изгуби? — попита го Филип. — Какво стана оназ жена? Де е сега тя?

— У дома е, де ще е

Филип го изгледа учуден. Колю се засмя.

— Какво ме гледаш? — рече той. — Онзи дъжд, големия, помниш ли го? Сполай на тоя дъжд! Виж, какви храни станаха таз година. Пък и аз, сиромаха, видях добро от него.

— Какво, ти. . . Да не си се оженил за оназ жена?

— Хай-хай. Беше тя. Какво ме гледаш? Нея вечер, аз нали ти казах, заведох я у дома. Да постои, мислех, ден-два да си почине. Добре, ама жената свикна с нас, пък и децата се прилепиха о нея, като да им беше съща майка. Хайде, рекъх, нали ще те водя у вас? Аз, кай, не отадям никъде. Мене кай, ми е добре тука.

— После?

— Удрям един камшик на конете — и чак в Лясковец. Тя оттам е. Издирих ѝ рода, извадих ѝ всички книжа. И тя, сиротинята, била вдовица като мене. Па си дойдох, венчахме се и туйто. Сполай, ще река още веднаж, на онзи дъжд. Хубав дъжд, летен дъжд. Имали късмет децата ми да видят майка, пък и аз да се прибера като хората. Дай ми един коняк!

Филип се засмя.

— Ти по-напред ром пиеше, сега коняк.

— По-тънка ичкия, Филипе. Да не ми се замъгля много главата. Че и мене сега ме чака жива душа в къщи.

Колю се усмихна и оправи с ръка дългите си мустаци. Той не се бави много и повече от една чашка не пи. Качи се на колата си и когато седна и взе юздите, очите му срещнаха очите на Филипа и пак се засмя. След туй завъртя камшика и силните му коне грабнаха каруцата.

Женско сърце

За сина си Илия, откакто забягна от село, пет-шест години дядо Герги беше слушал само лоши работи, но най-после чу и нещо добро: Илия го видели в града, минал бил наскоро отсам границата, излизал на пазаря, купувал и препродавал коне. И не бил предишният Илия — наконтен, пременен, седял на една маса с големци, пари имал. Дядо Герги не знаеше да вярва ли, или не, но ето че Илия си дойде: дълголик, какъвто си беше, избръснат, чист. Салтамарката му не беше от аба, а от хубаво кафяво сукно, чизмите му бяха набръчкани на глезените като хармоника. И доде си той не с чужда каруца, а със своя собствена. И каква каруца, какви коне!

Сиромашкият обор на дяда Гергя не беше виждал таквиз коне. Конете сякаш сами знаеха цената си и когато дядо Герги стоеше малко настрана и им се любуваше, те го гледаха някак пренебрежително, с отпуснати наполовина клепачи и сладко хрупаха сеното. Дядо Герги гледа зъбите им — млади коне, пет-шестгодишни. Тънки, горещи, те си приличаха като близнаци — и двата бяха еднакви на ръст, светлокафяви, а гривите и опашките им още по-светли, почти бели. Коне с такъв косъм са нещо рядко и наистина са много красиви.

За да се похвали, дядо Герги беше минал през цяло село, като на много места беше се отбивал. Найпосле рече да се поспре и при Тодора.

— Помози бог, Тодоре! Помози бог, Аничке! — извика весело той и застана отвън до плета. Тодор и Аничка си правеха сами нов обор, също тъй както

по-рано пак сами бяха си правили и къщата. По-право, разпореждаше се за всичко Аничка, а Тодор ѝ помагаше, защото тая Аничка я биваше за всичко.

— Ха да ви е честито! — каза дядо Герги, като видя, че за ден-два сградата бая беше отскочила над земята.

— Сполай ти, дядо Герге. Честита радост и на тебе. Доде си момчето, а?

— Доде си. Доде си Илия.

— Пораснал, мъж станал. А конете, конете — много хубави коне! Аз ги видях.

Говореше само Тодор, защото Аничка, ако и да се въртеше все наблизо и чуваше какво се приказва, мълчеше и само очите ѝ като че се смееха.

— Видя ли какви коне? Видя ли какви коне? — повтори няколко пъти дядо Герги. — Конете цена нямат. Ний вчера отидохме с Илия до Аптаат да види вуйка си. На връщане, като додохме до могилата и зехме да наваляме надолу, че като рекоха сега онез ми ти коне ще бягаме, не можем да ги узаптим. Илия ми дума: «Дръж, кай, тате, дръж и ти дизгините да теглим двама, че отидоха!» Едвам ги удържахме. Силен добитък.

—Хубави са essкончетата, да са живи! — каза Тодор. — Сега на Илия една булка трябва.

— Ще бъде, Тодоре, ще бъде.

Очите на Аничка светнаха и сякаш още повече се засмяха. Тя носеше кирпичи, като ги държеше опрени на коленете си, бъркаше кал, вадеше вода. И ходеше леко, напето, с подигната отпред пола, боса. За да не я гори слънцето, беше се забрадила с бяла жетварска кърпа, тъй че само гладкото ѝ чело, извитите ѝ вежди и черните ѝ очи се виждаха. Тя цяла беше изцапана с кал, но пак беше хубава. Дядо Герги знаеше, че едно време Илия беше имал закачка с Аничка, но то беше отдавна, то се забрави.

— Чуваш ли? — каза дядо Герги и усмихнат, посочи към Геновата кръчма насреща. Там свиреше гайда. — Моя юнак е, Илия е. Нека да се повесели.

Нека им даде да разберат на чорбаджиите, че и той е мъж, и той знае да печели.

Дядо Герги поглежда Тодора, който се подсмива, среща още веднаж черните очи на Аничка и си тръгва.

Като се върна в къщи, той най-напред се отби в обора, за да види конете. След туй седна пред къщи. Към обяд си доде Илия, весел, зачервен.

— Бях при Тодора — казва дядо Герги, — те, с Аничка, все сами си работят. Нов дам си правят.

— И аз бях при тях отзарана. — Илия гледа настрана и удря с една пръчица по нагърчените си чизми. — Аничка не ме поглежда. Да рече: «Ела, Илия, влез в къщи да те почерпя едно кафе.» Нищо, ни дума. Мълчи.

— Работа имат хората бе, синко, не виждаш ли?

Дядо Герги иска да каже още нещо, но замълчава. Едно време Илия беше ратай у Аничкини. Той беше се любил с нея, дори беше се похвалил, че ще я вземе. А изведнаж, без да се надява някой, Аничка се ожени за Тодора.

— Като че не сме яли един хляб с Аничка и не сме мятали снопите с нея — подзе Илия. — А сега ще ми се курдисва. Добре де! Нека тъй да е.

След пет-шест деня Илия замина за града, а като се върна, конете ги нямаше— доде си с чужда каруца.

— Де са конете? Какво направи конете? — попита дядо Герги.

Илия потупва джоба си и се смее.

— Ей ги де са конете, продадох ги.

— Бе, синко, какво направи? Таквиз коне! Де ще ги намериш?

— По-хубави ще купя. Тези нищо не са.

Илия пак завървя на Геновата кръчма. Понякога той се отбиваше при Аничка и Тодора, гледаше ги как работят. Приказваше само с Тодора, защото, ако кажеше нещо на Аничка, тя мълчеше, преструваше се, че не го е чула. А пък си беше спокойна, гледаше го със светлите си усмихнати очи и не искаше да знае, че има чужд човек.

— Една-две години бях към Тузлата — разправяше Илия. — Бях при един чокоин, векилин му бях на чифлика. Ама чифлик — две села, като туй. Много ме обичаше. «Ти, кай, няма да си ходиш, не те пускам.» Имаше дъщеря — Мариора се казваше. Иска да ме прави зет. «Тъй ли? — рекох. — Няма го майстора!» И да ме няма.

— Тогаз ли мина отсам?

— Не, сетне. Сега аз бях в Ески Джумая, на панаиря. Свити хора са туй нашите българи, аретлик, не са като власите. Власите го карат на живот. И защо не? Туй ще остане на чиляка. И аз обичам. . . аз като вляза нейде, на панаиря, и кажа на лаутарите: «Свирете! И — дай вино, дай туй, дай онуй» — те ме гледат и се чудят. Че какво, защо ми са пари. . . Калдъръм ли ще правя?

Илия се смееше и поглеждаше Аничка. Тя се вдълбочаваше в работа, но понякога крадешката хвърляше бърз поглед към него. Черните ѝ очи присмехулно светят. «Много се хвалиш — като че иска да каже тя. — И кой ли ти вярва!»

Веднаж Тодор отиде някъде, а Илия остана сам с Аничка. Той извади от кесията си две лъскави, съвсем нови петолевки и даде по една на двете деца на Аничка. Щом видя парите у децата, Аничка ги хвана, разтвори им пръстите насила, взе парите и ги даде на Илия.

— На ти парите — сопнато рече тя. — Те си имат баща. Има кой да им дава.

И тъй като ѝ беше вече дотегнало, тя му каза направо:

— И стига си стърчал пред къщата ми. Иди си!

Илия влезе в Геновата кръчма. Там той взе да дохожда всеки ден, запи се. Изрядко се опитваше да заговори с Аничка, но щом го видеше, тя си влизаше в къщи. Илия заговаряше с Тодора, но Аничка повикваше и него и затваряше вратата. Илия оставаше сам, ставаше му срамно и отиваше в кръчмата. Парите от конете се свършиха и един ден той каза на дяда Гергя:

— Ще купя този път много коне. Ще ги продам и ще спечеля. . . Тогаз ще направя един гуляй, че да ме помнят. Тез хора тук нищо не са виждали. — Той помълча и погледна настрана. «А на Аничка ще купя един шал» — помисли си той, но не посмя да го каже на баща си.

Той замина и след няколко деня се върна с двама души. И докато той ходеше из село, те спяха някъде из двора. Не му се харесваха на дяда Гергя тия хора: черни, с черни вежди и черни дебели мустаци, те приличаха на влашки цигани. Илия каза, че му били приятели, джамбази. С тях той замина нанякъде.

Наскоро една сутрин, още по тъмно, някой извика у дядови Гергеви. Дядо Герги излезе: беше Илия.

— Изнес ни малко хляб — каза той, без да слиза от коня. — Бързаме да сварим пазаря.

С него бяха и двамата мургави джамбази, и те на коне. Дядо Герги забеляза, че нито конят на Илия, нито техните коне имаха седла — бяха ги възседнали на голо. Освен туй десетина други коня бяха навързани един след друг на върволица, като всеки подаден кон беше вързан с юлара си за опашката на предния. Наистина, тъй връзваха конете си и джамбазите, но дядо Герги беше чувал, че по-често правели тъй влашките цигани конекрадци.

Щом взе да се развиделява, зачу се голяма глъчка: хора на коне, с пушки. Пет-шест души имаше на една каруца. Тия хора бързаха, понавеждаха се, колкото да не изпуснат пресните дири, оставени на земята от конски копита, и препускаха напред. А през нощта беше паднал слаб дъжд и върху изравнената пепел ясно личаха дирите на конете, които Илия и другарите му бяха прекарали. Дядо Герги разбра каква е работата и се затвори в къщи.

Още на обяд се чу, че трима конекрадци с много коне били заловени в Аптаашката гора. Потерята връхлетяла върху им, когато си били легнали да си почиват, затуй не сварили да се качат на конете си и хукнали да бягат пеш. Един от тях паднал и умрял от умора —

пукнало се сърцето му. Другите двама ги заловили живи към границата. Единът бил Илия.

До вечерта от града минаха стражари, околийският началник, докторът. Дядо Герги мисли, мисли, па на другия ден отиде и той в общината да види какво става. Като стигна там, той видя, че отвъд до оградата, върху няколко дъски, сковани като одър до дувара, беше проснат мъртъв човек, гол. Докторът разсичаше трупа на умрелия конекрадец. Дядо Герги не посмя да пристъпи и се спря.

Облечен с бяла риза, с окървавени гумени ръкавици, докторът държеше нещо и говореше на няколко души, които гледаха от прозореца на общината.

— Вижте му сърцето колко е голямо. Той затуй не издържал, защото бил с болно сърце. Другите са били здрави и са бягали повече.

На дяда Гергя му стана грозно, страшно и наместо да влезе в общината и да говори на кмета, както беше намислил, върна се назад в село.

Нов, по-силен дъжд валя през нощта, а на сутринта задуха първият студен есенен вятър. Двама стражари на коне караха Илия и останалия жив конекрадец. Те минаха през село и се спряха до кръчмата, срещу Тодоровата къща. Илия беше посърнал, с омачкани дрехи, небръснат. В тоя студ той беше само по сукнената си абичка. Той се усмихваше, но тая усмивка не беше от добро.

Насъбраха се хора, дойде и дядо Герги. Той се доближи до Илия, загледа го със сухи, пламнали очи и го заплю. След туй избухна:

— Не те е срам! Да крадеш, да ме срамиш! По-добре да не бях те раждал, в земята да бях те заровил. Ти ръце нямаш ли бе, синко? Да работиш, да си изкарваш хляба честно. Коне ще крадеш! С циганите! Не ми си син ти, ще те прокълна! Такъв син не ща аз!. . .

Като не можеше да говори вече, той пак го заплю и разтреперан, прежълтял, обърна се и си тръгна към къщи. Някой извика подире му:

— Момчетата са гладни, я им донеси малко хляб!

— Нямам хляб аз — отвърна дядо Герги, без да се обръща. — Камъни да ядат!

Тогава от отсрещната бяла къщичка излезе Аничка. Тя доде насам, каза нещо на стражарите, след туй извади изпод престилката си прясна пита хляб. Тя я разчупи и половината даде на Илия, половината на другаря му. Даде им и по една буца сирене. После разгъна един овехтял, изтъркан ямурлук, който носеше връз ръката си, и го подаде на Илия.

— На̀, Илия, да се наметнеш, че може да изстинеш — каза тя.

Стражарите бяха се качили на конете си, арестантите тръгнаха из калта пред тях.

— Сбогом, Илия! — извика Аничка. — Господ здраве да ти дава!

Тя остана на мястото си и, подпряла леко глава на ръката си, замислена, доста време гледа̀ след него. След туй, без да погледне наляво или надясно, макар да имаше още хора, тя се прибра в къщи.

Несполука

Татар Христо и Васил Консула наближиха до Филиповата кръчма и, за да не ги чуе някой какво приказват, понамалиха крачките си и се поспряха.

— Остави туй сега — говореше разпалено Консула. — Ти ми кажи мене, ще додеш ли? Кажи: ще дода или няма да дода. Какво е туй мън-мън-мън. . .

Татар Христо се обиди:

— Бе, Василе, бе ти. . . Бе я ми кажи, кой от тез, дето ходят да търсят имане, е прокопсал? Кой? Или искаш да станем за смях на хората?

— Не щеш, а, тъй ли, не щеш. Добре. Аз ще кажа на друг. Да не си рекъл отпосле, че не съм те викал.

С мушнати ръце в джобовете си, Консула се обърна и тръгна към кръчмата. Татар Христо го хвана за ръкава.

— Чакай де, чакай. Ела сам, ела тука. Как го каза ти, как се казват онез клечки?

— Алруна.

— Авруна?

— Не е авруна. Алруна.

— Е де, тъй да е. Клечки.

— Не е клечки. Алруна.

— Авруна.

— Их и ти! — разсърди се Консула. — Дебела глава! Една дума не може да каже. Не може да си завърти езика. Няма да осъмна тука с тебе, кажи, ще додеш ли?

— Глей го какъв е. Хубаво де, хубаво. Ще дода.

И двамата влязоха в кръчмата. Консула, каквото шило беше, се защура насам-нататък, тук седне, там

стане, едного закачи, на другиго подхвърли дума. Татар Христо беше по-тежък човек. Той седна настрана, поръча си едно шишенце ракия и се замисли. Искаше да прекара през ума си и да претегли онуй, което Консула беше му казал. Да отиде ли с него, както му се вречe, или не? Няколко пъти вече, как Консула му казва, че в един чужд двор в Чамурлий бил знаел заровено имане, та да отидели да го извадят. Сега той намерил и едни иманярски клечки. Прости клечки, казва, издялани от леска, като ония клечки, дето промушват с тях чувалите, но като ги отпуснеш към земята — когато Консула разправяше това, протягаше двата си пръста като вила, — като ги отпуснеш към земята, те се навеждат натам, накъдето има пари. Не били прости клечки, ходжа им бил чел, магия им било правено. И как ги каза Консула? Авруна? Не, не авруна. Как беше? Татар Христо и сега не можа да оправи таз дума и го хвана яд, че затуй преди малко Консула беше го нарекъл дебела глава.

Татар Христо си поръча още едно шишенце. Консула взел тия клечки — продължи да си мисли той — от Спас Сребряка, училищния слуга. Дал му за тях осем крини жито. Ако Спас е имал таквиз клечки и можел да намира имане с тях, защо слугува в училището и защо ходи с кърпени гащи? Празна работа тя — реши в ума си Татар Христо. Кой знай пък? Може консула да има късмет. В земята че има пари — има, стига да знаеш само де са. Най-после да отиде пък с Консула. Едно отиване до Чамурлий не е голяма работа.

Той потърси с очи Консула, който беше седнал сега при Костадин ловеца. Татар Христо го погледна, Консула погледна него, очите им се срещнаха. Както приказваше с Костадина, Консула направи двата си пръста като вила и ги наведе към земята. Татар Христо го разбра, понаведе клепачите си и се позасмя. Консула повтори тоя знак два-три пъти. Костадин го забеляза и каза:

— Бай Василе, какво показваш? Какви уши правиш? Да не си видял нейде някой заяк?

— Видях. Ама тоз заяк ти не мож го улови. Нали, сватанак? — обърна се той към Татар Христа.

Татар Христо пак понаведе клепачите си и си поръча още едно шишенце. След малко той се изправи позачервен, възбуден и каза:

— Костадине! Ти тоз заяк, дето казва Васил, не мож го улови. Тоз заяк ний двама с Василя ще го уловим, двама ще го ядем. Ставай, Василе! Ставай да си ходим.

Пийнал малко, с позамъглена глава, Татар Христо не само беше добил кураж, но искаше вече и да заповядва.

— Иди се нахрани — каза той на Консула, като се разделяха. — И аз ще хапна малко хляб, па ела да ме повикаш, че да вървим. Таз работа трябва да я свършим.

Консула си отиде у дома, нахрани се, след туй стана и взе да тарашува нещо из къщи. Ядосана от по-рано, жена му мълчеше и само го следеше с очи. И когато той, гърбом към нея, мушна нещо в пояса си, тя не се стърпя и му викна:

— Ти пак вземаш нещо! Криеш от мене! Кой гребал от житото в хамбара, я ми кажи? Житото в хамбара с една педа се смъкнало. Кой е вземал от него?

— Кой ще е вземал? — рече Консула. — Житото се улегнало, затуй се смъкнало.

— Тъй ли? Че аз не видях, че е посипано и отвън. Ти си вземал, ти го продаваш. Продавай го! Нека стоят утре децата ти гладни.

— Я мълчи! — сопна ѝ се Консула. — Аз пълня хамбара, аз го изпразвам. Утре пак ще го напълня. Пък като река — Консула се позасмя дяволито, — и с лири мога да го напълня, какво мислиш. . .

Той излезе навън, поспря се, чу как жена му гълчи още и кълне вътре, след туй тихо, крадешката, мина зад къщи. Той взе един търнокоп и един дълъг железен шиш и пак тъй предпазливо и на пръсти излезе от двора и отиде да повика Татар Христа.

След малко двамата излязоха от село и тръгнаха не из пътя, а направо през къра към Чамурлий. Срещу тях, тънък като сърп, грееше месецът, връз лицето им лъхаше топъл вятър. Вдясно и вляво в тъмнината се чуваха да дрънкат звънци на овци и затуй Татар Христо и Консула криволяха, за да не ги познае някой. Тъй като Консула щеше да работи с клечките, той още отсега даде на Татар Христа да носи железния шиш. Татар Христо беше го нарамил и върхът му се чернееше в небето като сулица. По един търнокоп носеха и двамата.

Чамурлий беше само на два-три километра и те скоро стигнаха. Не влязоха в селото, а се отбиха в керамидарницата, в която сега не се работеше. Между тяхното село и Чамурлий имаше вечна война зарад мера, зарад пашата на добитъка, селяните от двете села се мразеха и гледаха един на друг като на неприятели. Трябваше затуй да бъдат много предпазливи. Седнаха зад голямото колело с керамиди да си починат и да дадат време, както каза Консула, на чамурлийци да се приберат от кръчмите и да заспят.

Колкото и да беше пил Татар Христо, из пътя изветря, доде на себе си, дори се поразколеба. Смири се, стана мълчалив, на слабата светлина на месеца очите му лъщяха насълзени и замислени. Консула, както винаги, беше весел.

— Парите не ще са надълбоко — рече по едно време той. — Щом са били в темеля на съборена къща, не ще са надълбоко. Като насочим клечките, ще разберем де са. То е алруна, то показва. Осем крини жито съм дал аз за него. И не е авруна, както ти казваш, а алруна.

Татар Христо мълчеше.

— Само трябва да знаеш — продължи Консула, — че когато се копае имане, трябва да се мълчи. Приказваш ли — парите отиват по-надълбоко. И да знаеш, че всяко имане си има таласъма — може да се яви като куче, като маймуна, като буга. Ти да не се боиш, дръж за ушите. Докато кажеш: «Во име отца

и сина и светаго духа» — страшното ще се изгуби, а в ръцете ти ще останат ушите на делвата.

Консула дръпна от цигарата си и лицето му, сухо, надупчено от шарка и усмихнато, се освети за миг.

— Ами ако е някоя голяма делва, пълна с пари, от онез, дето турят петмез в тях, как ще я пренесем? То, златото, знаеш ли, тежи. . .

— Ще я превървим на една върлина и ще я носим двама — обади се Татар Христо.

— Ами ако е някой казан?

— Хайде и ти, Василе. . .

— Да речем де. Един казан, пълен с лири. Как ще го пренесем? Ще напълним джобовете си, поясите си, ръкавите на абите си, пазвите си. Ще си отидем веднаж, сетне пак ще дойдем. Няма да оставим парите на тез чамурлийци. Ами ако ни срещне някой?

— Ех и ти, Василе. . .

— Да речем де. . . Ако ни извика: «Ей, какво носите?» Ний какво ще кажем? Ще речем: «Бе, набрахме си малко гъби» или: «Малко трънкосливки си набрахме». Не, по-хубаво да кажем: «Кремъни носим за диканите». Кремъните, знаеш, дрънчат също като пари.

— Василе, ти дете ставаш. Чакай да намерим парите, че тогаз.

— Да речем де. . . Пък най-сетне, сватанак, трябва с време и за туй да се помисли.

Консула стана и се огледа. На самия край на селото, по-настрана от другите, се виждаше една къща, а зад нея се тъмнееше голяма градина. Каменната ограда, която я опасваше, слабо се белееше в тъмнината. Тая градина беше на Марин Вълчев, в нея, нейде по средата, имаше орех, а под него — темели на стара къща. В тия темели са парите. Като разгледа мястото отвред, Консула намери, че ще бъде най-добре да влязат в градината откъм горния ѝ край, защото е по-далече от къщата и пò няма да ги усетят.

— Хайде сега да вървим — каза Консула. — И умната, че ако ни хванат тез чамурлийци, съдират ни от бой!

Отдалеч, отдалеч, като хайдути, те поизбиколиха през поляната, върнаха се след туй към оградата и се прехвърлиха без труд през нея. Но щом се намериха в чужд двор, сепнаха се, обзе ги безпокойство и се спряха да се посъвземат. Уж беше градина, като всяка градина, а мястото им се виждаше особено, невиждано друг път, в земята като че бяха заровени капани, а из всеки тъмен ъгъл като че дебнеше човек. Месецът беше изтънял още повече, обърнал и двата си рога нагоре. Не се чуваше нищо.

Тръгнаха напред. Минаха фитарии с лук, с черен боб. Консула държеше очите си на ореха, който се тъмнееше като кълбо в средата на градината. Изведнаж навлязоха сред висок бурен и вече не виждаха де стъпят. Под краката на Татар Христа изтрещя сух клон. Тозчас откъм двора лавна куче, след него второ, трето.

— Клекни! Клекни! — зашепна Консула.

Но кучетата ги усетиха, заградиха ги и ги залаяха по-стръвно. Дигна се страшна врява.

Един глас се обади откъм къщата:

— Какво има там? Енчо, я иди да видиш какво има в градината. Бясно куче ли е влязло, какво. Иди да видиш.

Друг глас отвърна:

— Чакай да си взема пушката. Де да знаеш какво е.

Веднага Консула се изправи, дотърча до оградата и се прехвърли през нея. Последва го и Татар Христо, но като рече да прескочи дувара, събори един-два камъка. В същото време зад тях, като гръмотевица, екна гърмеж на пушка, след туй още един. По-лек и по-пъргав, Консула бягаше, колкото сила имаше. Татар Христо не искаше да падне сам в ръцете на чамурлийци и макар да беше по-тежък, хукна и той след Консула и за да му е по-леко, влачеше шиша по земята. Кучетата ги гониха до едно място и ги оставиха. Но Консула все бягаше. Той беше забравил за шиша и като чуваше, че нещо дрънка след него, в страха си помисли, че чамурлийци

ги гонят с коне. Татар Христо пък, като гледаше, че пред него Консула бяга, мислеше, че трябва да вижда нещо опасно, и макар да беше каталясал, бягаше и той. Минаха един завой, после втори, Консула все бягаше, бягаше след него и Татар Христо, шишът дрънчеше.

В отчаянието си Консула рече да направи последно усилие да се спаси, остави пътя и удари направо въз баира. На едно място се препъна и падна. Като се обърна и мислеше, че вече го хващат, разбра, че никой не ги гони. На няколко крачки от него падна, като че прострелян от куршум, и Татар Христо. Някое време и двамата не можаха да продумат, уморени, задъхани. Пръв се съвзе Консула.

— А бе защо не каза, че си ти — започна той и се закашля. — Обади се, продумай. . . Ох. . . ох. . . Олеле, мале. . . Като дрънка шиша, аз рекох. . . Ох. . . олеле, мале. . . Нямаше да бягаме толкоз, продумай. . .

Татар Христо мълчеше. Гърдите му падаха и се подигаха, на слабата светлина на месеца лицето му лъщеше, заляно с пот. И тъй като Консула все му гълчеше, той избухна:

— Махни се, куче! Скъса ми се душата да бягам, а ти. . .

Той нема̀ сила да каже нещо повече. Гърдите му пак се заподигаха и падаха.

Консула се изправи и взе да бърка из джобовете си, из пояса си, навред — търсеше нещо.

— Няма клечките — рече той. — Ами сега! Я виж да не си ги взел ти. Виж да не си ги турил в пояса си.

Татар Христо стана и тръгна да си ходи.

— Де отиваш? — завика Консула. — Виж да не си ги турил в пояса си. Де отиваш. . . тук стой. Клечките ми дай, чуваш ли?

Татар Христо се обърна.

— Да се махаш! Ще те мушна с шиша и ще ти изкарам душата!

Консула беше доста далеч и каза:

— Шишът е мой. Какво!

— На ти шиша! — извика Татар Христо и шишът издрънча в краката на Консула. — И да не си ми казал още веднаж за имане, че главата ти пречуквам, хубаво да знаеш!

Той се обърна да си ходи, но се сети, че има още зъб на Консула, и му извика:

— Дебела глава съм бил, а? Ти си дебела глава, хаймана с хаймана!

Той си тръгна, донейде още се мержелееше в тъмнината, след туй се изгуби. Консула остана със зинали уста, готов да каже нещо, но както бъркаше из дрехите си, намери неочаквано клечките и се зарадва. Той взе търнокопа си, взе и шиша и като се боеше да не се срещне пак с Татар Христа, заобиколи отдалеч и влезе от друга страна у дома си.

Платено

Тодор Опрев, един от богатите селяни, за когото казваха, че бил имал «сухи» пари, прибираше надвечер добитъка си и от час на час пò се ядосваше: конете, кравите и телетата, измокрени от студения есенен дъжд, отънели като хрътки и премръзнали, или стояха на едно място, или ако тръгнеха, отиваха като замаяни не там, дето трябваше; овцете като че не виждаха вратата на саята, а се притискаха о стените и плетищата; кокошките и пилетата бяха все под краката на човека, кучетата се щураха из пруста и оставяха връз мазилката кални отпечатъци от пръстите си, прасетата квичаха от глад, като че ги колеха. Такава неразбория и такава бърканица Тодор не беше виждал в двора си. И дето да стъпиш, все ще се подхлъзнеш, каквото и да похванеш — мокро, нечисто. Тодор тичаше нагоре-надолу, сърдеше се, караше се на слугата, умори се и капна, като да беше работил цял ден.

Но за да бъде Тодор тъй припрян, имаше и друга причина: когато излезе да прибира добитъка, той видя, че из пътя, отвъд каменната ограда на двора му, мина един човек, който много му домяза на Доде Лянката — един крадец, един разбойник, който на всичко отгоре беше убил човек и затуй беше затворен. Тодор не беше уверен дали е Лянката — човекът беше с ямурлук, с качулка на главата. Освен туй, ако е Лянката, какво търсеше тук, как е излязъл от затвора? «Пътник ще е някой — казваше си Тодор, — отива си човекът по работа.» Друг път пък, като подигнеше очи нагоре и видеше каква

мрачина пада, каква тъмна и черна нощ иде, той усещаше как страхът пропълзява в душата му и си казваше: «Лянката ще е, друг не е.»

Такава беше орисията му, да се бои от всичко и от всички. Имаше пари, а трябваше да се преструва, че е сиромах, и, разбира се, никой не му вярваше. От Доде си беше теглил най-много. Ще се напие и уж на шега ще му каже: «Бай Тодоре, какво ги правиш онез, мухлясалите? Народът няма да яде, а ти си правиш кеф да броиш лири и напалеони. Слушай, ей! Ще ти дойда някоя нощ. Като нажежа пиростията и я турна на главата ти, ще кажеш де са парите не, ами и хоро ще играеш.» Ето какъв беше тоя Доде. А пък се биеше по гърдите и наричаше себе си народен чиляк. Добре, че го затвориха, а то инак не можеше се живя.

Като нареди и настани добитъка, Тодор се прибра в къщи. Той беше мокър, измръзнал и още от вратата го огря и го полъхна с приятната си топлина големият огън на огнището. Освен Тодорица и децата, в сянката и в светлината на огъня имаше още една жена, права, с хурка на пояса, с широко стиснати устни. Тя беше Гина вдовицата, роднина на Тодора.

— Гино, как си дошла в таз тъмница? — каза Тодор, като тръскаше калпака си. — Не те ли е страх, че ще те изядат вълците?

Гина не го погледна, а обърната към огъня, продължаваше да си преде.

— Нека ме изедат, та да се отърва. Като умра, а мене няма да се свърши света.

— Бре че време, че мокреж — каза Тодор. Той се спря, позамисли се и прибави: — Един чиляк мина одеве покрай нази, много ми домяза на Лянката. Да не си е дошъл Лянката?

Гина спря да преде, опря вретеното на хълбока си и се обърна към Тодора.

— Лянката ли? Какво ще прави Лянката тука? Кой ще го пусне от тюрмата? Ще си дойде той, кога си дойде моя мъж от онзи свят. Я да оставим ний Лянката и да гледаме нази си — каза тя и започна

пак да преде. — Аз тебе чаках, драгинко Тодоре, при тебе съм дошла. Че няма де другаде да си ударя злочестата глава. . .

— Какво има?

— Какво ще има. Нали през денеси ни умря единия кон, оттогаз ръцете ни са като под камък. Янко тъй се и помайва. Та съм дошла при тебе, имаш-нямаш, да ни дадеш да купим един кон, че не може. Нà, след тоз дъжд ще трябва да се оре, ще трябва да се сее. Да засеем нивите, да даде бог да станат, че като доде харман, ще се изплатим, с божа помощ — и на тебе, и на всички ще се изплатим.

— Тъй, а? Затуй ли си дошла? — каза Тодор, след като я изслуша докрай. — Затуй си дошла, а?

— Затуй, драгинко Тодоре. . .

— Нямам пари аз, отгде да ги зема. . . Нищо не мога ти да. . .

— Щеш, драгинко, щеш. Ще ми дадеш, че сме свои.

Блясъкът на огъня заигра в сините стъклени очи на Тодора. Изглеждаше, че не се сърди, че дори се усмихва, а току избухна:

— Вий какви хора сте бе? Вий какво искате от мене? — завика той. — Отде-накъде мислите, че имам пари, отде ще ги зема, тарапана ли имам? Нямам, нямам! Аз да имам, най-напреж за себе си ще помисля, я ме виж! — Той показа оръфаните си и разнищени ръкави. — Пари. . . Я ме остави, не ме карай да лудея. Остави ме, върви си!. . .

Той викà, гневи се, като започваше отново и повтаряше онова, което беше вече казал. Гина се пообади, но после стисна устни и замълча, като предеше сърдито. Без да каже нещо, тя се обърна, поприказва на прага с Тодорица и си отиде.

«Хубаво е човек да бъде строг и да повика, когато потряба — мислеше си Тодор. — Тъй по-лесно се отърваваш от таквиз, дето дохождат да просят като цигани.» Но като остана сам и се поразмисли, Тодор разбра, че не е направил добре. Не само трябваше да помогне на Гина, защото му е своя, защото

тъй го иска човещината, но трябваше да ѝ помогне, защото има да ѝ дава. Трябваше да ѝ даде нейните пари — туйто. Тя не знае, че има да ѝ дължи (ако знаеше, насреща ѝ не се стояваше), но той знае това. Преди година, когато Пано, мъжът ѝ, беше още жив, те се намериха веднаж с него на пазаря в града. Пано беше продал две паначета и имаше пари. Без нужда, сякаш само от завист, че кесията на Пана е пълна, Тодор му поиска пари назаем. Той често тъй искаше пари, само за да покаже, че уж няма. Пано му наброи на ръката четири хиляди лева. Даде му ги насаме, между четири очи. А на връщане каруцата го затисна и той умря. Тодор помисли, помисли да върне ли парите, или не и тъй като никой не знаеше, спотаи се и не ги върна. Колкото и да си блъскаше главата, Гина не можа да разбере де бяха отишли парите от даначетата.

«Нищо не е да извадиш и да ги дадеш — мислеше си Тодор, като се мъчеше да залъже съвестта си. — Добре, ама всички ще отворят уста и ще рекат: има. Нека сега стоят тъй, че сетне ще видим» — каза си той и на тая мисъл се успокои.

Вечеряха, Тодорица и децата си легнаха, легна си и Тодор. Но като изкара един сън, той се събуди и вече не можа да заспи. Мина в хаетя, постъкна огъня и седна близо до него. Спомни си пак за Пано, за Лянката. По едно време чу как вятърът зави навън и по стъклото на прозореца зашиба дъжд. Тодор помисли, че в тая тъмна нощ може да се отвори някой вратник и да излезе добитъкът или вълк да прескочи в саята и да издуши овцете. Тая грижа тъй го завладя, че стана и макар да имаше за правило да не излиза нощно време, отвори вратата. Полъхна го хлад и дъждовни капки. Най-напред нищо не виждаше, после понавикна на тъмнината и ето че току пред него зашава нещо, мярна се сянката на човек, доде в светлината, която излизаше от вратата. Тодор позна кой беше и от страх изгуби дума и ума: пред него стоеше Лянката!

— Добър вечер, бай Тодоре — започна Лянка-

та шепнешката. — Какво правиш, как си? Хи, че дъжд, измокри ме до костите. Я какъв огън! — каза той, като надникна от вратата. — Е, бай Тодоре, щеш не щеш, ще ти бъда гостенин. Да вляза да се постопля? Какво ще речеш?

Той влезе сам, без да чака да го поканят. Тодор съобрази, че едничкото средство отсега нататък да се спаси от тоя страшен човек е да бъде любезен с него.

— Влез, Доде, влез. Влез се огрей — заговори той, като тръгна след Лянката. — Ти си пътник човек, седни, огрей се. Аз бях легнал, пък се събудих. Чувам вятъра, чакай, рекох, да стана да пообиколя добитъка. Огрей се, огрей се ти. . .

Лянката седна в къта и простря ръце срещу огъня. Той беше дребен, сух, със скулесто лице, с големи увиснали мустаци, наполовина черни, наполовина бели. Очите му бяха малки, черни, живи, горната му устна, цепната по средата и дръпната нагоре, откриваше предните му зъби, от които липсваше един и там зееше черна дупка. Както гледаше и както се поподсмиваше, ще речеш, че по-добър човек от него няма. Тодор забелязва, че Лянката е бръснат, а главата му е ниско остригана, като на войник.

— А! сладко нещо е огъня, бай Тодоре — каза Лянката, като все печеше ръцете си. — Хубаво е, нали?

— Хубаво е, как да не е хубаво. Аз понякогаж, да ти кажа ли, стана, набухам го хубаво, па седна при него. Огъня — то само да го гледаш. Топло, свети.

— И лампа не ти трябва.

— И лампа не ти трябва. Я виж как свети.

— Може и парите си да преброиш. Ти броиш ли ги онез, мухлясалите? Ох, мамо, да ги имам, и аз ще си ги броя.

Тая неочаквана закачка изненада Тодора. Той потръпна, но се усмихна и каза:

— Шега си биеш, Доде. Какви пари?

— Ше видим — каза Лянката, стана, отиде бързо до вратата, която водеше в одаята, дето спяха домашните на Тодора, спря се и се послуша.

— Кой е тука? — каза той.

— Децата спят там.

Лянката притвори добре вратата и я запримчи отвън със закачалката. Той огледа набързо стаята, след туй се обърна към Тодора. Малките му очички светнаха, лицето му стана страшно. С вперен поглед в Тодора той подскочи като котка и докато Тодор се оборави, видя над главата си голям остър нож.

— Парите! — изсъска Лянката. . . — Изядох те!

Тодор го гледаше с опулени очи, изплашен.

— Е, Доде. . . и ти, Доде. . . Доде. . .

— Казвай де са парите!

— Бе какви пари? Нямам пари аз!

Тия думи Тодор каза с някаква отчаяна решителност, готов, както се виждаше, да упорствува докрай. Лянката спусна ножа и го прибра в пояса си.

— Добре. Виждам, че ще трябва да ти туря владишка шапка. Де е піростията! — Лянката погледна в коминя, откачи една голяма трикрака пиростия и я хвърли в огъня. — Нека се нажежи, па като я нахуля на шията ти, ще кажеш парите не, ами хоро ще играеш. . .

Някой напъна вратата на одаята отвътре. Чу се гласът на Тодорица:

— С кого приказваш, Тодоре?

Лянката се обърна и погледна Тодора. Като че сега беше най-страшен. . .

— С един чиляк приказвам.

— С един приятел — пришепна Лянката.

— С един приятел. . .

— Що си запримчил?

— То не е твоя работа сега! — разсърди се Тодор и за да угоди на Лянката, още по-сопнато прибави: — Стой си там ти и си спи. Аз знам какво правя, аз си знам работата.

Тодорица вече не се обади. Поусмихнат, Лянката гледаше огъня. После заговори, кротко, човешки,

като че нищо не е било, питаше Тодора за туй, за онуй. Тодор също се поотпусна и се разприказва, дори помисли, че опасността е минала. Изведнаж Лянката замълча и се усмихна — от тая усмивка Тодор се боеше, — погледна пиростията, която беше се зачервила, погледна след туй към одаята и се ослуша. И както по-рано, скочи и Тодор пак видя ножа над главата си.

— Парите! До утре ли ще ме разиграваш? Парите!

Той бодна с ножа Тодора по едното рамо, бодна го и по другото. Тодор се повлече из стаята, прегърна краката на Доде и заплака.

— Доде, моля ти се. . . Доде. . .

Вратата на одаята пак се задърпа.

— Какво става там, човече, отвори! — завика Тодорица, която беше разбрала, че става нещо лошо.

— Отвори, Тодоре, ще викам! Ще викам!

Лянката погледна за миг към вратата и решен да не обръща внимание на Тодорица, насочи пак ножа си към Тодора.

— Парите! Казвай де са парите!

Но ето че сред писъците на Тодорица, сред охканията и молбите на Тодора, чу се, че някой вика вън на двора. След малко силно се похлопа.

Лянката бързо се затече до огнището и дрълна главните, някои от които пламтяха, и ги мушна в пепелта. Огънят загасна, в стаята стана тъмно.

— Върви отваряй! — пришепна Лянката на Тодора.

Като пиян, Тодор се изправи, заклати се и тръгна към вратата. Току зад гърба му вървеше Лянката. Когато Тодор отвори вратата и излезе вън, Лянката се плъзна настрана и се изгуби в тъмнината. Навън пищяха вече стражарски свирки. Защото ония, които хлопаха вън, бяха двама стражари от града. Като разбраха, че са връхлетели върху избягалия затворник, когото търсеха, те разтарашуваха къщата, дигнаха цяло село на крак, но от Лянката нямаше ни помен.

На сутринта, ни жив, ни мъртъв от страх, още неизтръпнал от болежките на раните си (ни една от раните му не беше тежка — Лянката само беше го пободвал с ножа си), Тодор стоеше пред огъня у дома си. Дохождаха съседи, мъже, жени, разпитваха кое как е било, приказваха. Тодор като че не чуваше, похващаше се тук, похващаше се там, гдето имаше рана, охкаше и мълчеше. По обичая си, той се показваше по-нещастен, отколкото беше. «Всяко зло за добро — мислеше си той. — Ще кажа, че ме е обрал Лянката, и ще ме оставят на рахат. Никой вече няма да ми иска пари.» Около него приказваха, гълчаха, той си мълчеше. Но като дойде Гина вдовицата и заприказва, той даде ухо и се ослуша.

— Не ме хвана сън нощес — разправяше Гина. — Сънувах стопанина си, злочестия, сънувах Пана, че седи на прага, държи един пръстен, превърта го между пръстите си и дума: «Не е моя пръстен тоз, моя пръстен беше други.» Па се събудих.

Гина се обърна и забеляза, че Тодор я слуша, и продължи:

— Кога ми се случи да сънувам Пана, вече сън не ме хваща. Станах, запалих кандилото, прекръстих се пред иконата. Не мога да разбера кое време е. Излязох на двора, току претопуркаха коне, гледам — двама джандари. Кой там? Аз, рекох. Да додем, казват, да се поизсушим, че сме мокри. Какво ще правят при мене? Гледам, драгинко, Тодоре, у вас свети. А пък да съм чула нещо, я вик, я плач — нищо не чух. У мене, рекох, няма място, ама виждате ли там, дето свети? Там е къщата на Тодор Опрев. У него има място и за вас, и за конете ви. Там идете. . .

— Тъй ли им каза? — попита Тодор. Той изглеждаше съвсем учуден. — Тъй ли им каза?

— Тъй им казах.

— Ама ти ли ги прати у нас?

— Ех, драгинко Тодоре, че нали туй ти разправям.

— И Пана си сънувала, а ?

Все тъй замислен, вглъбен в себе си, Тодор стана,

като си повтаряше: «Ти си ги пратила.. . ти си пратила джандарите. . . господ те научил, та си ги пратила.» Той отиде в одаята, позабави се и след малко се върна, като държеше сноп банкноти. Не само ръцете му, а цял трепереше като от треска.

— На, вземи тез пари — каза той и подаде парите на Гина. — Нали вчера ми искаше да си купите кон, вземи ги. Мене ме обра онзи хайдук, Лянката, всичко ми взе. Ама ти ги вземи тез пари. . . свърши си работа. Вземи ги. . .

Гина държеше парите, смаяна. А Тодор седна пак на мястото си, дето седеше по-рано, улови се с дясната ръка за лявото рамо — там най-много го болеше, — позамисли се и нисичко, като на себе си, каза:

— Беше. Свършено. Платено!

— Какво свършено, какво платено — каза Гина, като все държеше парите в ръцете си. — Нищо не разбирам. Тез пари не мога да ги взема, драгинко Тодоре. Снощи ти исках, ама сега не ща. . .

— Вземи ги! — отчаяно, с болка в гласа си ѝ извика Тодор. — Да не съм луд да ти давам мои пари. Тез пари са твои — когато Пано продаде даначетата, даде ми ги назаем. Сега ти ги връщам.

Лицето на Гина пламна.

— Виж де били парите от даначетата — каза си нисичко тя. — А защо мълча досега? — завика високо тя. — Да ме мъчиш мене, една вдовица. . .

— Остави ме! Върви си! —разсърди се Тодор.— Събирал съм ги лев по лев, та да ти ги върна, затуй ги забавих. Ще се кара пък. Мене ме обраха, аз нямам, отсега натъй аз камъни ли ще ям, хляб ли ще ям, то моя работа. А ти вземи тез пари и си върви. Върви си!. . .

Той се хвана пак за рамото, позаклати се и както по-рано, си каза.

— Беше. Свърши се. Платено!

Стари хора

Защо в таквоз хубаво време — мислеше си дядо Васил, седнал на вратата на кръчмата си, — когато човек, слава богу, е добре и е здрав, и му е леко, отведнаж, без да има защо, ще се свие сърцето му и ще му стане мъчно? Нагоре из баира една над друга се редяха къщите на селото. В градините още нямаше зеленина, но земята беше изпръхнала и топла, овошките цъфнали — бели от горе до долу. Приятна топлина се разливаше из въздуха. Една пчела забръмча пред вратата, но се повърна, светна на слънце и се изгуби. Лястовички хвърчаха ниско над вадата и изведнаж като стрели литваха нагоре. По края на селото, из овчарските кошари, блееха агнета.

Погледът на дяда Василя се връща по-наблизо и се спира в двора на Митя Арнаутина, току срещу кръчмата. Там между другите овошки имаше и един нар. И той беше цъфнал. Чудно дърво е нарът — каза си дядо Васил. Дърво като всяко дърво, а цъфти като цвете. Като че са навързали по него червени панделки, също такива копринени червени панделки, каквито той продаваше на селските момичета. Или сякаш някой е взел френче и го е набол тук-таме сред листата. Червени цветове, светнали на слънцето като кръв, като рана. Дядо Васил усеща, че сърцето му пак се свива. Още малко и той ще разбере защо му става мъчно, но той не иска да разваля спокойствието си, не иска да чопли стари рани. Погледът му отново се отместя към къщите насреща, минава на цъфналите овошки, слиза към зелените върби по дола и най-после се спира отново в двора на Митя

Арнаутина. Греят на слънце червените като кръв цветове на нара. Оная черна, лоша мисъл пак се присламчва в ума на дяда Василя, той иска да я отпъди, тя пак иде — също като натрапничава муха, която колкото повече я пъдиш, толкоз повече иска да кацне на носа ти.

Дядо Васил разкършва ръце, прозява се високо. Иска да се залиса, иска да мисли за друго. Снема калпака си и го слага на коленете си — въз челото му падат посивели сплъстени коси, към темето му се вижда голяма колкото яйце буца. Той туря калпака си, става, отива до тезгяха, като че има работа, връща се и пак сяда до вратата. Повече не гледа към селото насреща, а се заглежда в земята.

Единственият човек, който беше прекрачил прага на кръчмата му тази сутрин, беше Давид Кьосето. Но дядо Васил го имаше за лукав човек и присмехулник, не го обичаше и след като беше турил кафето отпреде му, забрави сякаш за него. А Давид не снемаше хитрите си и засмени очи от дяда Василя, гледаше го какво прави, виждаше, че е неспокоен, и си мислеше: «Дали не го е заяла пак крастата му? Дали не е дошел часът му?»

Давид искаше да каже дали не беше дошло времето на дяда Василя да се напие. Защото тоя инак добър и кротък човек веднаж или дваж в месеца се напиваше по един особен начин. Не викаше, не лудуваше, не казваше лоша дума никому. Но в последната степен на пиянството си той изгубваше способността да говори, не разбираше какво му приказват, не познаваше хората. Една щастлива усмивка се явяваше на лицето му и отведнаж, както се случеше — гологлав, по ръкави, излизаше от кръчмата, без да иска да знае какво ще стане с нея, и тръгваше да ходи из полето. Най-често той отиваше към чифлика на Манолаки, чифлика край границата, както му казваха. Отиваше дотам, връщаше се и пак отиваше. Вървеше не из пътя, а пряко през поляните, по слънцето, усмихнат, залисан в себе си, и нещо непрекъс-

нато бръмчеше около него като бръмбар — дядо Васил си пееше нещо.

От много години насам той живееше сам с жена си, баба Въла. Един син му бяха убили във войната, една дъщеря му се беше поминала като млада булка. Остана му един син, за когото казваше, че бил началник на банка в един далечен град. И кой знай защо тоя му син не идваше да го споходи. В къщи баба Въла показваше на гостите си фотографиите, които синът изпращаше — най-напред като годеник с годеницата си, после като младоженец с млада булка, пребулена с бяло було и с голяма китка цвете в ръце. Фотографиите от година на година се увеличаваха, явиха се на тях едно, две и три деца, а синът все не си дохождаше. Тогаз баба Въла, която досега беше приказвала само за живия си син, за да задуши скръбта си за умрелите, намразваше като смъртен враг снаха си, тази безсърдечна чужда жена, която беше отнела сина ѝ, както смъртта беше отнела другите ѝ деца. По цели дни тя вече не излизаше от къщи, ставаше като болна, не ядеше, не спеше. И нямаше вече сълзи да плаче, само седеше, поклащаше глава и гледаше в една точка, като че виждаше нещо. Виждаше сина си Радуша, когото убиха в чужда земя, и Яна, която като че от други свят гледаше към нея и ѝ се усмихваше, хубава и румена, каквато беше като млада булка.

Ето какво, бързо като светкавица, беше минало през ума на дяда Василя, когато гледаше червените като кръв цветове на нара. Защото, колкото и да се мъчѝ, той не можа да отпъди тази мисъл. Отсега нататък той взе да мисли за баба Въла, която беше излязла от къщи и още не беше се върнала. Отиваше често до задната врата на кръчмата, отваряше я и поглеждаше към къщи. Докато държеше вратата отворена, чуваше се да квичи на двора една свиня. Дядо Васил сядаше пак на столчето си до вратата, но по всичко изглеждаше, че е много неспокоен.

— Какво има, дядо Василе? Какво се ядосваш? — попита го Давид.

— Бабата я няма. Свинята квичи, няма кой да я нахрани. Жените като идат нейде, забравят се. Не мислят да се връщат.

Давид си плати и като все оглеждаше стареца с лукавите си очи, излезе и си отиде. Дядо Васил остана сам. Неговата кръчма малко работеше. Селяните се трупаха повече на Филипа, там се приказваше за политика, там се редяха селските работи, там свиреха гайди, там понякога се биеха. При дяда Василя дохождаха само някои по-стари селяни. Той беше стар и тежко прислужваше. Смееха му се, че ако направи едно кафе, все ще изпусне в него някой въглен, а виното му, докато го продадеше, се вкисваше. Той продаваше и манифактура, и актарски стоки, но и тази му търговия не вървеше дип добре.

По едно време дядо Васил не чуваше вече свинята да квичи, в къщи нещо се обори. Той разбра, че баба Въла си е дошла, завъртя ключа на кръчмата, както често правеше, и си отиде. Като влезе в собата, към него се обърна със сбръчкано лице и замислени очи баба Въла. В ръката си държеше вощеница — току-що беше запалила кандилото.

— Да забравя, че днес било празник — рече тя.— И с всичкия си ум отидохме да копаем.

— Какво да копайте?

— Камичката, до бостаните. Нали рекохме да сеем боб там. Бях казала на Петровица и на Гунчовата Неда да дойдат да ми помогнат. Една леха място е

— Е?

— Дошли тази сутрин. Да идем, казват, бабо Въло, да прекопаем нивата. Да идем. Хич не ми дойде на ум, че било празник. И знаеш ли какво стана?

Баба Въла угаси вощеницата. Изглеждаше смутена и уплашена.

— Какво стана? — попита дядо Васил.

— Отидохме на нивата и взехме да копаем. Тогаз чак се сетих, че е празник. Да си вървим, рекох, грехота е. Пък Петровица, тя нали много знае: няма нищо, кай, бабо Въло, кой ти гледа сега праз-

ник. И взе да разправя, че не знам в кое село, в нивите, излязъл един стар човек. Повикал едно момче и му казал да му донесе хляб. Момчето донесло хляб и старецът, като го разчупил, вътре в хляба се показало кръв. Старецът рекъл: тази година ще има голям берекет, ама ще има и война. И се изгубил.

— Бабини деветини — каза дядо Васил.

— Их ти пък! Ти все не вярваш. Чакай да видиш какво стана!

— Какво стана?

— Аз пак казах: да си вървим, грехота е. А Петровица — не, стой. Аз съм останала без сърце, ама копаем. Изведнаж като се обърнахме — един стар човек с голяма бяла брада, такъв един. . . като че е слязъл от някоя икона. Гледа ни, гледа, поклати си главата и рече:

— Не е хубаво, дето работите в празник. Не е хубаво. . .

— Е. . . Ами вий?

— Неда и Петровица грабнаха мотиките — и към село. И аз подире им, откъсаха ми се краката. Като додохме до село и се обърнахме — човека го няма.

— Бабини деветини — повтори дядо Васил.

Баба Въла не каза нищо. Тя беше седнала на одъра, скръстила беше ръце и гледаше пред себе си. След малко с глух, отпаднал глас тя каза:

— Одеве, като си мислех, доде ми на ум, че една година на същата тази нива бях завела Радуша. На шест годинки беше, убоде се на един трън, та го боля кракът цяло лято.

Кандилото пред иконата зацъртя. Баба Въла помълча малко и каза:

— Нощес пък съм сънувала Янка. Иде си от училище, мъничка, зачервена, и плаче. Мамо — вика, — счупих си плочата. . .

Дядо Васил погледна през прозореца, па се разсърди:

— Ех, бабо. . . Ех. . . И Радуш, и Яна, когато ги прибра господ, бяха големи, а ти все като деца ги споменуваш. Остави сега. Което е станало, не се

връща. Я стани. Стани приготви нещо за ядене, че обед приближава. Хайде!

Той излезе, без да се обърне и без да я погледне. Дойде в кръчмата, седна пак до вратата, но не стоя много и се върна пак в къщи. Намери баба Въла по-объркана и по-уплашена.

— Знаеш ли, че онзи човек дохожда? — каза тя. — Поиска ми нещо и аз му дадох новата ти антерия, вълнената. . .

Дядо Васил я гледаше и мълчеше. Виждаше я как трепери, как очите ѝ, овлажнели, горят. Искаше да ѝ каже, че се лъже, че само едно време господ е слизал на земята и е ходил между хората, а не сега. Сега господ няма. Тоя човек, дето е дохождал и дето са го спрели на нивата, е бил някой просяк. Или някой шарлатанин. Някой влашки циганин ще е бил — помисли си той, като си спомни, че цигани катунари бяха минали през село. Всичко това дядо Васил си го помисли, но не каза нищо. И като видя, че баба Въла е разбъркала сандъка и е наизвадила неща, които тя вадеше само за да плаче над тях, той пак ѝ се скара:

— Хайде, стига. Прибери сандъка. Ти като почнеш, няма свършване. Хайде! Нали ти казах? Направи нещо за ядене, обяд дойде.

И да покаже, че е сърдит, той си излезе. Като минаваше покрай прозореца, той чу нещо и се спря: баба Въла плачеше. Плачеше високо, като че пееше.

Дядо Васил дойде до вратата на кръчмата и пак се ослуша. Не се чуваше нищо. Но той като че видя пред себе си лицето и очите на баба Въла, нещо се подигна в гърдите му, той стисна очи и цял се разтърси, като че се разтрепера. Миг-два само — толкоз беше неговият плач. Когато отвори очи — те бяха насълзени и клепачите му зачервени. Влезе в кръчмата, дойде на тезгяха, наля си една ракия, след туй — още една. И седна пак на столчето си до вратата. Градините с цъфналите овошки бяха пак пред него, но той не ги гледаше. И не се питаше вече на какво приличат червените цветове на нара. Всичко,

което беше вън от него, не го виждаше. Ставаше често, наливаше си ракия и пиеше.

Малко по малко той се оживи, развесели се. Лицето му се проясни, светна, но очите му си оставаха насълзени. Едно време той обичаше да ходи на черква, знаеше черковния ред, черковните песни. И сега, като стоеше зад тезгяха или ходеше из кръчмата, той пееше:

— Ангел вопияше благодатней. . . Чистая дево, радуйся. . . И паки реку радуйся. . . Твой син воскресе, тридневен от гроба. . .

Мислеше си нещо, но без ред, без връзка. Спомняше си за Радуша, за Яна, за живия си син. Но найчесто като че виждаше пред себе си баба Вѫла, виждаше измъченото ѝ прибледняло лице на светица, на мъченица. Тогаз той издигаше гласа си и пееше:

— Чистая дево, радуйся! . . . И паки реку радуйся! Твой син воскресе, тридневен от гроба. . .

Неговото пиянство минаваше през едни и същи степени. След веселието у него настъпи някакво вцепеняване, някаква забрава. Лицето му доби блажено и щастливо изражение, очите му, все тъй влажни и насълзени, не виждаха никого, не познаваха никого. И пак си пееше, но само той си мислеше, че пее — мънкаше нещо, без думи, неразбрано — като че около него бръмчеше бръмбар.. .

По обяд, по най-силното слънце, той излезе от кръчмата. Гологлав, с голямата буца на темето си, с бяла, небръсната скоро брада, с черни вежди като на ерменец. Ризата на кръста му беше изхвръкнала и се надула, както винаги, беше по ръкави. Излезе и пое пътя към кѫра. Баба Вѫла го видя от вратата на кръчмата, когато беше вече далеч. Тя не го повика — нямаше и да се върне, — а седна зад тезгяха наместо него, скръсти ръце и се замисли.

А дядо Васил излизаше вече от село. Там той срещна Давид Кьосето, но не го погледна и не го позна. Вървеше си усмихнат, блажен и като че някаква тетива бръмчеше около него — пееше си пак «Ангел вопияше» . . .

Вълкадин говори с бога

Когато искаше да си спомни как додоха и как се заредиха злочестините в къщата му, Вълкадин си мислеше и за оная вечер през август, когато, след като отвяха, сред хармана светна като злато голям куп жито, а на изток през плувналия прах се показа, червен, месецът. Голяма задуха беше и след залез слънце. Той работеше сам, със снахите си и с децата, защото синовете му бяха още на война. Докато пренесат житото в хамбара, докато разтоварят колята със снопите и приберат туй-онуй, месецът подскочи, побеля, и когато седнаха да вечерят, видело беше като ден. Тогава той каза:

— Потрайте още малко, докато свършим харманa. А като си додат мъжете ви, ще ви разделя. Ще ви дам всичко, за себе си не ща нищо. Стига ми, доде съм жив, да ви спохождам от време на време.

Насреща му седеше Милена, най-младата му снаха. Хубава жена, млада, яка, очите ѝ, както винаги, се смеят, кръглото ѝ лице, огряно от месечината. Той я погледна и се позасмя.

— А на Милена — рече — ще дам отделно нещо. Какво е, няма да кажа сега, ама като му доде времето, ще ѝ го дам.

Работили бяха добре, той се поразпусна и накара Милена да му изпее «Милен Милени думаше». Той обичаше тая песен, защото също както в нея, снаха му се казваше Милена, а син му, нейният мъж — Милен. Като я слушаше, драго му беше да гледа снаха си и жал му беше за Милен, който наедно с

двамата си братя беше на война и не се знаеше дали и той, и те ще се върнат живи.

Какво стана после? Синовете му си додоха живи и здрави, но той ги не позна: имаше смут в душите им, гледаха изкриво, сприхави бяха и зли като подгонени вълци. Доде тежко време, всичко се повърна назад, като изтървана из баир надолу каруца. Найнапред войските, които бяха заминали към Кюстенджа и Тулча, започнаха да се връщат набързо — точеха се деня и нощя, в дъжд, в кал, в студ, гладни, изнемощели. По селата се отбиваха войници и тропаха от врата на врата за коматче хляб като просяци. Колко набързо бяха си отишли и каква мъка са влачили, можеше да се види от туй, че когато напролет се стопи снегът, пътищата, отдето бяха минали, се белееха от костите на измрелия добитък. Върнаха се пак румъниите и турнха границата, където си беше по-рано, току пред къщите. Селото остана отсам, а половината му мера — отвъд.

Той удържа думата си и раздели синовете си. Но каква полза. Не било съдено да видят добро, нито те, нито той. Средният, Атанас, още като се върна, заболя и уж нищо му няма, уж само понастинал, а легна и вече не стана. Най-старият му син, Никола — юнак мъж, личен, на когото не можеше да се нарадва, когато си дохождаше в отпуск, фелдфебел, с медали, покрили целите му гърди, — той пък тръгна по партии, стана кмет. Строг човек беше, държеше за право, за закон, но кой ти слуша, кой мисли да върви из прав път? И една вечер, както стоеше с приятели в кръчмата, стреляха през прозореца и го убиха. Отиде си и той. Остана още една вдовица и още една черна забрадка се замярка от село към гробищата.

Остана най-малкият му син, Милен. Нему се паднаха нивите отвъд, в Румъния, и той живееше там — в чуждо село и в чуждо царство. Беше на една крачка далеч, но нито той можеше да дойде, нито старецът можеше да иде при него, когато поиска. Навик стана на Вълкадина да стане сутрин, да под-

кара пред себе си кравата, за да я пасе — колкото да се намира на работа, — да излезе над селото и да се изкачи на баира. Там имаше един голям стар бряст и докато кравата пасеше наоколо, той седеше под бряста, облегнат на дънера му, и гледаше отвъд през границата. Двамата му покойни сина оставиха възрастни синове, те работеха, за тях той не мислеше. Грижите му сега бяха за Милена. И както гледаше отвъд границата, случваше се Милен и Милена да излязат на нива. Той ги познаваше по лицата, по вървежа, ако бяха по-близо, по добитъка — ако бяха по-далеч, и ги гледаше с часове. Ако с тях пък се случеше и някое от децата им, една старческа милозлива усмивка стоеше на лицето му през всичкото време, докато ги гледаше. Между него и тях беше границата и по нея от време на време минаваха чужди войници със сини шинели и рогати шапки.

Един ден селото настръхна от лоша вест: отсреща в селото, гдето живееше Милен, дошли жандарми, били, изтезавали, след туй вързали мъжете и ги откарали навътре. С голяма мъка Вълкадин мина границата и намери Милена. Когато го извадиха от затвора, колкото да го види, сърцето на стария плувна в кръв: тоз ли е Милен? Тоз ли е син му? С потъмняло лице, с хлътнали очи, със запечена кръв по челото и по страните. Погледна го, потопи очи в земята и — ни дума.

— Кажи ми, Милене, кажи ми, синe, ако не си направил нищо, ако си прав, друга царщина е тук, но ще ходя, ще харча, хапката от устата си ще дам, ще те отърва.

— Не — кай, — тейко. Нищо не съм направил. Смазаха ме, взеха ми здравето. Да мога само да мина отвъд и там да умра.

Когато си мислеше всичко туй — а то беше всеки ден, — Вълкадин стоеше, както по-рано, под бряста, и гледаше през границата. Милена го нямаше вече — няма ли да се мерне нейде из кърa един бял и един червен кон и до тях — няма ли да види Милена — и децата ѝ. Но в кърa нивите бяха изкласили и хора

нямаше. Само едни зелени жита и в тях нацъфтял много, много мак, ален като кръв.

Вълкадин стана, прибра кравата, за да я напъди към село. Вървеше, без да подигне очи, без да погледне наляво или надясно. Когато си дойде в къщи, той чу, че в собата старата му снаха, Къдра, говори с някого. Отбягваше да се среща с хора, но сега като че го бутна някой и влезе. Насреща си видя Милена. Жените станаха, Милена му целуна ръка и заплака. Заплака и Къдра. Дълго време сълзите на Милена течаха по лицето ѝ. Поуспокояваше се, induсечеше да каже нещо, гърдите ѝ пак започваха да се тресат и пак дигаше престилката си да бърше сълзите си. Без да каже нещо, Вълкадин излезе. Когато Милена сне престилката от очите си, него го нямаше.

— Къде отиде тейко — рече тя. — Че аз за него съм дошла. Толкоз имам да му думам.

Излязоха вън, потърсиха го. Вълкадин го нямаше.

— Не се сърди, Миленке, не му вържи кусур — говореше Къдра. — Свекъра е станал такъв един. . . мълчи. Какво не му приказваме, как не го раздумваме — не отваря устата си, не казва нищо, мълчи. И не е от вчера, а вече месеци как е тъй.

Върнаха се в къщи, постояха още, приказваха и за добро, и за зло. На няколко пъти, когато думата се повърна за него, Къдра разправи, че свекър им, откакто са се поминали мъжете, най-много след смъртта на Милена, тъй се е изменил, че никой не може да го познае. Не слиза в село, не се среща с никого. И не приказва. Не приказва нито със свои, нито с чужди. Цяло село туй знае: Вълкадин не приказвал, Вълкадин не искал да приказва. И тъй си е: мълчи. Мълчи и мисли. Какво мисли — един господ знае.

Като стана да си ходи, Милена каза:

— Да можех, щях да го почакам, докато се върне. А не мога, че хората, дето съм дошла с тях, бързат. Ти, како Къдро, му кажи. Кажи му, както ти казах: милея го Милена, господ вижда, ама какво да правя? Не от добро и аз съм рекла да ида под второ венчило. Намери се тоз човек, добър бил, казват, едно дете

имал само. Не мога сама. Да има мъж в къщи, да запази имота за децата. За тях го правя. Пък и мене, вдовица, да не ме одумват хората. Милея го Милена, ама какво да правя? Моля му се на тейко да ми даде прошка, тъй му кажи.

Не до портата, а чак до каруцата изпрати Къдра етърва си и стоя там, докато тя се качи и замина през границата.

Вълкадин се прибра в къщи, като се стъмни. Когато Къдра му разправи защо беше дохождала Милена, какво е казала, той я изслуша, но не рече нищо. Нахрани се, прибра се и, както винаги, легна си рано. Но не мина час-два, той се събуди и отвори очи, като да не беше спал. И мислите му — не от вчера, не от онзи ден — също като нишка от чакрък, която нито се е скъсвала, нито се е спирала, се занизаха пак в ума му:

«Кои са тез, дето съдят на хората и редят световните работи, кой им дава таз сила, имат ли господ? Не са ли родени и те от майка и няма ли да умрат, като всички хора? Как може да се тегли граница ей тъй е, дето се случи — да оставиш гробищата в една държава, а в друга — близките на умрелите? Да тръгнеш да идеш при брата си, сина си да тръгнеш да видиш — и да те срещне някакъв си чужд войник, дошъл кой знае отде, да насочи срещу ти пушка, нож и да каже: «Назад! У дома си да си, и да те пъдят. Как може да става туй, господи, как?

Кой хвърля брат против брата и син против баща? Защо доброто го няма, а злото се шири? Да те подгони мечка, ще срещнеш вълк, да избягаш от оса — змия ще те ухапе. Няма милост, няма блага дума, няма почит. Защо, господи? Защо?

Когато купуват или продават нещо, на хората очите се в кантаря. А защо, когато съдят човека, когато животът му е на косъм, гледат през пръсти? Нема ли човек да разбере, че Милен не е направил нищо, че е прав, че е чист? Защо убиват невинния и защо притискат сиромаха? Защо, господи? Защо?

Земята ражда толкоз, колкото е раждала и по-

рано. Защо има гладни, защо има голи и боси? А там, отвъд границата, що е! Чуждото се взема като свое, в къщи в кьта е седнал пришълец и пъди навън стопанина, праща го като добитък в яхъра. Старците са навели глави, мъжете стискат зъби и мълчат. Защо в таквоз усилно време криеш себе си, господи? Защо?»

Минават тъй часове. Развиделява се, прозорецът става червен — слънце изгрява. Вълкадин става, подкарва пред себе си кравата и излиза вън от село. Горе на баира той сяда под бряста, гледа отсам, гледа отвъд границата и мислите му се нижат безспир, безкрай.

Десетина дни по-късно Милена пак дойде. Като я посрещна Къдра, каквато мъдра и замислена беше, разбра, че няма да чуе нещо добро.

— Каза ли на тейка? Какво рече?

— Ух, Миленке. Да продумаше барем, че ако не каже добро, зло да каже. А човека си заключил устата и мълчи. Казах му, казах му аз всичко. Ей нà — даде ми туй. . .

Тя развърза един възел, светнаха златни пари: три по-едри махмудии и двайсетина рубета.

— Дай ги, кай, на Милена. Давам ѝ прошка. Нека прави каквото господ я е научил.

— Друго не каза ли?

— Толкоз каза. И туй са всичките му думи, що съм чула от него от година насам.

Милена не взе парите. Остави възела на земята.

— Че аз пари не съм искала от него — рече тя. — Аз искам да ми каже добра дума, да ме напъти. Защо ми дава тоз наниз?

— Знам ли, Миленке. Мисля си и аз и ми дойде на ум, че той беше се врекъл да ти даде нещо — помниш ли, кога вършахме, кога мъжете бяха още на война? Той каза тогаз, че ще ти даде нещо. Може туй да е.

Изведнъж Милена си спомни оная вечер и си я спомни тъй ясно, като че я виждаше пак: месечина беше, свекър ѝ я накара да изпее «Милен Милени

думаше». Тя се просълзи. «Той обеща да ми даде нещо — помисли си тя, — това ще да е.»

— А аз пари не ща! — извика тя с болка. — Искам да ми каже една добра дума, да ме разтуши. Аз ще го чакам. И днес, и утре ще стоя тук и ще го видя.

Тя наистина реши да го чака, но като постоя и поприказва с Къдра, хвана я мъка.

— Не мога, ще ида да го намеря. Де ходи той?

— Де ще ходи. Горе над селото нали има бряст? Все там, под този бряст стои.

Милена постъкми забрадката си и тръгна. Докато минаваше през село, никого не видя, никой не я срещна. Пое нагоре из баира. Какъв благ, какъв мъдър човек беше едно време свекър ѝ — мислеше си тя. — Колко шеги е правил, колко са се смели. Ох, то неговата и нейната мъка са като морето големи — що да се прави, станалото станало, умрелият от гроба няма да се върне. Защо бяга от нея, защо не ѝ продума?

Тя беше горе на баира и погледна: под бряста стои свекър ѝ. И какво прави? Отпуснал глава на коленете си, мисли. Или ще обърне очи нагоре — клонете на бряста ли гледа, или към небето поглежда?

Милена е близо до него, но той не я забелязва. Но ето видя я, пообърна се наляво, пообърна се надясно, като че гледаше де да се скрие, и стана.

— Тейко! Тейко! — извика Милена.

Вълкадин забърза, след него и тя. Понастигна го, той чуваше стъпките ѝ, но пак не се обърна.

— Тейко, чакай. . . Що бягаш от мене? Тейко, моля ти се, тейко. . .

Той все вървеше, като да беше глух. Обхваната от мъка, Милена заплака с глас. Тогава той се обърна — висок, с брада, черна по краищата, бяла в средата, с тежък, дръпнат навътре поглед, замислен. И пак не каза нищо.

— Човече, продумай ми! — рече Милена с плач. — Що бягаш от мене?

Вълкадин все тъй я гледаше.

— Кажи ми думица. . . Продумай, тейко!

Тя тръгна към него. Вълкадин дигна ръка и я спря:

— Иди си. Остави ме. Какво искаш да приказвам? Няма какво да приказвам. Аз приказвам с бога. . .

Той се обърна и тръгна. Милена си остана тъй, слисана, объркана. Изведнаж тя като че разбра туй, което искаше да ѝ каже, и не тръгна вече след него. Погледа, погледа подире му, след туй се върна. По лицето ѝ затекоха сълзи.

Ройдю

Един анадолски лаз (същият, който беше продавал из село бакър) ходеше таз сутрин като замаян по мегдана пред Геновата кръчма. Ще седне до някой дувар, отпуснал глава, после ще стане и пак ще заходи. Някъде се спре, загледа се в земята, като че се мъчи да си спомни нещо или да разбере нещо, и отведнаж като извика: «Ах! Ах!» — заклати се като пиян, загълчи нещо на своя език — нито песен, нито плач, и както стои до дувара, започва да удря главата си в камъните.

Два-три пъти вече дядо Минко ставаше, дохождаше до вратата на кръчмата и поглеждаше към него.

— Тоз човек не се преструва, ей! — каза той. — Какво ще се преструва, не виждаш ли какъв се бъхти. . . И колко пари изгубил, кайш, Велико? Трийсет лири ли? Че то много пари. Те трябва да са били всичките му пари.

Дядо Минко се върна и седна на мястото си.

— Аз да съм един кмет — каза той, — ще уловя за ухото най-напред онзи, дето е бил с него. Той, тоя лаз, вчера бил пиян тука. С кого е пил? А, Гено? С кого беше?

Гено прелистяше тефтерите си зад тезгяха и не отговори. Не каза нищо и Стоян Касъра, макар че дядо Минко погледна и него. Касъра беше предпазлив човек, не обичаше да се меси ни в добро, ни в лошо, затуй и казваше, че недочува с едното си ухо — кога с лявото, кога с дясното, както се случи. До него седеше Велико, сиромах и добряк. Той се позасмя и каза:

— Кой ще е бил с него — Ройдю. Той пил с него. Водил го и у дома си. Сетне пак дошле тука.

— Тъй ли? С Ройдя, кайш, а? Ами че тогиз. . . Гледай. . . хъм. . . гледай. . .

Дядо Минко не посмя да се доизкаже и замълча. Велико, и той не каза нещо повече, а Касъра — той беше глух. Пък и кой можеше да каже открито туй, което си мислеше? Най-напред Ройдю не беше човек, с когото можеш да се задяваш. Не беше и от последните в селото — заможен е, бивал е училищен настоятел, избрали го бяха веднаж и за помощник-кмет. И отде да знаеш той ли го е направил, или не? Никогаж не можеш каза от по-рано, че Ройдю ще направи тъй или онъй; ако чакаш добро, ще ти направи зло; зло ако си чакал, добро ще видиш. «Ройдюва работа! Туй само Ройдю може да го направи» — тъй казваха за него. Такъв човек беше.

Ето какво си мислеше дядо Минко. Същото може би си мислеше и Велико, и Касъра, макар че беше глух. И тъй като и тримата мълчаха, в кръчмата стана толкоз тихо, че ясно се чу как водата в гюма възвира изтънко, звънливо, като че запя. Все там, около огнището, се обади и един щурец. Тъкмо в тая минута влезе сам Ройдю.

Той имаше обичай да дохожда до кръчмата тъй, както беше се откъснал от работа. И сега беше бос, гологлав, прашен, посипан с плява — по вършитба беше. Силен човек: възнисък, набит, с много широки плещи, с голяма глава, плешива отпред. Имаше широко лице и зелени очи, с тежък, студен поглед.

— Какво се гърчи онзи там като змия? — каза той, като се спря до вратата и погледна навън. Говореше спокойно, дори се усмихваше, но не можеше да не се забележи, че нещо кипи у него. — Изгубил си бил парите. Тридесет и две лири изгубил. Кой му крив. Като пий и като не знай що прави, не парите му, ами и дрехите от гърба му ще вземат.

— Бе пиян човек! — каза дядо Минко.

— Гено! — обърна се Ройдю към кръчмаря. — Кой казвал, че аз съм бил вчера с него? Че колко

постоях аз с него, не видя ли? И само аз ли бях?

— Аз не съм казвал, че само ти си бил с него — каза Гено, без да дигне очи от тефтерите си. — Аз нищо не съм казвал.

— Бе кой знай де си е изгубил парите — обади се пак дядо Минко. — Отзарана го гледах — върви из улиците и се надолу гледа, търси. Ами, ще ги намери. И да ги е намерил някой, дава ли ти ги човека?

Ройдю запали цигара, духна кибрита и хвърли бърз поглед към тримата, като че искаше да разбере какво мислят. Зелените му очи светнаха като наточена коса.

— Че като съм бил с него, аз ли му взех парите? Кой казва туй? — натъртено каза той и пак изгледа и тримата. — Я да дойде да каже на мене! Аз за чужди пари не съм гладен.

Селяните мълчаха. Щурецът пак се обади около огнището. Ройдю отиде до тезгяха и развърза кесията си.

— Налей ми една ракия, Гено. Дай ми и една кутия цигари. Да вървя, че харманa не чака — каза той вече без яд, с благ глас и излезе.

— Ако бедят Ройдя за туй нещо — каза дядо Минко, — аз не вярвам. Може ли? Аз не вярвам.

Очите на Велика се смееха. Стоян Касъра стана и без да каже нещо — той не беше продумал досега, — с все такива изцъклени и натъжени очи, каквито има всеки човек, който недочува добре, излезе и си отиде. Дядо Минко и Велико заприказваха за друго.

Лазът се изгуби от мегданя пред кръчмата. До вечерта той не се видя из селото. На другия ден и Ройдю беше отишел в града, имал работа, както казаха. И докато в село още само си шушукаха, без да смеят да кажат нещо високо, чу се, че Ройдю го арестували в града. Надвечер същия ден един файтон се спря пред кръчмата на Гена. Слезе Ройдю, а след него — старшият Маръндаков. Повикаха кметския наместник Михаля и наедно тръгнаха към Ройдюви. Ройдю не беше като арестуван — старшият приказваше и се смееше с него, като с приятел. При все туй Маръндаков претарашува цялата къща на

Ройдя, бърка из сандъци, гледа под черги, под възглавници. Търсиха и из двора, из хармана, навсякъде. Когато излизаха из дама и вече щяха да си ходят, една кокошка хвръкна и се разкудкудяка току над главата на старшия.

— Ух, да те вземе. . . — разсърди се Марълдаков — уплаши ме.

Кокошката беше изхвръкнала из една прокъсана тръвна, закачена на дувара. Там ѝ беше пологът. След като хвръкна, нещо черно се показа между сламата.

Марълдаков отиде и го взе — портофел. Отвори го — вътре светна купчина злато.

—А бе, бай Ройдьо — позасмя се старшият. — Вий с таквиз яйца ли садите вашите кокошки?

Долната челюст на Михаля, на кметския наместник, заигра от вълнение. А Ройдю се усмихваше, извадил беше кутията си и вземаше цигара.

— Шега е, г-н старши — рече той. — Виж ти — той тури пръст на голямото си голо чело, — чак сега да ми доде на ума. Забравил бях, право ти казвам, забравил бях. Аз рекох да се пошегувам с него — лаза де — и му скрих парите тука. И той беше пиян, и аз бях пиян. Негови са парите, дай му ги. . .

Старшият се смя, смя се и Михал. Но след като се навечеряха наедно на Геновата кръчма, старшият пак заведе Ройдя в града, със същия файтон.

Както мнозина от селяните бяха предвидили още когато гледаха след файтона, Ройдю след два-три деня уреди криво-ляво работата си и се върна в село. Чакаха го сега да излезе и да видят върху кого най-напред ще се излее гневът му и силата му. Същото беше си мислила със стиснати устни, докато беше го чакала, и Ройдювица, защото беше чула вече да приказват, че «Ройдювата клочка мътела златни яйца». «Нека си дойде Ройдю — мислеше си Ройдювица, — той ще дойде дохак на всички.» Все пак станалото си беше станало — срамът беше голям. Когато клочката излезеше на двора, Ройдювица я погваше с камъни. С почернял гребен, разрошена и

тук-таме оскубана, тя не приличаше на кокошка, а на вампирясала вещица. «Миналата година пропя като петел — мислеше си Ройдювица. — Да бях я заклала я! И да земе да се разклочи чак сега по харман.» Кокошката я гледаше отдалеч и обръщаше към нея ту едното си, ту другото си око.

Ройдювица забрави за всичко, когато видя Ройдя да влиза в къщи. Като че не беше той, а друг, чужд човек. Як човек го знаеше, от малко не вземаше, какво да е не можеше да го повали, а сега беше посърнал, погледът му се изкривил, очите му горят като от треска. И мълчи, нищо не казва. Един-два пъти само я попита:

— Дохожда ли някой от батюви? Я буля, я децата. Ако са ти искали нещо, да им си дала. Да не си ги върнала празни.

Тя не разбираше защо той говори тъй. Болен беше, това се виждаше. През нощта Ройдю не заспа. Въртеше се ту на една, ту на друга страна и пак ѝ каза:

— Ако утре доде буля да иска нещо, да ѝ дадеш. Да не я върнеш без нищо, чуваш ли?

Тъй — ден, два, три. Ройдю все не спи нощя, все се мята. Денем ще излезе на двора, бос, гологлав, както си му беше навик, ще земе да се разхожда назад-напред, гледа в земята, мълчи. Ройдювица и децата кое-как гледат работата на хармана, Ройдю не пита за нищо, не иска нищо. Ройдювица търпя, търпя, па се разплака:

— Човече, какво правиш ти? Малки деца имаш, на кого мислиш да ме оставиш? Какво ти е? Ако е за онез пусти пари, ще харчим, ще даваме мило за драго, ще те отървем. Ако си болен, има доктори, иди прегледай се, ще ти дадат нещо.

Ройдю ще смръщи вежди и ще се обърне на друга страна. Или ще я изхока. Все пак тя се зачуди, когато той ѝ каза, че ще иде в града да се покаже на доктор. Но и сега, когато се беше качил вече в каруцата, той ѝ каза:

— Иди да видиш батювите деца. Виж буля какво прави. Ако им трябва нещо, дай им.

Той си дойде от града такъв, какъвто беше заминал. Само като го погледна Ройдювица, и сърцето ѝ се сви.

— Какво ти каза доктора? Какво ти е?

— Какво ще ми е. . . Какво ще ми каже доктора — каза Ройдю и в същата минута като че мислеше за друго. — Тя, мойта болест, не е за доктор. — И като погледна жена си с хлътналите си, запалени очи, той пак я попита: — Дохожда ли буля? Как са децата, трябва ли им нещо?

Ройдювица се разплака. Какво да му каже? Как да го пита? Как да разбере какво му е? Той не ѝ казваше нищо. Щом си дойде, толкоз му беше приказката — да попита за братовица си. Луд ли е, та приказва само за буля си и за децата ѝ? Той свои деца няма ли? Ето го, дойде си и легна. И нито сам говори, нито дава да му кажат нещо. Мълчи. Лежи и мълчи.

През деня покрай хармана мина дядо Минко.

— Как си, Ройдювице, какво правите? — заговори той отвъд плета. — Таз година вие май позакъсняхте с хармана. Що прави Ройдю? Не се вижда, болен ли е, здрав ли е?

— Нищо не му е, дядо Минко. Осадил се нещо, кръста го боли.

— Е, ще мине. То като е само толкоз, ще мине. Ти му кажи много здраве. Много здраве кажи от дяда Минка.

Дядо Минко си замина. Ройдювица взе да гребе с ябата, но след малко се изправи и погледна на него. Не ѝ беше мъчно като по-рано, цяла гореше от омраза. «Те всичко знаят, всичко са научили и приказват — помисли си тя. — Защо Ройдю не стане и не излезе из селото пак тъй, както е ходил? Върви като султан, не се бои от никого, от него всички се боят. Да излезе и да ги научи.» И също като змия я клъцнаха пак по сърцето думите, които беше чула: «Ройдювата клочка златни яйца мъти.»

Вечерта Ройдю пак не беше добре, пак не затвори

очи. Церовете, които беше донесъл — шишенца, прахове, — тъй си стояха, непипнати. Съсипана от работа, Ройдювица стоеше до него, сгънала ръце, прегърбена, вцепенена от мъка и от лоши мисли. Не смееше да му приказва — Ройдю не даваше, — само стоеше до него и мълчеше. Мълчеше и той. Вън на двора по едно време се разгракаха гъските, пропяха петли. Ройдювица трепна.

— Човече, защо не продумаш — заговори тя с плач и с мъка в гласа си. — Какво ти е, кажи, продумай ми. Ройдю, моля ти се, Ройдю!

Ройдю се изправи.

— Слушай, Димке — заговори той и Ройдювица усети, че неочаквано той става кротък и добър. — Слушай какво ще ти кажа. Аз досега не съм казал никому, ама на тебе ще го кажа. Не ми е за онзи, за лаза, от него аз ще се отърва. Мъчно ми е, че изиграх на времето батя, че оставих децата му да гладуват.

Ройдювица го слушаше с разширени очи.

— Когато се помина бати, аз показах крива сметка. Изкарах го борчлия. И нивите, дето бяхме ги купували двама с него, аз казах, че са само мои. Делихме само туй, що беше татюво, а то колко е? Изядох хака на батювите деца. . .

Той се замълча и се загледа пред себе си.

— Аз бях го забравил. . . отколе беше. А сега като влезе в ума ми, вече не излиза. Все за туй мисля. . . Нямам мира. . . Не мога. . .

— Ами сега? — попита Ройдювица.

— Сега ще върна нивите на децата. И парите им, колкото им се падат, ще им ги върна. Готови пари нямам, ама малко по малко ще им се наплатя.

Лицето на Ройдювица потъмня. Тя беше тъй слисана, че не знаеше какво да каже.

— Хайде сега остави ме! — каза Ройдю ядосан. — Иди навън, остави ме!

Ройдювица знаеше, че не може да се отива срещу волята му, и излезе. Отиде в хаетя, спря се цяла изтръпнала и се замисли. Ще направи ли Ройдю каквото каза? Толкоз имот как ще го даде? Какво

ще остане за децата му? Било, що било, защо не си мълчи, както си е мълчал досега, защо сам го изкарва наяве? Тя седна, сгъна ръце и се замисли. Искаше ѝ се да иде при някого, да пита някого. Обмисляше едно, виждаше, че не ще помогне, и се залавяше за друго. И като се уплиташе все повече в мислите си, тя взе да се връща все към една и съща надежда: дано утре, като съмне, Ройдю се раздума, дано сам се откаже от туй, което беше намислил да прави!

Тя се боеше от него и не смееше да се върне, след като беше ѝ казал да излезе. Но като мина час-два, тя не можа да се стърпи и тихо, на пръсти, влезе при него. Ройдю спеше! Тя се зарадва и помисли, че лекарствата са помогнали. Погледна ги — те си стояха неотворени, както беше ги донесъл. А Ройдю спеше леко, здраво. Лицето му беше чисто, разведрено, на челото му се събираха ситни капчици пот. Тогава тя разбра всичко. И като предугаждаше вече какво щяха да приказват хората в село, като се научат, тя сама си каза, както биха казали и те:

— Туй само Ройдю може да го направи!

Морà

На Сираковата мелница се случи голяма навалица. И колкото Давид Кьосето от Чифуткуюсу беше спокоен и решен да дочака реда си, когато доде вече, толкоз неговият другар Рафаил беше нетърпелив. Момъка не го сдържаше на едно място. Излизаше пред мелницата и гледаше колята, като че ги броеше — а бяха надошли все едни нови, писани каруци, тежки, обшити с желязо, с по два-три ката чували и сено отгоре, с едри хубави коне, наметнати с нови чулове. «От кои села са тез хора?» — питаше се Рафаил и го беше яд, че са толкоз богати, защото ако бяха пò сиромаси, толкоз много чували нямаше да докарат. После влизаше вътре в мелницата и макар там да кипеше жива работа, макар да бяха пуснати и четирите камъка, а в сандъците, подложени под всеки камък, течеше брашно като из чучура на чешма, нему все му се струваше, че всичко върви много бавно. И кисел, недоволен, той пак се връщаше при Давида.

— Няма да има скоро ред за нас — каза той отчаян. — Онзи, старият, още не е свършил. И други чували донесе.

Давид се позасмя, сне калпака си без нужда, погледна в него, удари го по ръката си, след туй го тури пак на главата си и рече:

— Не се коси, Рафаилчо. Я я чуй каква бумти тая хала. Реве като гладна мечка, иска да яде. Туй огнените воденици много храна прекарват. Ще си смелим и ний, не бой се. Пък ако трябва да спим тук, ще спим. Барем в таз воденица няма маймунка.

— Каква маймунка?

— Седни, седни тук при мене, ще ти кажа. Ти ходил ли си в Мусубей?

— Как да не съм ходил.

— Кога идеш пак, погледни въз баирите. Селото е в дола, но наоколо са все баири. И както сега тревата е зелена, ще видиш на всеки баир да се белеят като гъби купчини камъни. Те са темели на вятърници. Единайсет вятърници имаше едно време в туй село. Като минеш оттам и погледнеш — онез крила като се бялнали, като се завъртели срещу вятъра, ще речеш, че не са единайсет вятърници, а единайсет бели гемии.

Имаше там един Глигор Казака. И той имаше вятърница. Богат човек беше, бездетен, затуй беше осиновил сестреника си Радула. Със снаха си не се спогаждаше, живееше си на вятърницата, там лягаше, там ставаше. Зарад имота Радул му пазеше хатър и всеки ден му пращаше хубаво ядене и хубаво вино. Казака пиеше като казак, дето се казва. Но пък голям мерак имаше за воденицата си. Как не я преправя, как не я стани: ще я обшие с нови дъски, ще ѝ направи нови дъсчени крила, или пък ще смени дъсчените крила с бели платнени. И докато другите вятърници, все стари виранетини, тежко и с мъка се завъртат, скрибуцат и се разтърсват, новата вятърничка на Казака се върти стегнато, бързо и между другите е като булка между баби.

Казака разбираше от работата си, як беше, пъргав. Той най-напред ще усети, че се е променил вятърът, ще определи точно посоката му, ще слезе и ще завърти колелото. Тогаз и старците от другите вятърници, като видят накъде е обърнал той, натам ще обърнат и те. Ако дойдеше буря и от капаците трябваше да се снемат по няколко, или пък да се стягат спирачките, пръв Казака го правеше, а като по негов знак и другите старци снемаха някои капаци или опъваха въжетата на своите спирачки. Може да се рече, той им командуваше. Като рекох командуваше, че ми дойде едно нещо на ума. В руската война един московец, един генерал, като видял наши-

те ергени как играят хоро, рекъл: «Бре, тия българи! Те и хорото играят с команда, пък ако имаха войска, кой знай какво щяха да направят.» Какво направихме, когато се сдобихме с войска, то се знае вече. Думата ми беше за Казака. И той командуваше вятърниците като един генерал.

Аз тогаз бях на твойте години и слугувах при Авджи Михаля. Серт човек беше той, голям, барачест, с ей такива е мустаки, а пък веждите му. . . хм. . . веждите му, навели се над очите му като стрехи. Аз толкоз мустаки да имах, колкото бяха веждите му, стигаха ми. Та ти казвам, такъв човек беше Авджи Михал. Приказваше бързо-бързо, ядеше си наполовина думите, но аз му разбирах. Една зима ми каза:

— Бре, Давиде, бре, момче! Идат празници, иде Коледа, ще се правят краваи, милини, добро брашно ще трябва. Да те пратя на Батова, не мож отѝ, път няма. Я да туриш два-три чувала на шейната, че да идеш до Мусубей, на вятърницата на Глигор Казака. Той ми е приетел и ситно брашно прави. Пък да стоиш там, докато се смели, брей! Ни на крачка да не се отделяш. Мойта храна е хубава, не искам Казака да я мени с чужда.

Тръгнах. В къра сняг до колене, ни път, ни жива душа — само вълчи стъпки. Конете бяха яки, но може да се каже, че шейната аз я носих на ръце. Ще затънат някъде конете и аз ще изляза напред да разтъпча снега и да направя път, другаде пък ще се бухнем в някоя яма — и тикай шейната, колкото имаш сила. Стигнах на вятърницата по мръкнало смазан, съсипан. Казвам на Казака: тъй и тъй ми заръча чорбаджията.

— Твоя чорбаджия — рече Казака — има големи мустаки, ама ум няма в главата си. Я виж колко чували чакат? Ти остави твоите чували и си иди, па ела в други ден да си ги вземеш.

— Не мога — казвам. — Бай Михал ми заръча да чакам тук.

— Иди тогаз да си вържеш конете в дама и спи при тях.

— Не — казвам, — оттука не мърдам!

Казака се разсърди.

— Хлапе! — кай. — Да не гълчиш много, че сега те хвърлям от стълбите!

Поскарахме се, както трябва. После се разбрахме, отидох, настаних конете в дама, пък аз се върнах пак във воденицата. По едно време се огледах — вътре студено, голо, из кьошетата увиснали паежини, въртят се колелата със зъби, вън крилата плющят, цялата вятърница се тресе и пука. Дожаля ми за Казака, като го гледах как живее. Няма огнище, няма огън — само едно пръстено мангалче с малко жарава.

— Дядо Глигоре — рекъх. — Как живееш тука? Студено.

— Студено зер.

— И страшно.

— Страшно зер.

И от дума на дума, ето що ми разправи той:

— Понякога — кай — нощно време стоя до мангала, понагрея се и задрямам. Гледам: дохожда отпреде ми едно животинче като маймунка, с черни очи като трънки и ме гледа. Аз тъкмо река да замахна да го ударя, то подскочи и се изгуби. Не знам какво нещо ще е туй?

— Че какво може да бъде? — попита Рафаил.

— Не знам. Тъй ми го разправи.

Стана късно. Разбра Казака, че аз няма да се отделя нито на крачка от воденицата, и ми каза:

— Аз те виждам тебе, че няма да отидеш да спиш при конете, ами ей там между чувалите има място, иди легни. И завий се през очи с кожуха, че ако доде маймунката, да се не уплашиш.

Легнах си аз, завих се хубаво с кожуха си. И не че ме беше страх — млад и силен бях, какво ще ме е страх, — но си помислих каква ще е таз живина, после, както бях уморен, заспал съм, без да усетя. Колко време съм спал, не знам. По едно време се събуждам. Гледам: нито светло, нито тъмно, едни големи колелета се въртят, едни въжа висят и гър-

ми. . . Де съм, не мога да разбера. И едни очи ме гледат, черни като трънки, светли. «Ха сега де!» — думам си и скачам. Какво да видя? Очи ме гледали наистина, но те не били толкоз близо. Едно момиче, тънко, високо, с две дебели плитки на плещите си, работеше около камъка. Гледах я как посяга ту за туй, ту за онуй, как снагата ѝ се огъва и вие като фиданка. Погледна към мене и се засмя: лицето ѝ бе възчерно, пълничко, веждите ѝ като изписани, очите ѝ черни, светят — същите очи, които бях видял, още докато бях сънен.

— Събуди ли се? — каза. — Добре, че се събуди. Стига са ти стърчали краката като на умрял. Хайде ела да помагаш, че твойто брашно се мели.

Отидох към камъка. По-настрана, завит с кожуха си, хъркаше Казака. До него имаше празни сахани, трохи, оглозгани кокали и едно черно шише, търкулнато на земята.

— Какво го гледаш? — рече момичето. — Дядо няма да стане скоро. Я ела дръж и разтваряй чувала да го напълним, че в сандъка вече няма място.

Аз и когато Авджи Михал ми заповядваше, пак се поопъвах, а сега слушах каквото ми кажеше тя, отивах, дето ме бутнеше — като овца. За приказки не ме биваше, само гледах как ме стрелят очите ѝ, черни, все засмени. И усетих как ходят под кожата ми сладки тръпки.

Изгребахме сандъка и напълнихме чувала.

— Сега да сипем зърна в коша — рече тя. — Вземи чувала на гърба си!

И аз го взех, препълнен чувал, дето двама души мъчно ще го дигнат. Турих го на гърба си. Трябваше да се покача по една стълбичка — покачих се. Трябваше да ми каже как да се обърна и де да го изсипя, а тя — мълчи. Чакам, чувалът ще ме смаже, краката ми се разтреперили, ще ми се скъсат жилите — тя мълчи. Най-после каза ми де да го изсипя и ми олекна. Гледам я — смее се.

— Добре — похвали ме тя. — Сега вземи гребача и като направи брашното връх в сандъка, ти го уравнявай.

Взех гребача и уравнявам брашното. Имах навик тогаз, като се залисвам в една работа, отварям си, без да ща, устата и зяпам.

— Ей, затвори си устата, че ще глътнеш воденицата! — каза ми тя.

Аз си затварям устата, но след малко се забравям и пак зяпна. Тя грабна тогаз един кривач брашно и — право в устата ми. Знаях, че се шегува, ама като взех да дъвча тесто, доядя ме и я хванах за ръцете. Помня, че ръцете ѝ бяха корави и ѝ счупих една гривна. Рекох, че ще вика, но не каза нищо. Смееше се.

Казака отведнаж се размърда и аз избягах, легнах си пак между чувалите и метнах кожуха през очите си. Чух, че момичето събра саханите и си отиде. Около камъка работеше и кашлеше Казака. Развиделяваше се и аз станах.

— Как си, юначе, как спа? — викна ми Казака.

— Лошо — рекох. — Не знам какво ми стана насъне, като че нещо ме души, искам да викам — не мога, искам да мръдна — не мога. Какво беше туй нещо, не знам.

— Туй е ар-басан — рече Казака и ме погледна тъй, като че ме съжали. — Мора е туй, тъй се казва. Трябва маймунката да е дошла и е седнала на гърдите ти. Тя твойта болест не е дип добра, ама ти да си жив.

Давид замълча и се усмихна. Макар да му казваха кьосе, той имаше малки тънки мустачки, вече посивели. Около устните и очите му бяха се набрали бръчки.

— После? — попита Рафаил.

— После, не Авджи Михал на мене, а аз на него трябваше да казвам, че брашното се привършва и че трябва да се иде на Казаковата воденица в Мусубей. «И ти ли разбра — думаше ми Авджи Михал, — че Казака прави ситно брашно? Хайде туряй чувалите и върви!»

И аз отивах. Често отивах, защото Авджи Михал имаше голяма челяд, много слуги и много овчари.

Като тръгнех, вземах и един бинлик колкото се може по-хубаво и по-силно вино. Похапвахме си с Казака, попийвахме си. След туй аз си лягах между чувалите, завивах се през очи с кожуха и чаках да доде маймунката. А на сутринта се оплаквах на Казака, че ме е газила мора.

— Хей, момче! — думаше ми. — На лоша болест си връхлетял, ами ти да си жив!

— Е, какво стана с нея! — попита Рафаил. — Де е сега тя?

— Маймунката ли?

— Не, момата.

— Е, Рафаилчо. Като че не си дохадял у дома и не си виждал буля си Давидица. То се знай, тя не е като едно време. И може ли? Когато тя беше млада, в Мусубей имаше единайсет вятърни мелници, а сега няма нито една. Отколе беше то.

Докато бяха приказвали, шумът от мелницата като че беше позаглъхнал. Изведнаж откъм мотора нещо забуча, запухтя пара, димът, който биеше горе в железния комин, затупа по-силно, по-често. Гърмяха глухо камъните, плющяха ремъците, ситата шумяха. Цялата мелница, като че съживена от нещо, тръгна по-бързо, засили се. Рафаил не забеляза тая промяна и гледаше пред себе си замислен. Давид Кьосето се усмихваше.

Вражда

Като се връщаше от града, Татар Христо забеляза, че отпред на пътя се белее нещо. Приличаше да е бохча, изгубена от някого. Веднага той спря каруцата си, слезе и докато завързваше юздите за климията, за да не мърдат конете, мислеше си:

«Колко съм искал да намеря ей тъй ѐ пари. Де късмет де! Дано е парици. . . Дано са множко. . .»

Той тръгна с широки крачки към бохчата, но не бързаше. Искаше му се да се побави, да се порадва, че е пари, страх го беше пък, че ако не е, ще му стане мъчно. Поогледа бохчата и я подигна; лека беше. Ако е пари, книжни са, злато не е. Не можеше да се види какво има вътре, защото освен бохчата имаше обвивка от вестник. Татар Христо махна бохчата, разкъса с пръст вестника и какво излезе? — Едно бомбе. И то не черно, а кафяво. Наистина ново беше, малко носено, но все пак бомбе и нищо повече.

Ядосан, Татар Христо замахна да пукне бомбето в земята, но се спря. Онзи, който беше изгубил това бомбе, че го е турил в бохчата — иди-дойди, но защо пък го е обвил и във вестник? Таз магия пък каква е? Да не би да има нещо скрито вътре в шапката? Той прегледа хастара, обърна кожата наоколо — имаше нагънати хартии, навярно бомбето е било голямо. Ако има пари, тук ще са, каза си Татар Христо. Трябва да се прегледат тия хартии една по една.

Тъкмо в тая минута отзад по шосето задрънка каруца и толкоз по-скоро дойде, колкото Татар Христо беше по-залисан. Той се обърна: беше найвърлия му враг Консула. За да не разбере какво

прави, Татар Христо се обърна гърбом и както държеше бомбето в едната си ръка, с другата тъпчеше хартиите в джеба си. Все пак Консула го видя, обърна се веднаж, дваж и триж, след туй шибна конете и с голям трясък замина по шосето.

Татар Христо извади хартиите, разгъна ги и най-внимателно ги прегледа. Нищо нямаше. Пак се ядоса и пак поиска да удари бомбето в земята, но беше пийнал и за да си отмъсти, загдето беше се излъгал, сне калпака си и нахлупи бомбето на главата си. Както си беше пълничек, червен, той знаеше как ще изглежда, позасмя се и доволен, развеселен, седна в каруцата си и тръгна.

Едвам сега той погледна напред и видя, че Консула беше се отбил от шосето и караше тъй бързо, че конете му все се мятаха в галоп.

«Страх го е да не го стигна — каза си Татар Христо. — Ами! Да не съм луд да го гоня. . .»

С Консула те имаха стара вражда. Най-напред бяха се поскарали, когато Консула беше го подмамил да идат да вадят имане в един чужд двор в Чамурлий. Нощно време беше, стопанинът ги усети, стреля и тъй ги изплаши, че от много бягане Татар Христо се разболя и лежа болен два месеца. После дойде друга случка. Консула беше не само иманяр, но и ходеше на лов — без билет, с една стара ръждясала пушка. Татар Христо също беше авджия. Под Сираковата мелница имаше един гьол, където понякога прелитаха диви юрдечки. Веднаж Консула, след като се беше скитал напразно из къра, излезе на баира над мелницата и видя, че в гьола, тъкмо в средата, беше кацнала една дива юрдечка. Той се смъкна долу, кри се, присламча се, пълзя. Най-после екна страшен гръм и ехото го повтори няколко пъти. През дима Консула видя, че юрдечката беше се превърнала възнак във водата, със сгърчени крака нагоре. Докато мислеше как ще я извади, току пред него из тръстиката изскочи Татар Христо и без да го погледне, бързо-бързо започна да дърпа с две ръце един канап. Дърпаше канапа, а юрдечката идеше

към него. Сега Консула разбра какво беше направил! Татар Христо имаше една опитомена юрдечка, която връзваше в гьола, за да примамва дивите. Като извади юрдечката, той я попреметна из ръцете си, разбра, че е убита, остави я на земята, че като грабна пушката си, че като ревна:

— Мюрето ми уби!. . . Хаймана! Ще те убия! Кръвта ти ще изпия! Що го уби? Хайдук!

Той държеше чифтето си опряно на гърдите на Консула; очите му бяха като на луд. Добре, че се случиха наблизо хора, та ги разтърваха, инак кой знай какво щеше да стане. Оттогаз насетне в мировото съдилище в града се започна зарад юрдечката едно дело, което постоянно се отлагаше и нямаше край. За него знаеха всички и когато видеха, че в града е дошел Татар Христо или Консула, казваха им:

— Ще грачи ли пак юрдечката?

— Ще грачи.

И днес «юрдечката беше грачила» и по настояването на Консуловия адвокат делото пак се отложи. Татар Христо не се ядосваше, защото смяташе, че Консула е в ръцете му, а, от друга страна, когато дойдеше в града по делото, гледаше да си свърши и някоя по-важна работа.

Като стигна в Пчеларово, той се отби в кръчмата да си почине. Влезе с бомбето на глава и като видя, че хората се заглеждат в него и се подсмиват, каза:

— Намерих го на пътя. В една бохча беше. Аз рекъх, че е пари, ама не излезе пари. Нейсе. Затуй пък ще го нося. На инат ще го нося, докато се скъса. . .

Той поприказва със селяните, изпи една-две чаши вино. По едно време каза:

— Една хайта има в наше село, Васил Консула се казва, не е ли минавал оттука?

— Мина, преди малко мина. Ама не спря. Миназамина като вятър.

Татар Христо се усмихна: виждаше се, че Консула му е взел страха, както трябва. В следното село, Мусубей, той пак попита за Консула. Казаха му

същото: Консула минал-заминал, без да спира. Карал бързо.

И наистина никога Консула не беше морил тъй немилостиво конете си. Като стигна в къщи, той остави каруцата на жена си и без да слуша натякванията ѝ, че конете са само пяна, че треперят и едвам се държат на краката си — тръгна към кръчмата, ухилен, нетърпелив, цял изпълнен с онуй, което знаеше. Щом го видяха, от две-три страни му извикаха:

— О, Василе! Добре дошел!

— Е, какво. . . Гракна ли юрдечката?

Васил се хилеше.

— Остави ти юрдечката — каза той. — Знайте ли какво има? Татар Христо намери пари. На пътя ги намери, до Каралезката чешма. Видях го, като ги тъпчеше в джеба си. . . Все хилядарки. Много пари, ей! . .

— Как тъй. . . Какви пари?

— Знам ли? Може да ги е изгубил някой. Може пък и да е претрепал някого — каза Консула и се позасмя. — Една граждански шапка държеше в ръцете си. Коя е таз шапка? Да докаже. На когото е шапката, негови са парите. Да каже де е човека. . .

— Хайде, Василе. . . Татар Христо не е такъв чиляк...

— Не е ли? За пари като е. . . за пари чиляк и баща си убива.

В кръчмата се случи и кметът Алекси. И той слушаше, но още не беше се обадил.

— Бе я чакайте! — обади се един. — Пари ли кайш, Василе? Ами че одеве беше тук Манолаки, от чифлика. Като взе да се пипа по едно време, да се тюхка. «Няма ми парите — кай. — Парите съм си изгубил. Дванайсет хиляди лева. Няма ги.»

— Видя ли? — рече Консула. — Аз какво ви казвам.

Намеси се и кметът:

— Е, какво стана с Манолаки?

— Търси в себе си, обърна всичките си джобо-

ве — няма. Гледа и в кабриолета — няма. «Ще ида — кай — в чифлика да видя.»

— Те ще са. У Татар Христа ще са тез пари.

— Таз работа трябва да се разбере — каза кметът. — Атанасе — извика той на общинския стражар, — като дойде бай Христо, ще го заведеш в общината. Моментално! «По заповед на кмета — ще речеш — си арестуван.» Толкоз. Ще го държиш в общината, докато дойда аз. Разбра ли?

— Разбрах, господин кмете.

Кметът излезе. Селяните погълчаха още за тая случка, после едни си отидоха, други останаха. Стъмни се. За Татар Христа позабравиха, толкоз повече че Консула беше излязъл, за да разправи новината другаде. По едно време в кръчмата току се показа Татар Христо, зачервен, усмихнат, с бомбето на глава. Зачуди се, че никой нищо не му казва. Само го гледат и се подсмиват.

— Какво ме гледате? — рече той, като седна. — Не ми ли харесвате капелата? Намерих я на пътя. В една бохча я намерих. Аз рекъх, че е пари, а то. . . Ще я нося напук. Какво?. . . Хубава шапка, здрава. . .

— Какъв се втилява — рече някой. — Ами парите, парите. . .

— Какви пари?

— Дето си ги намерил. Консула ни разправи нас.

— Какви пари? — попита пак Татар Христо.

— Дванайсет хиляди лева си намерил. Какво се правиш на кмет. Консула те видял, като тъпчеш хилядарките в джоба си.

Татар Христо почервеня като рак. Той искаше да удари по масата, да извика, колкото глас има, че всичко туй е лъжа, но от яд устата му като че се сковаха. Пък и в същата минута Атанас стражарят дойде до него и му каза:

— Бай Христо, ела с мене в общината. По заповед на кмета си арестуван.

— Какво?. . . Аз. . . че какво. . . защо. . .

Атанас помисли, че той се противи, и го затът-

ри — в кръчмата гръмна смях. Татар Христо понамести с два пръста бомбето си — още по-голям смях. Той разбра, че за всичко това е виновен Консула, стисна зъби и не каза нищо вече. Някои излязоха на вратата на кръчмата и още се смееха, като го гледаха как върви с бомбето си пред Атанаса.

Половин час по-късно кметът Алекси излезе от дома си и тръгна към общината, но при Филиповата кръчма срещу него се зададе един кабриолет със силни, хубави коне.

— Алекси! — извика някой и кабриолетът спря. — Тебе търся.

Беше Манолаки, собственикът на чифлика край границата.

— Какво има, бай Маноле?

— Търсих те в общината, Алексе. Запрели сте един човек заради мене, да го пуснете. Аз моите пари ги намерих. Дал съм ги на сина си, на Марка, и съм забравил. Пуснете човека, не е крив.

— Е, щом е тъй. . . Няма ли да слезеш, бай Маноле?

— Не, имам работа. Сбогом, Алексе!

— Сбогом, бай Маноле.

Кабриолетът с хубавите коне замина и се скри в тъмнината, а Алекси влезе в общината. Мина се още половина час и оттам излезе Татар Христо. Отби се не във Филиповата кръчма, а при дяда Василя. Не погледна никого, никого не поздрави. И без туй в кръчмата имаше само един-двама души. Татар Христо си заръча ракия, гледаше навъсено пред себе си и мълчеше. Като изпиеше чашата си, подръпваше ту единия си, ту другия си мустак или понатисваше бомбето на главата си. Все тъй мълчешката той стоя доста. И доста пи.

Когато вече беше си платил и станал, дядо Васил му каза:

— Какво, Христо? Ти май пообра паяжината в маазата?

Татар Христо и сега нищо не каза, но когато беше вече прекрачил прага, изведнаж се повърна.

— Дядо Василе! — извика той. Виждаш ли таз глава? Виждаш ли таз шапка? Докато таз шапка седи на таз глава, онзи багабонтин, Консула, ще го гоня! До девета рода ще го гоня! Ще го съдя!

— За кое, за юрдечката ли?—кротко рече дядо Васил.

— Не! Той уби мюрето ми — то е друго. Аз сега разбрах, че тогаз той мене е искал да убие. Аз ще го докажа със свидетели. Аз ще го пъхна в тюрмата.

Той тръгна и пак се върна.

— Пък и сега да ми падне в ръчиците, още сега ще му видя сметката. Ще му откъсам главата като на стиче. . .

Той замина и още стъпките му не бяха заглъхнали, от другата страна в кръчмата хлътна като лисица ухилен Консула.

— Брех, че сърдит! — рече той. — Пръщи!

— Да бягаш! Да не те види! — рече дядо Васил. — Пази се, че както ти се заканя. ..

— Ба! — рече Консула. — Аз не ме беше страх от него, когато носеше калпак, че сега ли ще ме е страх, като е турил туй цилиндро. Я ми дай една ракия!

Ухилен, доволен, че беше ядосал Татар Христа, както трябва, Консула седна да пие ракията си.

Асие

Когато Лютфи вадеше вода от кладенеца си, често му минаваше едно нещо през ума: че неговият кладенец, каквато хубава вода има, на каквото място е направен, пък най-после, какъвто си е, тъй само като го погледнеш, е кладенец, с който човек може да се хвали и да се гордее. Другите селски кладенци не са такива. Ето, от софрата на своя кладенец Лютфи ги вижда: разкривени, полунапуснати, като че не са в село, а в някоя пустиня. Около тях няма стрък зелена трева, земята е прашна, утъпкана като харман от добитъка. Всички тия кладенци са горчиви, от тях поят само добитъка, хора рядко се мяркат, цял ден там прехвърчат врабци, косове и диви гълъби. Те си правят гнездата между камъните вътре в кладенците — врабците най-горе, по-долу — косовете, а най-надълбоко — гълъбите. Вън из локвите се къпят гъски. Някой изжаднял кон се е довлякъл из полето и ето го че дреме с часове над празните олуци.

Кладенецът на Лютфи е сладък. По един обичай, завещан от баща му, а на баща му от неговия баща, от кладенеца се даваше вода на всеки, който поиска. Това беше семейна добродетел, правеше се за себап. А тъй като кладенецът беше край самия път — големия път, който минаваше през Чифуткуюсу и отиваше за Кюстенджа, — на кладенеца можеше да се отбие да пие вода всеки пътник и всеки каруцар можеше да напои конете си. Водата се вадеше с кон, от стотина метра дълбоко, но пак се лееше щедро като от чешма. И затуй наоколо винаги се зеленееше

чиста мека трева, а току до самия кладенец една млада върба спущаше надолу тънките си вейки, като косите на момиче.

Ето какво си мислеше Лютфи, когато стоеше на каменната софра на кладенеца си и чакаше да поеме тежкия тулум и да го излее в олука. Той вадеше вода вече от час и повече, а още не беше сварил да напълни двата олука, защото, както винаги, беше пълнил много котли, кофи и бъкели. Ето и Ибриям Чаушолу прескочи смъкнатия плет на двора си и тръгна насам. «В тая жега няма да отмине, а ще се отбие да пие и той вода» — помисли си Лютфи. И наистина, още отдалеч Ибриям започна да подига и да оправя с ръка големите си руси мустаци, а Лютфи бавно заизлива тулума. Ибриям пи като от чучура на чешма, после се дръпна настрана и като пъшкаше издълбоко от удоволствие, започна да глади пак мустаците си. Да му каже, че водата е сладка и студена, нямаше защо, приказвано е, затуй Лютфи го попита:

— Какво ново, Ибриям?

— Ново ли? Хванали Мурада. Туй е новото.

— Хванали ли са го? Кога? Къде?

— Ей там го хванали ѐ, в Харманкуюсу. — Ибриям показа на юг. — Сега слязоха двама войника. Ще го карат при поручика на границата.

Лютфи беше залисан — спущаше въжето — и не можа да отговори на Ибрияма, пък и това, което чу, го накара да се замисли. Когато се обърна, видя, че Ибриям си отиваше. «Бедният! — помисли Лютфи за Мурада. — Има да си пати!» Той метна въжето на макарата и пак се замисли.

Мурад беше чирак на Джалила. Той беше млад момък, широкоплещест, упорит и мълчалив, какъвто беше и господарят му. Зле бяха се събрали — два остри камъка брашно не мелят, но по-голямата беда беше в туй, че Джалил имаше дъщеря. Наистина, ергените говореха на присмех, че била много руса, по-руса, отколкото трябва, но Асие беше хубава. А за ергените тя беше недостъпна не само защото баща ѝ беше богат, но защото и тя сама не харесваше

когото и да е. Мурад, стройният, мъжественият и мълчалив Мурад, ѝ падна на сърце и тя, въпреки повеленията на закона, му откри лицето си. Джалил започна да се досеща, започна да се мръщи и да хока без причина Мурадà. После му забрани да влиза в двора, да си седи отвъд в одаята. Онзи ден пък, съвсем случайно, той сварил Мурада и Асие да си приказват до дувара. Побеснял от яд, Джалил грабнал едно дърво и макар че Мурад се прехвърлил през дувара, той пак успял да го удари. Не беше Мурад човекът, който да прости такава обида. Цял ден той се губи из кърa. А вечерта, когато се стъмняваше, стряхата на Джалиловата къща откъм пътя пламна и ако не бяха се случили хора да видят и да угасят огъня навреме, къщата щеше да изгори. В тъмнината бяха видели Мурада да се отдалечава бързо-бързо, направо през кърa.

Никой не вярваше, че Мурад ще се остави да го уловят тъй лесно. Той можеше да потъне нейде из Делиормана и завинаги да заличи следите си. Джалил беше отишел в града, за да се оплаче. А ето че Мурада го хванали. Сварил беше да отиде само на един час оттука. «Защо не е избягал по-далеч? Защо не се е скрил? Кой знае?» — помисли си Лютфи. Може да не е тъй лесно да идеш много надалеч, когато върху ти тежи магията на такива сини очи, каквито имаше Асие. Сега ще закарат Мурада на границата. И като помисли колко е строг поручикът, Лютфи въздъхна и си каза:

— Бедния! Ще има да си пати!

Лютфи изля тулума и спусна въжето. Той погледна след това към другите кладенци, не можа, по обичая си, да не направи сравнение между тях и своя кладенец, почувствува се възгордян и тозчас забрави всичко, което беше си мислил за Мурада.

Наближаваше обяд. Лютфи вече привършваше — двата олука се плакнеха и се преливаха, пълни догоре с бистра чиста вода. Оставаше само да доде добитъкът. Изведнаж, като се обърна, Лютфи видя, че откъм кръчмата идат двама войници, с бели ризи

и бели навои, с натъкнати ножове на пушките си. А между тях — Мурад. Лютфи току-що поемаше тулума. Той забеляза, че войниците и Мурад се отбиха към кладенеца. «Какво мога да му помогна? — помисли си Лютфи. — Нека барем да пие и той малко вода.» И той почака, като държеше тулума над коритото, без да го излива.

Мурад — какъв пехливанин е той! — идеше прав, с тежки, широки крачки. Не беше нито посърнал, нито уплашен — лицето му си беше същото, мургаво, изгоряло от слънцето, с тънки черни мустачки. Само очите му бяха други — горяха и сякаш виждаха не туй, което беше наоколо му, а друго. И защо сред тая жега той е наметнал и закопчал отпред ямурлука си? Лютфи го погледна и като не смееше да му заговори, кимна му само с глава.

Пиха вода най-напред войниците, а след тях — Мурад. Лютфи го видя, че остана близо до софрата, стори му се, че иска да поседне или да се качи. Повече той не можа да види, защото се обърна да закачи въжето. Изведнаж войниците извикаха. Лютфи погледна: Мурада го нямаше. Двамата войници, и двамата млади момчета, стояха слисани, втрещени. Единият остави пушката си, легна на софрата и като натисна с ръка фуражката си, погледна в кладенеца. Другият хукна да бяга, после се върна пак и извика.

— Скочи! Хвърли се в кладенеца!

Лютфи се разтрепера. Ето какво направи Мурад. И какво стана? Падна ли, или сам се хвърли? Не само Лютфи, но и войниците не бяха видели, както трябва — ясно беше едно: Мурад беше в кладенеца.

Единият войник вече тичаше към поста да обади на поручика. И почти веднага — как се предават тревожните вести, господ знае! — отвсякъде заприиждаха тичешката хора. Мъже, жени, деца. Българи, турци, татари — цялото население на селото. Ясно, хубаво беше времето, а на Лютфи му се стори, че къщите и саплъците сякаш се снишиха като пред буря, а небето като че се дръпна по-нависоко. Гълъбите от горчивите кладенци се разхвърчаха на голям

орляк и сред повечето тъмни крила сегиз-тогиз се превъртяваше някое и бяло.

Гъста тълпа гъмжеше вече около кладенеца. Разправяха, викаха, махаха с ръце — пребледнели, изплашени. Софрата на кладенеца не се виждаше, не се виждаше нищо от него. Над човешките глави се издигаше само зелената китка на върбата, с увиснали надолу вейки. Лютфи, все повече разтревожен, трябваше да отговаря ту на едни, ту на други.

Мнозина, особено измежду мъжете, се изредиха да погледнат в кладенеца. Но какво можеха да видят? Нищо. Отначало се виждаха иззиданите стени на кладенеца, после ставаше тъмно и някъде дълбоко-дълбоко се виждаше да лъщи едно търкало вода, голямо колкото една пара. Туй беше всичкото. От Мурада нямаше ни помен.

Още някое време хората викаха високо, разправяха се, после позамлъкнаха и се поуспокоиха. И какво можеха да направят? Трябваше най-напред да дойде поручикът. После да дойде и Кара Хасан, единственият човек, който чистеше тия дълбоки кладенци и се решаваше да се спуща в тях.

Настрана, изморен и отчаян, беше седнал Лютфи. «Какво ще стане сега? — мислеше си той. — Ако се е удавил Мурад, хората няма да пият от кладенеца. Дали се е удавил? Може ли да не се удави?»

Тъкмо за това заговориха наблизо и той даде ухо.

— Аз пък ти казвам, че е жив! — казваше Васил, когото наричаха Звездоброеца.

— Де, де, Василе. . . — отговаряше му дядо Вичо. — Може ли?

— Аз пък ти казвам, че е жив! — повтаряше Звездоброецът. Той беше възнисък, тантурест човек, с червено лице и посивели коси. В едното си око имаше беличко — с него не виждаше. Когато гледаше с другото си око, имаше обичай да си поизкривява главата, както правят птиците, като че гледа към небето. Затуй бяха го кръстили Звездоброеца.

— Ти, дядо Вичо — започна пак той, — не помниш ли?. . . Касап Османовото момче като падна в

кладенеца. Какво стана? Удави ли се? Нищо не му стана. Щом го извадиха — аз бях там, — и хукна да бяга, да не го бие баща му.

Наоколо се засмяха. Дядо Вичо не вярваше:

— Де, де Василе. . . Може ли? Чиляка е като камък — пада. Де ще остане жив? Пада — и туйто...

— Нека си пада. Пак остава жив. . .

— Де, де, Василе. . . Може ли?

— Може я! Туй. . . въздухът в кладенеца е тежък, крепи. Когато падна Касап Османовото момче. . . беше с едни читени потурки. Те от вятъра, знаеш, се издули и то си пада полека, като че го снемат с ръце. И тоз сега. Мурад, аз като чух, че бил с ямурлука, още тогаз рекох: «Жив е!»

«Дано да е жив!» — помисли си Лютфи, въздъхна и погледна към горчивите кладенци. Гълъбите се спущаха и кацаха по тях.

— В Каралий — заразправя пак Звездоброецът — има един Пенчо, луд. Като го прихване, земе, че скочи в някой кладенец, намери там някоя тенекия и започне да мери водата — пълни тенекията и я излива, пълни я и я излива. И брои, като че мери жито...

Наоколо пак се засмяха.

— Де, де, Василе. . . И ти. . . — все не вярваше дядо Вичо.

— Сетне? — попита някой.

— Сетне. . . Извадят го и туйто. Нищо му няма.

«Дано е жив!» — помисли си пак Лютфи и стана. Идеше поручикът. Настанаха и другите. Едновременно с поручика откъм селото се зададе стара жена. Тя плачеше, водеха я други две жени. Беше Мурадовата майка. Множеството утихна.

— Мурад! Ох, синко! Мурад! — викаше тя и се мъчеше да се изскубне из ръцете на жените. — Мурад! Мурад! Пуснете ме. . . Мурад! . . .

На два-три пъти тя се спущаше към кладенеца, като че искаше да се хвърли. Насила я отведоха настрана. Разчорлена, с изсъхнали вече очи, тя зави ниско, проточено, като че не плачеше, а пееше.

Кара Хасан също беше дошел и беше се пригот-

вил: завързан с въжето през кръста и през чатала, със запретнати крачоли и гол над пояса. Щом дойде поручикът, изслуша онова, което му разправиха, погледна, както бяха направили другите, в кладенеца и заповяда да спущат Кара Хасана. Десетина мъже се заловиха за колелото — спущаха го бавно, предпазливо. Най-после въжето се свърши, додето трябваше — Кара Хасан беше стигнал до водата. Всички мълчаха и чакаха. Мина се доста време, което се стори извънредно дълго. Изведнаж тънкото въже, което се спущаше насред дебелото и служеше да се подава знак, се размърда и заигра. Кара Хасан даваше знак да го вадят. Мъжете пак се заловиха за колелото — конят отдавна беше турен настрана. Скоро се показа Кара Хасан. Но що има? Както си беше черен, Кара Хасан изглеждаше зелен. Лицето му беше издраскано и разкървавено.

— Де е онзи? Защо не го извади? — извика поручикът.

— Извадете ме! — с мъка проговори Кара Хасан.

Извадиха го и го сложиха настрани. Кара Хасан дишаше тежко. Бялото на очите му беше се увеличило.

— Казвай де! Защо не го извади? — попита пак поручикът.

— Бе, ефенди. . . Не ще. . . Аз искам да го извадя, а той, като ме улови, зе да ме души. . . Не ща. . . Не ми трябва. Който иска, да влезе—аз не ща!

Тълпата около кладенеца зашумя: Мурад не само беше жив, но не искаше и да излезе. Какъв човек!

Заредиха се след туй какви не опити. Ония, които имаха най-силни гласове, навеждаха се над кладенеца и викаха на Мурада да се остави да го извадят — да се предаде. Някой предложи да спуснат пак Кара Хасана, но да му дадат сопа: ако не ще Мурад — да удря. После да го върже и да го извлекат. И това не помогна, защото Кара Хасан за нищо на света не искаше да влезе втори път в кладенеца.

По заповед на поручика, от кръчмата донесоха едно голямо огледало. Като го държеше срещу слънцето, поручикът се мъчеше да вкара в кладенеца

сноп светлина и да види Мурада. Светлината можа да проникне на малка дълбочина—надолу оставаше тъмно. Тогава, като не знаеше вече какво да опита, офицерът заповяда да кажат на майката на Мурада, тя да го извика. Старата, разбра ли, не ли — доде до кладенеца, извика с плач: «Мурад! Мурад!» — и пак поиска да се хвърли. Взеха я жените настрана.

Но ето че откъм селото се зададе млада жена. По вървежа и по снагата се познаваше, че е млада — инак тя беше закрита с фередже. Тълпата се раздвижи.

— Асие! Асие! — прошепнаха мнозина.

Асие дойде и се спря малко настрана.

— Какво иска? — попита поручикът.

— Иска да повика Мурада. — Васил Звездоброецът дойде и му пришепна нещо.

— Нека го повика — каза поручикът.

Момичето не погледна никого. Качи се на софрата. Залови се с едната си ръка за дирека и погледна надолу. Не мислеше вече да се крие, пусна фереджето. Ония, които не бяха я виждали, можаха да се уверят, че тя може и да е била много руса, но сега къносаната ѝ коса беше червена като мед, лицето ѝ беше много бяло, очите — сини. Тя се понаведе, смръщи изписаните си вежди и извика, колкото можеше:

— Мурад, излез! Аз те викам. . . аз. . . Асие. . . Асие! Мурад! Аз съм, аз. . . Асие! Асиее! ! !

Гласът ѝ кънтеше из кладенеца и слизаше надолу. Тя слезе, отиде малко настрана и се обърна. Гледаше тънкото въже. И всички гледаха, гдето гледаше тя. Миг-два-три — нищо няма. Изведнаж въжето заигра, мъжете с викове затикаха колелото. Асие си тръгна към дома. Тя вървя доста — като че знаеше колко трябва да върви — и пак се обърна: Мурад се беше подал от кладенеца, силни мъжки ръце посягаха да го поемат. Майката пищеше. Асие постоя, погледа, обърна се и си влезе в къщи.

Разплата

Заваля дъжд и в полусрутения навес, останал от изгорялата мелница на Хавезов, извън селото, сред кърa, взеха да прибягват, за да се подслонят, мнозина, които бяха работили наблизо. Последен, доста поокъпан, пристигна Давид и видя, че отвън пред навеса бяха оставени на дъжда два плуга, и двата впрегнати с по два коня и два вола, а вътре имаше вече пет-шест души, всички млади хора, които бяха се събрали накуп и ниско си шушукаха. Щом ги видя, Давид разбра, че случайно или нарочно, тук бяха се събрали всички тия селски ергени, които неотколе бяха замесени в една весела история около един откраднат петел.

— Добър ви ден, юначета! — поздрави Давид, като тръскаше калпака си и оглеждаше младите със засмени очи — той беше веселяк и обичаше да се закача. — Какво бе, какво кроите? Пак някой петел ли?

Само един от ергените, нисък, тантурест, се пообърна и сърдито погледна Давида изпод вежди. Останалите сякаш дори не забелязаха, че е дошел човек, и продължаваха да си шепнат. Давид не посмя да иде по-близо до тях и остана настрана. «Хващам се на бас — помисли си той, — че тия хайдамаци приказват за Чокоя. Кой знае каква примка му кроят!» Една червена светкавица като огън светна в очите на Давида, изтрещя гръм и дъждът още по-силно зашушурка по покрива на навеса. Давид се загледа в дъжда, но се ослушваше и гледаше да долови нещо от разговора на младите.

Колкото и да беше любопитен, той не разбра за какво приказват, но чу, че често споменават името на Чокоя. Петър Мънзов Чокоя беше един котленец от тяхното село, човек с объркани сметки и малко земя, но много обичаше да се докарва като голям чифликчия, затуй и бяха го кръстили Чокоя. През денеси, една вечер, той чува, че се разкрякали кокошките му в курника, изскача, както си бил по чорапи, и стигнал крадеца, но той се изскубнал, а оставил в ръцете му петела, с извъртяна глава, удушен. На сутринта злосторниците — същите тия момчета, които Давид гледаше пред себе си — бяха арестувани и най-веселото от всичко беше туй, че докато ги водеха насам-нататък да ги разследват, да оглеждат мястото, да разберат кое как е било, даваха петела, разперушинен и изстинал, да го носи ту тоз, ту онзи от ергените подред. Смя се, дето се казва, цяло село.

Чокоя много обичаше тия работи. Нарочно оставяше градината си недобре заградена, та като влезеше някое прасе, веднага заявяваше в общината големи вреди и загуби и, накрай, за да не доде работата до съд, потъкмяваше се със стопанина на прасето, но му вземаше две-три крини жито. И все в негови ниви влизаше добитък, все негово нещо ще се открадне, все него ще обидят и ще му се заканват. От всеки такъв случай Чокоя завеждаше по едно съдебно дело и на първото или второто отлагане, а често и преди още да се гледа, потъкмяваше се с виновния и му вземаше пак някоя крина храна.

Това му стана като занаят. И най-чудното беше туй, че, свадлив, със зъл, дързък език, скаран с толкова хора, той все пак се отърваваше и от най-опасните положения излизаше здрав и читав. И такъв беше изпаднал, налудничав, а беше сроден с богати, вредни хора — жена му беше разумна, добра, с явни останки от някогашната си красота. Каква е била тя, се виждаше от Аспасия, балдъзата на Чокоя, която лятно време прекарваше в селото — хубаво, весело момиче, тънко, черноокo. Като додеше в село, би-

ваше бяла и червена като ябълка, а после изгаряше на слънцето и ставаше черна като циганка. Нея я знаеха и децата от селото.

Спря дъждът и всички, които бяха в навеса, излязоха навън. Конете и воловете от двата плуга, които бяха стояли на дъжда, бяха мокри като мишки. Полето беше заляно с вода. Облакът се тъмнееше сега към селото и нататък гърмеше. Давид метна косата на рамо и се накани да си върви, но не можа да се удържи и пак хвърли една закачка на младите:

— Какво бе, какво решихте! Коя майка ще плаче?

Ниският тантурест момък сърдито му отвърна:

— Бай Давиде, ти друга работа нямаш ли?

В същия миг из пътя се зададе един селянин на кон. И той, и конят му бяха мокри от дъжда. Наедно с копитата на коня се дигаше като парцали черна, лепкава кал.

— Бай Деньо — обърна се към конника същият младеж. — Коя е оназ каруца, дето иде зад тебе? Кой е той?

— Чокоя е — каза селянинът, като се обърна и погледна назад. — Кончетата му май запрели.

— Сам ли е? Като че има още някой в каруцата?

— Ба, сам е. Отзад има нещо завито с ямурлук, ама трябва да е сол.

Младите хора се спогледаха и, както по-рано, се събраха накуп. Давид не посмя да се закачи повече и си тръгна към село. «Тоя път Чокоя няма да се отърве, ще му съдерат кожуха» — мислеше си той и се усмихваше.

Мина се доста време и каруцата най-после наближи до навеса. Дребните изпотени кончета прегънати, с наведени глави, с мъка изваждаха краката си из гъстата кал — чуваше се същият звук, като кога вадят тапата на някое шише: шлюп! шлюп! Колелата режеха калта надълбоко. С остра жълта брадичка, с живи сини очи, Чокоя седеше отпред и размахваше камшика. Изведнаж той видя, че пет-шест души излязоха от навеса и се спуснаха към него. Той ги позна кои са, разбра, че не мислят нещо добро —

всеки един от тях криеше късо дърво зад гърба си. Изглеждаше, че Чокоя много не се уплаши, само замаха по-често камшика, като подвикваше на конете: «Дий! Хайде, дий!» Зад него, както беше казал селянинът с коня, имаше нещо, завито с платнище и с един ямурлук — навярно туй беше солта, покрита хубаво, за да не се стопи.

Ниският тантурест момък хвана конете за юздите и, засмян, ги поведе.

— Какво. . . Какво правиш? Ей-ей! — завика му Чокоя.

— Нищо, бай Петре. Ще изведа конете на по-сухо.

Но вместо на по-сухо място, той ги заведе в една изрътена от дъжда трапчина, пълна с пясък и тиня, навлечени от пороищата. Колелетата затънаха до главините, конете спряха.

— Идиот! Дурак! Идиот! — развика се Чокоя, замахна с камшика да удари момъка, но тъй си и остана: останалите четири-пет души с дигнати сопи идеха към него. Чокоя пребледня и се вцепени.

Изведнаж платнището и ямурлукът, дето уж беше солта, се подигнаха, свлякоха се и изпод тях се показа бялото лице на едно момиче, черноoко, хубаво, с лъскава и черна коса като смола. Тя се позърна наоколо си, зачуди се от туй, което виждаше, и се засмя.

— А! Спаска! — казаха двама-трима от младежите и се спряха. Те побързаха да хванат тоягите си тъй, че да не се разбере, че са имали намерение на бият някого.

— Де сме? Аз съм изкарала един сън. Стигнахме ли? — каза момичето. После се наведе, видя как беше затънала каруцата и взе да се смее.

Чокоя беше страшно ядосан.

— Хей, слушай. . . ти, там! — говореше той, като заекваше. — Да извадиш каруцата! Ти я докара тук, да я извадиш! — Но той видя, че го гледат злобни, студени очи, и се развика: — Ще ви дам под съд! Всички ви ще дам под съд! Ще ви науча!

Той забърка ту в тоз, ту в оня джоб, като навярно

търсеше молив и книга, за да запише имената им.

— По колко крини ще ни вземеш сега, а? — подразни го един.

— Хайдути! Ще ме нападате, а? От засада ще ме нападате. . .

Без да губи смеха от очите си, момичето му каза:

— Свако, не се сърди. Нека починат конете.

Тя се обърна, погледна подред всички с чист, спокоен поглед и каза на едно от момчетата:

— Хинчо, какво прави Ненка бре, сестра ти?

После се обърна по-назад и намери още един познат:

— А, Василе! Ти ли си? Ще ходим ли пак на сбор в Спасово? Помниш ли, като обърна каруцата, та изтърси момите върху тръните? — И тя се изсмя весело, от сърце, както по-рано.

Чокоя не разбра какво стана, но видя, че ергените се струпаха до каруцата, здрависаха се един след друг с момичето, сдържано, свенливо и казваха:

— Добре дошла, Спаске!

Защото момичето в каруцата беше Аспасия, балдъзата на Чокоя. Набитият и тантурест Хинчо се развесели.

— Бай Петре — извика той, — ще извадим каруцата! Ще впрегнем нашите коне. Хайде, момчета! Дайте конете! — заповяда той.

Отпрегнаха двата коня от единия плуг — и двата бяха червени, охранени и яки — и ги впрегнаха на чивгар пред конете на Чокоя, като завързаха теглилките за процепа. За да управляват по-добре конете, един от момчетата се качи на левия преден кон, както правят артилеристите. Каруцата не само се измъкна от тинята, но бързо се понесе из калта към селото.

Чокоя се развесели. Той все си мечтаеше, че един ден, когато се оправят сметките му, ще може, както правят истинските чокои, да впрегне в каруцата си два чифта коне, един след други. Ето защо му стана много драго. Двама-трима от момчетата бяха се качили отстрана на каруцата, един отзад. Аспасия се смееше.

— Все пак ще дадете по една крина зимница — каза по едно време Чокоя.—Много няма да ви взема: по една крина!

— Защо?

— Как защо. . . Да ме нападате вий мене. . . от засада. . . Да вадите револвери. . .

— Какви револвери? Ти да благодариш, че Спаска се случи с тебе. Револвери?. . . Я чакай да се разберем. Тпру!. . . Тпру!. . .

Ергените поискаха да спрат каруцата, но Чокоя отстъпи.

— Добре де, нищо няма да ви взема. Прощавам ви! — извика той. — Карайте!

— Ха така! Ха така! — викаше радостно Аспасия и пляскаше с ръце.

Каруцата потегли по-бързо, ергените се провикнаха. Между силните мъжки гласове, като звънче, се чуваше крехкият смях на Аспасия. Чокоя размаха наляво и надясно шапката си и взе да пее. Запяха и ергените.

Един селянин с коса на рамо се отби настрана от пътя, за да не го претъпче каруцата. Беше Давид. Той почака, дорде мине каруцата, па наведе глава от учудване.

— И сега се отърва! — каза си той, като миолеше за Чокоя. — Не стига че ги е надхитрил, а ги кара и да пеят. Бре, че дявол човек!

И той не сне очи от каруцата, докато тя не стигна в село и не изви с четирите си коня пред «чифлика» на Чокоя.

Празно гнездо

Поуморен от стълбите, даскал Ангел се спря и се изправи на вратата: сух, само кожа и кости, с хлътнали дълбоко очи, едно от които беше сляпо, изпит и бледен, той приличаше на смъртник, не на жив човек. Но такъв той си беше от години и ако дъщеря му Мария се обърна към него, когато влезе, и го загледа внимателно, то беше за друго: тя забеляза, че даскал Ангел беше настръхнал, едното му око, здравото, светеше като от треска, избелелите му устни трепереха. Всичко туй показваше, че даскал Ангел е страшно ядосан.

И наистина като захвърли бастуна си (освен безбройните си други недъзи, даскал Ангел беше и куц), той се тръшна в кьта и завика:

— Моя брат! Прелюбезния ми, обичния ми брат! Колкото го обичам, толкоз да живее! Да гебердяса, да пукне! — Даскал Ангел издигна гласа си и с още по-голяма омраза зареди: — Вълци главата му да късат, да ослепее! Аз ако съм сляп с едното око, той с двете да ослепее! Да го видя с торба от порта на порта да проси. . .

— Тате! — опита се да го спре дъщеря му кротко, но с укор. — Не думай тъй, тате. . .

Даскал Ангел се завъртя на мястото си като ужилен.

— И ти ли? И ти ли ще ме ядосваш? Ще ме съдиш? Аз го зная него какъв е той, не ти. Знам го, че ми е ял хляба. Да го изгледам аз него и да го изуча, а той... Какво? Мислиш, че ми е благодарен ли? Той? Намерил си човека. . . Тази змия, тази усойница. . . Наклал се като свиня, само яде, яде. И дай му да се

хили и се смее като. . . Пфу! И туй ми било чиляк. . .

Даскал Ангел говореше тъй — а това той правеше много често — за брата си, за даскал Андона, който учителствуваше в едно близко село. И той го хулеше било за някоя дребна причина, било без каквато и да е причина. Преди всичко той не обичаше даскал Андона, защото, докато сам беше уволнен отдавна, даскал Андон още учителствуваше, значи, още получаваше «жалване». Освен туй, той беше болен, а на лицето на даскал Андона цъфтяха, дето се казва, божури — пълен беше, кръвен, здрав. И за каквото и да говореше, дори когато разказваше за ишиаса си, от който често страдаше, той умираше да се смее. Весел човек беше. И също такива весели, разложени, с широки сърца бяха всичките му домашни — и жена му, и дъщерите му. И богат не беше даскал Андон, но си живееше добре.

— Не ми е брат той! — извика по едно време даскал Ангел. — Не го ща! Не го признавам за брат!

Както шеташе из къщи, Мария се спря:

— Не думай тъй, тате. Чичо не е лош човек, пък какъвто и да е, брат ти е, тате. . .

Даскал Ангел се сепна и я погледна: макар да го укоряваше, но самата тя не се злеше, спокойна беше, очите ѝ бяха засмени, сякаш някакъв огън огряваше отвътре цялото ѝ лице, бяло и пълно. Тя беше снажна, едра мома, подът бумтеше под натъртените ѝ стъпки, нанизите и гривните ѝ звънтяха. «Какво има, защо е така весела?» — мислеше си даскал Ангел, като я гледаше, и нечисто подозрение клъцна като змия сърцето му.

Неведнаж вече той беше връщал сватовници за нея. И вярваше и беше убеден, че прави това за нейно, а не за свое добро, не за да има кой да му шета и кой да го гледа. Освен туй, Мария сама се присмиваше и сама отказваше на тия ергени, които и той връщаше. Само един — Никола, Авджи Тодоровия син, от същото село, в което живееше и даскал Андон, само той като че ѝ беше по сърце и макар нищо да не каза, макар да не отиде против волята му, дъл-

го време след като беше върнал Николовите сватовници, той я виждаше често със зачервени очи от плач. Отпосле ѝ премина, помири се. «Аз ще ѝ намеря едно добро момче — мислеше си даскал Ангел. — Като го харесам аз, ще го хареса и тя.» Той знаеше, че това трябва да стане, че Мария не е малка, но все му се струваше, че е рано още, че има време.

— Я не се ядосвай, тате — каза Мария, след като беше сложила софрата. — Вземи да се нахраниш. Виж какво съм ти наготвила: — Тя сложи ръка върху неговата и добави: — Че аз се грижа за моя бащичко, за моя татко. И си го обичам, аз, обичам си го...

Колкото и да беше коравосърдечен човек, даскал Ангел усети, че нещо сладко и топло се разлива в душата му. Жена му беше лоша (той поне мислеше тъй), но я прибра господ, синовете му се изжениха, отидоха по други села, забравиха го. Добре, че бог му даде това дете, дъщеря му, та да го гледа. «Детето» — тъй я наричаше той въпреки двайсет и петте ѝ години, когато говореше за нея и пред чужди хора. Струваше му се, че Мария никога няма да го оскърби, не ще отиде против волята му. «Аз сам ще ѝ намеря едно момче» — реши пак той в себе си.

Но някаква коварна мисъл се обаждаше издълбоко у него и му шепнеше, че не всичко е тъй, както мисли и както вярва, че тук има друго нещо, но той не го знае. И даскал Ангел често поглеждаше дъщеря си. «Весела е, има нещо» — мислеше си той. Но да я разпита нещо или да ѝ се скара той не смееше и затуй гневът му се обърна пак срещу даскал Андона. Той взе да го ругае още по-страшно, още по-безмилостно.

— Одеве, като бях в кръчмата, Филип ми каза, че вчера пак бил тука.

— Кой, тате?

— Онзи хубостник, чичо ти. И какво току обикаля насам, какво ходи? Тоз хайдук е намислил нещо...

— Не зная, тате. У нас не е дохождал.

— Ти не си ли приказвала с него?

— С чича ли? Не. У, колко време има, откакто не съм го виждала?

Даскал Ангел замълча, замисли се нещо. След малко той каза:

— Я, иди, къзъм, отвъд в одаята. На иконостаса, под кандилото, оставил бях пари. Иди ги донес и ги тури в сандъка. Нà ти ключа.

Мария донесе парите, тури ги в сандъка и даде ключа на баща си. Даскал Ангел дълго време мълча и с едното си око поглеждаше дъщеря си. Такъв му беше обичаят — след като се наговореше, като се навикаше, уморяваше се и ставаше мълчалив. По едно време той пак се обади:

— Марийке, я обърни там рогозката. Оставил съм там други пари, даде ми ги Георги Желязов за нивата, дето я ся той. Вземи и тях и ги тури в сандъка — и той пак ѝ даде ключа.

Той ставаше благ, добре разположен и се радваше, че дъщеря му до такава степен е спечелила доверието му. На никого другиго той не би дал ключа от сандъка.

Доде време да си легне даскал Ангел. Мария му постла, настани го. След туй тя мина в другата стая, но сама не си легна, не угаси лампата. Черните ѝ очи често се обръщаха към прозореца, ослушваше се, чакаше сякаш нещо. След час-два някой лекичко, предпазливо почука на прозореца, зад стъклото се мярна човек. Мария грабна една бохча, приготвена по-отрано, угаси лампата и на пръсти излезе вън. От тъмнината се отдели и дойде при нея мъж — по вървежа се познаваше, че е строен, млад. Той пое бохчата, но се спря, защото Мария се обърна и се загледа към къщата.

— Защо се връщаш? Да вървим. . .

— Сега, сега. . .

— Няма време. Какво гледаш?

— Ах, нищо, нищо. . . Горкия ми баща, мъчно ми е за него. И за къщата ми е мъчно. . .

— Ех и ти! Каква си. . .

Тя изтри очите си, после, хванати за ръце, близо един до друг, забързаха и се загубиха в тъмнината. Мина се доста време. Някъде далеч извън селото за-

трака каруца, засили се, като все повече и повече се отдалечаваше.

На другия ден даскал Ангел се събуди, повика, но Мария не доде. Даскал Ангел се разсърди, развика се— пак никой не се обади. Тогава той стана и като продължаваше да вика, обиколи от стая в стая цялата къща. Мария я нямаше. Като мислеше, че е на двора при кравите или че е отишла нейде у съседите, даскал Ангел излезе на чардака. Той се накани да извика, но видя, че Стойковица, съседката им, бързо-бързо ситнеше насам, като в същото време пристягаше ръченика си, както правят жените, когато се готвят да кажат нещо.

— У вас ли е Мария? — попита даскал Ангел.

Усмихната, Стойковица доде по-близо.

— Ех, чичо Ангеле, тя Мария, ех, нищо няма де, нали е мома, не е само до нея.

— Какво ми дрънкаш ти ма?

— Чичо Ангеле! Мария пристана снощи на Никола, Авджи Тодоровия син. Още снощи заминаха. С каруца.

Даскал Ангел нищо не каза, поогледа се наоколо си и седна на чардака. Изведнаж нещо му доде на ум, намери ключа в джеба си и като куцаше толкоз силно, че изглеждаше като че ще падне, влезе вътре и отвори сандъка: парите си бяха на мястото, както си ги знаеше. Той отвори след туй долапите — чеизът на Мария, трупан от години, си стоеше непобутнат. Мария нищо не беше взела. Една сълза се насъбра в едното, в здравото око на даскал Ангела и щеше да капне, но в тоя миг той си спомни за даскал Андона и като побеснял се развика:

— Разбойник! Багабонтин! Хайдук! Виж защо дохождал вчера, той примами детето ми, той го отвлече. Брат, а, брат, туй ми било брат! Добре, добре! Аз ще те науча тебе! Сега ще ме разбереш ти мене, чакай. . .

Той ходи към кръчмата, обажда на кмета, върна се пак в къщи. Вика, вика, докато прегракна. След туй замълча, не продума вече дума и легна. Дохож-

даше да го приглежда Стойковица. Отначало мислеха, че лежи от яд, от мъка, но скоро разбраха, че е болен, и тъй като нямаше кой да го гледа, известиха на даскал Андона.

Даскал Андон дойде веднага. Влезе един възнисък човек с побеляла коса, но червен, здрав. Местият му нос на върха беше морав, лицето му, лъснато от пот, беше покрито с малки дупчици от шарка. Имаше вид на човек, който току-що се е смял, пак е готов да се смее, но мястото е такова, че трябва да пази приличие.

Той дойде до одъра, гдето лежеше даскал Ангел, и му се обади. Едното око на даскал Ангела се отвори, погледна го и пак се затвори. Кроткият даскал Андон в тая минута го хвана яд. Искаше му се да извика: «Зъл човек! Проклет човек! Лежи сега тука, лежи! Тъй ти се пада. Умори жена си, пропъди синовете си. Какво? Ти мислиш, че дъщеря ти е длъжна да седи цял живот при тебе и да те гледа? Да имаш да вземаш.»

Но даскал Андон не посмя да каже всичко това, а промълви:

— Е де, бате, нищо няма. Не се грижи, свои хора сме, ще те приберем, ще те вземем у нас — и повече не можа да каже, защото го задуши плач.

В една кола натовариха всичко по-ценно от покъщнината, в друга качиха даскал Ангела. След туй заключиха къщата. Когато вече да тръгнат, поободрен, защото беше успял на два-три пъти да прескочи до кръчмата, даскал Андон каза:

— Таквоз нещо е света, бате. Свой своего не храни, тежко му, който го няма. Всичко е до време. Ябълката стои на дървото, докато узрее, а после капва. Тъй са и децата — пораснат, станат големи и. . . хвръкнат като птички. Колко свят имаше тука, а сега. . . Виж къщата каква е. . . като празно гнездо. . .

Изпит, бледен, даскал Ангел лежеше в каруцата със затворени очи и мълчеше.

Свирач на флейта

Близо до Филиповата кръчма беше амбулаторията на фелдшера — ниска бяла къщичка, наскоро мазана, затуй, огряна сега от слънцето, ослепително се белееше. С часове вече там чакаха болни, дошли да се прегледат. Вън покрай стената бяха насядали три-четири жени, някои с малки деца, и с висок глас, като говореха едновременно почти всички, разказваха една на друга болките и наказанията си. От другата страна на вратата беше седнал един възстар селянин с превързана ръка, обвесена на шията му с кърпа, и сладко-сладко си пухкаше с късата си лула ичка. Той не поглеждаше жените, нито слушаше какво приказват. Познаваше се, че е дохождал тук не един път.

Друг селянин, с ръце в джебовете на потурите си, стоеше прав малко по-напред. Той беше висок, кокалест човек, с посърнало, жълтеничево лице и, навъсен, замислено гледаше към кьра. По всичко личеше, че него не болестта му го мъчи — той беше корав и можеше да ѝ надвие — а го беше яд, че в такова хубаво време е оставил работата си, стои тук и се помайва.

Той се обърна на друга страна, пристъпи няколко крачки и пак се спря. Насреща между къщите и оградите, вън от селото се показа стадо — двайсетина овце, след тях — овчарчето с островърх калпак и голяма торба през рамо, а по-назад — кучетата. Детето свиреше със свирка. И други свирки се обаждаха около селото. Навярно и там също такива овчарчета гонят по десетина овце пред себе си и сви-

рят. Всички свирят едно и също нещо. И какво е туй, дето го свирят? — мисли си селянинът. — Нашенска песен не е, не е селска. И не могат да я направят, както трябва. Започнат хубаво, карат, карат донякъде и сбъркат. След туй започнат пак отново.

В амбулаторията някой заохка, после завика от болка. Жените се смълчаха и се спогледаха, старият селянин с превързаната ръка се понаведе и надникна през отворената врата. Високият селянин не се обърна, не трепна, само се загледа в земята и стана още понавъсен. Когато охканията престанаха и жените пак се разгълчаха, той подигна очи и се загледа пред себе си.

Насреща, между Филиповата кръчма и другата махала на селото, гдето се белееше и черквата, имаше широк, прашен мегдан. Без някой да го забележи отгде и как беше дошел, пред амбулаторията се изправи Рангел клисарят с тънка шибалка в ръка — една зелена младочка, която кой знай отгде беше отрязъл. Той като че искаше да влезе при фелдшера, но като чу охканията, попостоя, повъртя шибалката и влезе в кръчмата на Филипа.

От амбулаторията излезе оня, който беше пъшкал — млад селянин с надута буза, върху която беше сложен памук и превръзка. Той стъпяше полека, като на пръсти, сякаш се боеше да не падне главата му. Веднага след него изскочи и фелдшерът Петров. Облечен в бяла риза, с щръкнали мустаци и остра брадичка, зачервен, той хвърли бръз поглед наляво и надясно към болните и тръгна към кръчмата.

— Ами че. . . г-н докторе! — обади се една от жените. — Ами да беше ни прегледал, г-н докторе.

Фелдшерът се обърна.

— Работа имаме — добави жената.

— А пък аз хоро ли играя? — сопна се фелдшерът. — Аз какво правя? Аз не работя ли?

— Работиш, как да не работиш. Ами нас да беше прегледал, че сме жени.

— Поред, поред! Как тъй? Кой когато е дошел. Как тъй? Ти и на воденица да идеш, и там ще чакаш ред. Как тъй?

Фелдшерът зави към кръчмата. Високият селянин го погледна изпод очи в гърба и пак се заслуша в свирките. Тези деца — мислеше си той — сега трябва да са чули таз песен. Много им се е харесала, но не могат да я направят, все я бъркат. Нейде по-далеч една свирка започна весела, скоклива песен. Виж, тоя я правеше добре. Но и тя не беше тукашна песен.

Фелдшерът влезе в кръчмата през една задна вратичка и отведнаж се изправи при тезгяха. Нямаше никой — само Филип и клисарят Рангел. Те бяха приказвали нещо, фелдшерът разбра това и попита:

— Какво има?

— Разправя Рангел нещо — каза Филип. — Рангеле, я кажи ти на доктора!

— Я ми налей една! — каза фелдшерът нисичко на Филипа. — Какво има, бай Рангеле?

Рангел си играеше с шибалката.

— Вампир ходи из селото, докторе, за него приказваме. Един изпаднал германец е дошел в наше село — какъв вятър го е довел насам, не знам. Ходи да проси, сакат е. И то дето проси, нищо — такваз му била орисията, — ами туй викам на Хилюня — не ми се вижда да е чист чиляк. . . Такъв един— Рангел мръдна пръстите на ръката си и цъкна с език, — не е чист чиляк. . .

— Защо? Какво прави?

— Никому нищо не прави. То не е човек — божа кравица. Ама там е работата, вътре има нещо. Вътре чилякът е друг. Ний нали ходим с дяда попа — и на кръщене, и на умряло. И той там. И все между жените. И те му слагат да яде. Хранят го, хубаво го хранят. Как ги омайва, не знам.

— Я ми налей още една — каза фелдшерът на Филипа. — Е, бай Рангеле, после?

— Вчера като минавах ей оттука е, видях го в Райковата градина под ореха, с Дона беше. Тя, Райковата Дона, си е такава, тя ако имаше повече ум, още кога да се е оженила. Ама аз него гледам. Като се разпуснал онзи човек, като се разсмял. Сакат

ли? — Сакат човек тъй ли бива? И свири. Носи една свирка, малка, черна като кози крак. Хубаво свири! Стояха под ореха, а аз ги гледах. Пък като извади човекът едно шише, па като го дигна. . . И на Дона дава. И пак свири. Не, този чиляк не е чист, аз ви казвам. . .

Рангел почака, докато фелдшерът си изпие ракията, и продължи:

— Онзи ден, в неделя, доде в черкова. Чук-чук с патериците, право при аналоя. Тъкмо даскал Антон започна да пее нещо. «Стой — кай, — не е тъй! Аз ще го изпея.» Че като отвори едни уста, като запя, очите му ще изхвръкнат. И дядо поп, и той погледна от олтаря да види какво е туй чудо.

Фелдшерът допи чашата си. Филип се смееше.

— Ти се смееш, Хилюпе, ама тоз човек не е чист и толкоз. И с децата се събира и срам няма — къпе се с тях в гьола зад бахчата. Прави им свирки от върба, учи ги на песни. На, излез вън да послушаш: децата около село се неговите песни свирят. . .

— Ти тоя човек го прати на мене — каза фелдшерът. — Няма ли кой да провери какъв е? Как тъй? Де е сега той?

— Де ще е, в село ще е някъде.

Фелдшерът зашепна на Филипа. Рангел се помъчи да чуе нещо, но не можа и си заигра с шибалката.

Изведнаж отвън, откъм мегданя, се зачу флейта. Рангел скочи и отиде на вратата.

— Ха, ето го! — извика той. — Ей го де е там!

Фелдшерът и Филип също додоха при вратата. На мегданя, малко настрана до един плет, бяха стоварени кирпичи. На тия кирпичи беше седнал един човек в черни граждански дрехи и свиреше на флейта.

— Я го повикай! — каза фелдшерът. — Повикай го!

Рангел излезе малко напред и извика:

— Ей, приятелю! Ела насам, ей! Ела тука, ела!

Човекът разбра, че го викат, дори се пообърна,

но не стана и не спря да свири. Чак след малко флейтата изписка, човекът взе патериците си и закуца към кръчмата. Фелдшерът, Рангел и Филип се дръпнаха навътре.

Куцият влезе в кръчмата, спря се до вратата и се усмихна с цялото си лице.

— Добър ви ден, добри хора — каза той. — Православни християни, господ да ви помага! Вий ли ме викате? Аз поседнах там на кирпичите — той се обърна и погледна навън, все тъй усмихнат. — Хубаво време даде дядо господ, да расте житото, да се налее. . . Че да има като за нас сиромаси. Вий ли ме викате? Искате да ви посвиря ли? Ако искате, да ви посвиря. . . Може. . .

Фелдшерът го изглеждаше от глава до пети. Беше дребничек, сух, черен, с влажни светли очи. Не беше бръснат, изпод скъсаната му шапка се подаваше черна чорлава коса, дрехите му не бяха дрехи, а дрипи. Левият му крак, сгънат на коляното, беше сложен на тежка патерица. Още една, по-лека патерица носеше и от другата си страна.

— Да ви посвиря ли? — каза той пак и се усмихна.

Фелдшерът изведнаж избухна.

— Ти кой си? Какъв си? Кой си? Отговаряй! Какво си правил онзи ден там в Райковата градина, под ореха? Отговаряй! Какво си правил?

Куцият като че не се изненада и не се уплаши. Чудното в него бяха промените, които ставаха на лицето му. Когато му говореха, често пъти, когато сам се готвеше да каже нещо — лицето му ставаше замислено, важно, дори високомерно. Но веднага след това той се усмихваше и цялото му лице светваше.

— А, там под ореха ли? — започна той. — Там, в оназ градина ли? А че там едно момиче Донка, Донка се казва, то ме повика. «Ела, кай, да поседим тука, ела да посвириш.» И аз отидох, седнахме там под декоративното дърво. . .

— Декоративно дърво ли? Какво декоративно дърво? Под ореха ли?

— Там де, под ореха — усмихна се той. — Аз посвирих — той извади флейтата си и се усмихна. — Мога и на вас да посвиря, защо да не ви посвиря. . .

— Я не се втелявай! — каза фелдшерът. — Кой си ти? Как се казваш?

— Иван Д. Великин! — отговори също като войник куцият.

— Дай си документите! По-скоро! Документите!

Куцият пак се усмихна, но като бръкна в джеба си да извади книжата си, ръцете му позатреперaха. Фелдшерът прегледа набързо пожълтелите изпокъсани листове и му ги повърна.

— И на черква пееш, а? И с децата се къпеш! Я покажи да видим какво имаш на крака си. Покажи!

Куцият се усмихваше. После лицето му стана замислено.

— Трябва да седна — каза той.

Филип му подаде нисък плетен стол без облегало, той остави патериците си, седна и пак се засмя.

— Моя крак ли? Хе, моя крак! Крак ли е то — сухо дърво — говореше той, като заголваше болния си крак. — Ето, повече от туй не може да се оправя. Все тъй свит стои. Аз, г-н докторе, като бях малък, като тичах из едни стълби, ей такова ѣ кокалче падна оттук, от коляното ми. После се отвори една рана. . . Ето белега. . . Колко доктори ме гледаха. Пък ти ако знаеш някой лек. . . Ако има лек. . .

Той се усмихваше, гледаше надолу и не виждаше какво става наоколо му. А фелдшерът посегна незабелязано и взе шибалката от Рангела. И докато Рангел и Филип се чудеха какво ще прави, той замахна и шибна с все сила куция по рамото. Великин изохка, видя, че фелдшерът пак замахна, скочи и като сляп се бухна настрана. Удари се в една маса, видя, че шибалката е над него, и по-леко от коза качи се на пейката, изтича по нея — той вече не куцаше, — стигна чак на другия край на кръчмата и се обърна. И Рангел, и Филип бяха изумени, но още по-изумен беше сам Великин и като разбра каква непоправима

грешка бе направил в страха си, падна на колене пред фелдшера и завика:

— Прости ме! Г-н докторе, прости ме! Няма да правя вече, няма. Не ме боли крака. Прости ме! Г-н докторе. . . Прошка!

Той пълзеше по колената си, улови ръката на фелдшера и взе да я целува.

Миг след това в кръчмата беше голяма врява и навалица. Дойдоха всички жени, които бяха чакали пред амбулаторията, и старецът с превързаната ръка, и високият селянин. Дойдоха и други хора. Викаха, чудеха се.

— Да се преструва на куц! Аз не казах ли ви? Този човек не е чист! — говореше Рангел. — Видя ли ти? Ама къде е той? Де го заведе доктора? В общината ли?

Фелдшерът наистина беше излязъл с Великин, но в залисията никой не беше видял где отидоха. В амбулаторията го нямаше. Глъчката в кръчмата не утихваше.

След половин час фелдшерът се зададе. С него беше и един черноок, чисто облечен човек, бръснат, остриган.

— Докторе, де остана онзи? — попита Рангел. Аз нали ти казах, че този чиляк. . . май като че е този! — извика той, като се вгледа в черноокия човек. — Хем че е същия! Ама как тъй?

— Аз ще го направя човек! — каза фелдшерът. — Водих го да се обръсне. Дадох му едни мои дрехи, нови дрехи са, облече се, обу се. Обеща, че отсега нататък ще работи, няма да проси. Нали тъй, Великин?

Великин се усмихна.

— Аз почвам нов живот. Г-н докторе, ти си мой спасител. Отсега нататък аз. . .

Той не довърши, за да не попречи на фелдшера, който беше седнал до една маса и пишеше нещо. Като свърши, той каза на Великин:

— Така. Ела сега подпиши!

Великин взе перото. Лицето му стана важно,

гордо, а преди да подпише, обърна се към фелдшера и каза:

— Аз пиша много красиво, но сега съм малко развълнуван. . .

— Пиши, пиши! — каза фелдшерът.

Великин подписа.

— Хайде сега, върви си по живо, по здраво — каза фелдшерът, като сгъваше хартията. — И помни какво ти говорих. Ето — той показа сгънатата хартия, декларацията ти е в джеба ми. Ако не удържиш думата си, да му мислиш! Хайде сбогом!

— Сбогом, г-н докторе! Ти ме спаси! — Великин целуна ръка на фелдшера, ръкува се с всички, които бяха в кръчмата.

— Докторе, чакай! — извика Рангел. — Ти да му вземеш нему онзи дяволски крак, свирката му. Тя го прави такъв. . . Вземи я, вземи, от нея тегли той. . .

Великин се усмихна, извади флейтата си и я подаде на фелдшера:

— Да ти я подаря, г-н докторе. На̀, вземи я. За спомен!

— Дръж си ти флейтата — каза фелдшерът. — Хайде тръгвай!

Великин излезе и бързо пое пътя към града. Селяните гледаха след него. Като мина покрай Райковата градина, изпод ореха изскочи Дона, доде до плета и му каза нещо. Великин погледна нагоре към нея, но като че се уплаши, обърна се назад и продължи пътя си. Когато беше вън от село, той извади флейтата си и започна да свири, но веднага спря и пак тъй гузно се обърна. След туй той тръгна бързо и вече не се обърна.

Фелдшерът отиде в амбулаторията си. Селяните се разотидоха. Пред вратата остана само Рангел и до него — високият селянин с жълтеникавите очи. Великин беше навлязъл вече в нивите и вървеше по пътя из тях, като из улица. Изведнаж се зачу флейтата му.

— Туйто! Толкоз му е нему, аз нали казах! — извика Рангел.

Великин свиреше. Вървеше из нивите и свиреше. Но какво прави пък сега той? Играе! Както свири, както върви — и играе!

— Докторе! Докторе! — завика Рангел. — Ела да видиш!

Но в амбулаторията някой заохка, завика. Рангел се върна.

— Аз нали казах — заговори той. — От тоз хаймана човек не става. Гледай го, гледай го! Само дето отмъкна хубавите дрехи.

Високият селянин, мълчалив поради болестта си, не каза нищо. Великин вече не се виждаше, флейтата му не се чуваше. Селянинът погледна към селото. Свирките на овчарчетата се обаждаха като щурци. И свиреха все същата песен — песента, на която беше ги научил Великин.

Грешница

Откъм края на селото, отвъд градините, в които се белееха цъфнали овошки, се чу песен. Пееше с все сила мъжки глас, звучен, радостен, глас на млад, влюбен човек, и Славенка, най-малката дядо Иванова снаха, както простираше пране на двора, спря се и се ослуша: поусмихна се, черните ѝ очи светнаха, но тозчас, като че хваната от някого за какво мисли, тя се възви и погледна към къщи: слава богу, свекърва ѝ, баба Иваница, не беше я видяла. На чардака се полюляваше от топлия вятър едно червено пасмо, изнесено още при пролет за мартеница, но там нямаше никой.

На двора, недалеч от Славенка, мъжете отвяваха жито, но от тях, от свекъра си дяда Ивана и от мъжа си Бърни, Славенка нямаше страх. Към тях тя дори не погледна, но и те като че не я виждаха. Прав още, макар че беше минал седемдесетте, як, широкоплещест, с бяла коса, която се подаваше изпод калпака му равно, а след туй се закъдряше нагоре, дядо Иван пъргаво тръскаше назад-напред тежкия дармон, под който, като злато, течеше житото. Бърни, мълчалив като баща си, тантурест и набит, събираше отвяното жито, мъкнеше на гръб още чували откъм хамбаря.

Славенка свърши надве-натри с прането и като хвърли още един поглед към чардака, към червеното пасмо, дръпна се, за да се позакрие, до стената на обора. Тук беше топло, напечено от слънцето, в цъфналата слива, която беше току пред Славенка, бръмчаха пчели. След като беше позамлъкнал, гласът

пак запя, издигна се нависоко като птица, разля се. След туй млъкна и сега, тихо наистина, но много ясно, чу се хармоника, която повтаряше същата песен. Билял беше, той пееше, той свиреше. Славенка слушаше усмихната.

— Хубаво, булка, хубаво. Скръстила си ръце и сто-о-иш!

Славенка като че се събуди от сън: жълтото, гъсто набръчкано лице на баба Иваница беше пред нея.

— Свърших с прането — измънка Славенка.

— Че като си свършила прането, друга работа нямаш ли?

Славенка наведе очи, не се обади и отмина. Но усмивката не се изгуби от лицето й. Преди да си влезе, тя се обърна и потърси с очи баба Иваница, проследи я с поглед, докато минаваше покрай плета на градината, и весело, със злорадство, си помисли: «Ох, само да знаеше кой е тоз Билял и защо съм седнала да го слушам, на късчета ще ме направиш. Ама не знаеш. . . Не знаеш. . .»

Славенка беше слабичка, дребничка, но лицето й беше хубавичко и в черните ѝ очи светеха пламъчета. За баба Иваница снаха ѝ беше глупава: мълчи, подсмива се, заплесната, не мислеше за туй, за което те мислеха, далеч беше от грижите им, от работата им. Всеки ден баба Иваница ѝ се караше.

— Остави булката — казваше на шега, но без задна мисъл дядо Иван. — Добра си е тя Славенка, само че. . . ума ѝ е малко детински. . .

Друг път, за да я защити от баба Иваница, той казваше:

— Кажи ѝ, Славенке: малка съм, кажи, почакай да порасна.

Старецът се шегуваше, но беше добър и Славенка го почиташе.

Към обяд мъжете натовариха пречистеното жито на колата и отидоха да сеят. Не се виждаше и баба Иваница. Без да се бави, Славенка излезе от къщи, прекоси градината, от тяхната градина мина в друга градина, оттам — в една тясна уличка, повървя из

нея и отведнаж се намери вън от село. Тук, под голямата черница, между дебелите извити корени, беше седнал Билял и свиреше с хармониката си. Купчина деца бяха се насъбрали наоколо му. Славенка се спря насреща до плета и застана тъй, че да може да се вижда.

Децата се разбягаха. Билял ги гонеше, като махаше с едната си ръка, а с другата държеше хармониката под мишницата си. Като разгони децата, той се засмя и тръгна към Славенка. Че беше циганин, то си личеше, но беше млад, засмян. Челото му беше изпъкнало, подуто от едната и другата страна, лъснато. Над черната му коса, много назад, беше килнат фесът му и чудно беше как се крепеше.

— Къде се губиш, Билял? — каза Славенка. — Що не дохадяш?

Билял се засмя:

— У вас ли да дода? Ами Бърни? Бърни ще ме заколи.

— Мълчи бре . . . Слушай, Билял. Нощес се събудих, чух ти хармониката. Де миткаш, ей? Аз и одеве те чух, като пееше. . .

Тя не внимаваше за думите си, говореше му повече с очите си, пламнали, устремени в него.

— Слушай, Билял . . . — започна пак тя — не мога веке да трая. . . Ела по-близо бре, проклетнико! Гледай го какъв е. . . Бе пристъпи!

Но Билял погледна в земята и каза:

— Върви си. Дъртата те гледа, баба Иваница. Ей я там е! Върви си по-скоро.

Сам той тръгна из пътя. Славенка се обърна, видя баба Иваница и като че нищо не е било, тръгна към нея.

— Хубаво, булка, хубаво! — каза баба Иваница, като стисна устни и заклати глава. — Да приказваш тука с един. . . циганин! Хубаво, хубаво. Аз ми казваха хората, ама не вярвах. . . Върви си в къщи, чумо недна! — изкрещя тя и посегна към хурката си. — По-скоро си върви!

Усмихната, както винаги, с трескав огън в чер-

ните си очи, Славенка забърза към къщи. След нея се върна и баба Иваница. Още същата вечер, като си додоха мъжете от нивата, тя им разправи всичко. За пръв път дядо Иван не се пошегува и остана замислен. Бърни само се усмихваше с някаква крива, гузна усмивка, като че не вярваше. Но вечерта, като останаха сами, той хвана Славенка за косата, задърпа я и я заудря с плесници.

От тоя ден нататък Славенка разбра, че Бърни я следи. Нощем искаше да стане, но усещаше, че той не спи — и не смееше. Денем баба Иваница (Бърни беше ѝ поръчал) не снемаше очи от нея. Всяка нощ, като лежеше с отворени очи и затаен дъх, тя чуваше вън по месечината да свири и да се отдалечава хармониката на Биляла. Веднаж тя се изплъзна, излезе на двора, но чу стъпки зад себе си: беше Бърни.

— Ще те убия! Ще те убия! — шепнеше той и я удряше.

И пак, като че нищо не беше се случило, на другата сутрин дядо Иван и Бърни работеха. И двамата бяха навъсени и мълчаливи, работата им сякаш нямаше край. Мъката на Славенка преля. По бял ден, без да се пази от когото и да е, излезе от къщи и като луда, спусна се тичешком към края на селото, към дола, където от три години насам всяка пролет циганите забиваха шатрите си. Когато стигна над дола и надникна отгоре — циганите ги нямаше. Останали бяха сухи утъпкани кръгове, загаснали огньове, дрипи. Славенка погледна надолу из пътя: при един завой тя зърна натоварени магарета, деца. Разбра, че е циганският керван — циганите си отиваха. Тя се обърна пребледняла, но не да се върне — за нея връщане нямаше. Тичешката, както беше дошла, с пламнали очи, тя се спусна надолу из пътя. . .

След ден-два стражари доведоха Славенка и Биляла в село. Не само по-старите синове на дядя Ивана, оженени и отделени от него, скочиха срещу циганина и срещу снаха си. Цяло село беше на крак и стражарите с голяма мъка можаха да запазят Славенка и Биляла да не ги разкъсат.

— Дайте ги на нас — викаха, — ний ще ги съдим!

—Пуснете ме, пуснете ме да ида при него! — ревеше един.

— Не я е срам! . . . С един циганин! . . .

— Деца има. . . Как не ѝ дожаля за децата. . .

— Да я гледаш, шепа чиляк,а пък. Ама очите ѝ, очите ѝ виж как играят. . .

Понякога тълпата селяни стояха настрана, понякога всички се втурваха напред, блъскаха се, викаха, виждаха се сопи, юмруци. И пак избягваха всички назад пред дулата на пушките. Премазан, с разкървавено лице и гологлав, Билял се притискаше ту о единия, ту о другия стражар и очите му, разширени от смъртен страх, с увеличено бяло в тях, не се откъсваха от разярените селяни. Славенка беше по-спокойна. Тя като че никого не виждаше и никого не познаваше.

Затвориха Биляла някъде настрана, в отделна стая на общината, а Славенка я въведоха при кмета. Нахлуха тук и селяните, колкото можаха да влязат и колкото се побраха в стаята. Измъчена, пребледняла, Славенка мълчеше, гледаше надолу. Понякога, като разбереше какво я пита кметът, отговаряше с една-две думи. Понякога и не чуваше какво ѝ говорят. Други трябваше да я подбутват и да я събуждат като от сън.

Дядо Иван не беше дошел. Бърни беше, но той не дигаше очи от земята и мълчеше. Баба Иваница вика̀, кълна̀, хока̀ Славенка, нахвърли се и върху Бърня.

— Що мълчиш като пукал? — каза му тя. — Кажи и ти нещо, мъж си.

Бърни не подигна очи. Баба Иваница помълча и с друг, променен и трогнат глас, каза:

— Стига, сине, стига сме разсмивали хората. Прибери си булката и я заведи в къщи. Прости ѝ.

Всички млъкнаха и се спогледаха.

— Как тъй ще ѝ прости! — извика някой. — Такава жена прибира ли се?

— Чуваш ли, Бърне, какво ти казвам? — потроснато и по-високо каза баба Иваница. — Прибери я, прости ѝ. Не го казвам от себе си, баща ти каза да ти кажа.

Дори Славенка разбра що става и подигна черните си очи. Селяните мълчаха и гледаха какво ще прави Бърни. А той стана, тежък, тромав, и като погледна Славенка не направо, а отстрани, каза ѝ:

— Хайде ма! Върви си у дома!

Славенка тръгна пред него.

— Добре, добре, прости ѝ — говореше кметът .— Прости ѝ тоз път. . .

Славенка вървеше като замаена пред Бърни и пред баба Иваница, глъчката на селяните оставаше назад. Колкото можеше, Славенка мислеше за туй, което я чака: свекървата няма да ѝ прости, Бърни ще я бие. А свекърът, а дядо Иван, какво ще каже той? Тя го виждаше, че ги чака, застанал отвъд вратника, на двора. Славенка тръпнеше от страх и от срам.

Те дойдоха до дяда Ивана и се поспряха. Той стоеше прав, пребледнял, съо строго и замислено лице като на икона. Славенка чакаше да каже нещо, а той се извърна, обърна се гърбом и нищо не каза. Славенка едвам сега разбра, че е сгрешила, че няма да ѝ простят никога, че е изоставена от всички. Тя се свлече на земята, припълзя в краката на стареца и извика:

— Тейко, от тебе искам прошка! Ти ми прости. . . тейко!

Дядо Иван не се обърна, не я погледна. Славенка отпусна лицето си на земята и заплака с глас.

Ако можеха да говорят

Всеки с името си

На Нова година празнува именния си ден Васил одаджията. В чифлика той беше готвач,той държеше лъжицата и хляба и затуй му направиха празника, както трябва: впрегнаха една кола с канати, качиха го в нея и с голям алай го закараха на кладенеца, за да го окъпят, както му е обичаят. В колата впрегнаха Балана и Чивгата, най-хубавите волове на чифлика, и двата едри и с големи рога, и двата бели като преспи. Облепиха рогата им със златен варак, окичиха ги с чимшир, с пуканки, Галунка, жената на Василя, им върза дарове, като на сватба. Василя не го окъпаха, поляха му малко вода на главата за здраве. Но голям вик, голяма олелия беше. И гайди свиреха. Някой се провикна:

— Василе, на твоя ден и добитъка се радва. Виж Балана и Чивгата какви се кипрят!

Всичко това беше преди десетина дни. Чичо Митуш, старейшината на чифлишките аргати, си го спомни, защото днес беше се карал с Василя — в чорбата беше сипал малко кокали, а тия работи той не му прощаваше. Освен това тъкмо в тая минута чичо Митуш беше поизлязъл пред дама и видя, че воловете се връщат от кладенеца. На часа той се повърна вътре, защото воловете щяха да додат и трябваше да се настанят.

Една мярка за богатството на тукашните хора е кой колко плуга кара. В чифлика карат два плуга, имат, значи, двайсет и четири вола, по дванайсет на плуг. Ето ги сега, както се връщат от кладенеца, приличат на цяла черда. Аго, аргатинът, ги кара.

Докато зад тях стърчи дългият му камшик, воловете вървят накуп. Но те дохождат близо до чифлика, отпред на поляната, Аго се изгубва нанякъде. Тозчас повечето от воловете остават на мястото си,като заковани: не мърдат, не трепват, сякаш силите им са стигнали само да дойдат дотук. Очите и ушите им са обърнати към дама, усещат дъха на прясното сено, но как ще направят тия стотина крачки, които остават — да има някой да ги вземе на ръце и да ги занесе дотам!

Самото време предразполага към отпуснатост. Тихо е, не е много студено, по земята се белее слана. На изток, между мътните облаци, се червенее цепнатина и оттам проблясва слънцето. Тънка мъглица, като дим, замрежва полето.

Докато повечето от воловете стояха, както бяха се спрели, някои се изнизват и дохождат по-наблизо. Наврък боклука, там, дето хвърлят пепелта от изгорения тезек, два вола се боричкат. Но и те вършат туй мързеливо, като на шега, като че все не могат да наместят, както трябва, роговете си. Един черен до половината вол дъвче някаква хартия и нито я гълта, нито я изплюва. Други е дошел до плета и все с едно и също движение, непрекъснато, почесва корена на единия си рог. А точно пред дама, отвъд оградата, един широк сив вол е проточил шия над дувара и гледа право във вратата на дама: когато излезе чичо Митуш, очите на вола са в него, дори, за да му обърне внимание, престава да преживя и силно изпухтява, като че пуши тютюн. Но чичо Митуш не го поглежда и си гледа работата.

По едно време Аго се връща, чичо Митуш го зярва от вратата и му се кара:

— Къде ходиш като щур? Ела да помагаш, че ще връзваме воловете.

Аго наистина е малко слабоумен, но пък и чичо Митуш, когато работи, или когато е скаран с Василя, става по-строг. Той е възстар човек, нисък, як, с червено татарско лице, обраснало с рядка брада, която отпред е изострена и по-дълга. Заради тази брада, докато всички почтително го наричаха чичо

Митуш, Васил одаджията беше го кръстил «чичо Пръч», за да го подиграе.

Без да слуша оправданията на Аго, чичо Митуш излиза по-напред, поглежда към воловете и вика:

— Балан!

Викът му отива като камък към воловете, но между тях никаква промяна не става: ония, които стояха на едно място, тъй си останаха, ония, които се боричкаха, почукваха пак рогата си. За трети път, още по-високо, чичо Митуш извика:

— Балан!

Къде е бил Балан, не се знаеше, но току се показа, запътен към дама. Чичо Митуш извика:

— Чивга! Чивга!

И Чивга се появи след Балана. И двата бяха бели, с извити еленови рога. С тях бяха завели Васил да го купят. И двата пристъпяха гордо и напето, като да бяха от царско коляно.

Чичо Митуш ги дочаква и ги подкарва. Щом видят аргатите зад себе си, воловете забързват, дори разтърсват грамадните си тела и тичат, влизат в дама и се спират точно на местата си. Те вече лизват с език миризливото сено, когато чичо Митуш и Аго стигат до тях и само хвърлят въжето на рогата им.

Чичо Митуш излиза пак пред дама и вика:

— Текеш! Текеш!

Един едър вол, с жълта къдрава козина на челото (затуй се наричаше Текеш, сир. Жълтурко), позна името си и тръгна. Дори той се поозърна към другите волове, да не би някой друг да тръгне по погрешка. Поподгонен от Аго, и той отърча и се спря на мястото си пред яслите, както бяха направили Балан и Чивга.

Чичо Митуш продължи да вика подред: Сиври! Ак-койрук! Комур! Карагьоз! Гюверджи! Той изреди едно след друго много имена. Дойде ред на ония волове, които се бяха спрели още в началото и стояха неподвижни, като истукани. От тях тръгваше, като че неочаквано оживяваше, само тоя, който си чуеше името, другите не мърдаха. Никаква греш-

ка не ставаше, никакво прережддане. Дори чичо Митуш, макар да беше сърдит, се възхити и извика:

— Браво, мойте момчета, тъй ви искам! Че как мислиш? — каза той на Аго. — И те са свършили клас, и те са учени. . .

Чичо Митуш подмяташе с тия думи Василя одаджията, който често се хвалеше, че бил свършил трети клас.

Най-после всички волове бяха вързани. Чичо Митуш ги обгърна с поглед — всички лакомо скубеха от сеното, — намери, че всичко е направено, както трябва, и, наедно с Аго, излязоха пред дама да изпушат по една цигара.

Аго много се радва, когато го почерпят с една цигара. Той смуче жадно, очите му сълзят, кашли.

— Че ти какво мислиш? — продължи приказката си чичо Митуш. — Аз, да ти кажа ли, държа добитъка по-горе и от чиляка. Има ли по-добра живина от вола, я ми кажи? Мини покрай него: няма да те ухапе, няма да те ритне. Бодял бил. . . не боде! И карай го, колкото искаш, ще трае, няма да каже «ох», няма да каже «не мога». Ще падне, ама ще кара. . .

— Хъм. . . — каза Аго и се усмихна.

— И разбират, всичко разбират. Тѐ, както тъй си приказваме сега с тебе, може всичко да разберат.

— Ами, ще разберат — каза дебело Аго и се изсмя. — Дяволи ще разберат. . .

Чичо Митуш го изгледа съжалително.

— Глупчо! Глупчо! — каза той. — Че ти какво мислиш? Ами че те, воловете, са по-умни и от тебе, и от мене. Нà, земи да ги впрягаш: щом речеш «кош!» — и той сам си пъхне врата в хомота.

— Хъм. . . — усмихна се пак Аго.

— Ама ако са разешени, няма да се впрегне. Маха глава, не ще. Иска да каже: «Туй място не е мое.» Всеки си знае мястото.

Чичо Митуш помълча, след туй продължи:

— Смееш се ти, ама нищо не знаеш. Аз, да ти кажа ли, за мене вола е по-умно и от коня. Не виждаш ли, кога орем: Балана и Чивга нали ги впрягаме в дъ-

ното, до плуга. Как крепят плуга—нито вляво, нито вдясно отиват, все по брезната, все едно държат. А предния чифт, калаузите, дето водят плуга? Като изкараш една брезна и минеш на другата страна, какво мислиш? Ти ли ги обръщаш? Ти викаш «чаа! чаа!», ама те сами си знаят работата. Затуй ги казват калаузи, че водят: извъртят се и право в брезната. И тръгват: раз, два, раз два. . .

Аго хвърли цигарата и се разсмя.

— Смееш се, ама си глупав — каза чичо Митуш. Той помълча замислен, въздъхна и продължи: — Добитък е, ама и то носи душа. В наше село имаше един дядо Стоян, Инджe Стоян. Аз не съм го запомнил, ама съм чувал. . . Та ще ти кажа, разболял се той, ще мре, зле бил болен чиляка. Доведете, рекъл, воловете, доведете ги тук, пред прага. Ела, Димитре, рекъл на сина си и се облегнал с едната си ръка на него. . . Ела, бабо, рекъл на жена си и се облегнал на нея с другата си ръка. И куцук-куцук отива до вратата. Воловете ги били докарали. И той целува единия по челото, целува и другия. Е, сега, рекъл, свърши се. Сега може да умра. Легнал, скръстил ръце и до вечерта умрял.

Чичо Митуш се обърна към дама, поогледа се и току измъкна изпод стряхата една кука.

— Хайде! Хайде да идем да наскубем сено, че мръкна — каза той. — Хайде, Аго! Какво се умисли. . .

И двамата, той с куката, Аго с изплетената с въже тарга, която влачеше подире си, тръгнаха към кладните със сено.

— Е, Аго, харесваш ли ми годеника?

Василена почака, но разбра, че Аго не иска да ѝ отговори, и се обърна пак тъй, както беше си стояла, като по-близко се притисна до Галунка, до сестра си. До тях беше и Васил с чича Митуша и с Петра овчаря. Всички гледаха подир двама конника, които препускаха отпред по поляната и се отдалечаваха от чифлика. Един от тях беше годеникът на Василена, а другият — негов другар. Скоро те превалиха отвъд баиря и се закриха.

Тогаз Василена се обърна пак. Усмихната, радостна, със светнали черни очи, тя потърси Аго и пак го попита:

— Защо не кажеш бре? Хареса ли ми годеника?

Наместо Аго, обади се Петър:

— Какво ще го харесва Аго, няма да го купува я! . . .

Аго се засмя. Гърлесто, като се мръщеше и проточваше устните си, той повтори думите на Петра:

— Какво ще го аресвам. . . няма да го купувам я! . . .

От чардака Василена му извика:

— Няма да те викам на сватбата си, хубаво да знаеш!

Аго се развесели още повече. Той повтори и потрети думите на Петра и като говореше, тъй се напъваше, тъй беше смешно важен, че, както ставаше винаги, всички взеха да се смеят. Аго помисли, че се смеят не на него, а защото е казал нещо умно и на място, и затуй още по-силно захълца от смях.

Галунка го изгледа не толкоз весело, колкото със съжаление, подръпна мъжа си и двамата си влязоха в къщи. Чичо Митуш и Петър си тръгнаха и те към дама, а след тях, като все брътвеше нещо и се смееше с гърлестия си смях, тръгна и Аго.

Василена беше отраснала при сестра си Галунка и при Василя, затуй сега и те я женеха. Годежът ѝ — годили я бяха за един момък от близките села — беше станал преди десетина деня и всички бяха забелязали, че когато годеникът дойдеше на гости, Аго ставаше сърдит, лош, начумерен. Никой не се залавяше да издирва издълбоко отде е таз промяна у Аго, а гледаха по-скоро да си правят смях с него.

От тия шеги, а може би и по друга някоя причина, у Аго, и без туй слабоумен, още повече се помрачаваше разсъдкът му и той захващаше да върши какви не глупости. Или го хващаше инат и не искаше нищо да похване. Тогаз, наместо да му се карат, от което нямаше полза, пращаха да го вразуми Василена. Тя умееше да се разбира с него, Аго я слушаше. Нещо повече: когато работеше с Василена, Аго работеше за двама: подигаше като на шега най-големи тежести, страшната му сила не се спираше пред нищо, умора не знаеше. И все приказваше, запънато, високо, като че се кара, смееше се гръмовито.

Надвечер, след като изпратиха годеника, Аго повлече таргата към саплъка. Стъмняваше се. Аго беше все тъй недоволен, кисел и от яд не беше се обадил на чича Митуша, като мислеше, че той ще дойде сам. Но зад него се чуха бързи, леки стъпки— настигна го Василена.

— Хайде, Аго. Двама ще донесем плява — каза тя.

Василена не беше пременена, както отзарана, но все беше останало нещо ново по нея. На гърдите ѝ лъщеше и нанизът от златни пендари. Но туй, което още се хвърляше в очи, беше радостта, вълнението ѝ. Черните ѝ очи горяха и каквато си беше тънка и стройна, пристъпваше някак буйно и леко и все

изпреварваше Аго с по няколко крачки. Аго я гледаше изпод очи и мълчеше.

Като стигнаха до саплъка, Аго загграби с две ръце, колкото плява можеше да вземе, хвърли я в таргата и взе да я тъпчи, като мушкаше ръцете си сърдито и колкото сила има. Василена стоеше малко настрана и говореше:

— Аго, знаеш ли, че до неделя ми е сватбата? Тъй каза годеника ми на батя Василя: «В неделя, кай, ще додем да вземем булката.» Ах, Аго, малко ми остана да стоя тук. Знаеш ли, че ми е мъчно, ей! . . .

Аго по-силно затъпкваше плявата. Василена продължи:

— Как не се случи бе, Аго, да ме вземе някой по-отблизо. А сега . . . Толкоз далеч. . . Като завали и като се разкаля, не моя дӧ. Няма да се виждаме вече, Аго. . . Какво има? Какво ти стана? — каза тя, като видя, че Аго отблизо гледа пръста си.

— Убодох се. . . сѐ тръни, тръни. . . — разсърди се Аго.

— И няма ли да ти е мъчно за мене, Аго? Гледай го какъв мълчи. . . С кого ще носиш плява? Кой ще ти носи хляб? Къде бре? Къде отиваш?

Аго отиде настрана и седна.

— Няма да нося плява. . . Не щѝ — каза той. — Сѐ аз, сѐ аз. . . Не ща пък, нѝ. . . Не ми дават нищо, едни цървули не ми купуват. . . И ме бият. . . Какво искат от мене. . . да ме бият. . .

Чу се силна въздишка, Аго заплака. Беше се стъмнило и Василена трябваше отблизо да го погледне: грозното лице на Аго се гърчеше, сълзи течаха по страните му. Час по час той подсмърчаше и триеше с длан очите си.

— Их, Аго, и ти — укори го Василена. — Що правиш тъй?. . . Никой не те е бил.

— Хъм. . . не. . . Ами бай Васил? Там, при кладенеца, не ме ли би? . . .

— Че то беше още миналата година бре! — извика Василена, готова да се разсмее. Но друга мисъл светкавично мина в ума ѝ и тя с по-нисък глас

каза: — Не плачи, Аго, недей. . . Ти нали ме слушаш, недей. . . И да ти кажа ли, Аго, сватбата може и да не стане в неделя. Има време. Има много време още. . . Стани, стани да занесем плявата! — каза тя и отиде при таргата.

Като подсмърчаше и пъшкаше, Аго дойде при нея и хвана таргата от едната страна, Василена я хвана от другата. Беше се стъмнило много. На две-три крачки по-нататък Аго се препъна, шеше да падне и с висок гърлест глас взе да се смее. С тънък сребърен глас се смееше от другата страна и Василена.

През нощта от север към юг минаха диви гъски и грачеха в мрачината като загубени. Заваля гъст, тежък сняг, валя и на другия ден и натрупа големи преспи. Но времето омекна и когато из снега минеха каруци, оставяха дълбоки следи, които бързо се пълнеха с вода.

Наближи неделята и в чифлика се заготвиха за сватба. Господарите на чифлика бяха в града, пръв човек беше тук Васил, той правеше сватбата. За голямо чудо, Аго беше много весел, приказваше безспир и разсмиваше всички с глупостите си. Само когато връз лицето на Василена спуснаха червено було и тя наведе очи и престана да се усмихва, притихна и Аго. Той все се увираше да гледа булката. Веднаж Василена можа да му пришепне:

— Свърши, се Аго. Отивам си вече. . .

Всичко беше вече готово, чакаха само младоженеца. Пременена, забулена, Василена се изправи сред стаята, дружките ѝ запяха. Галунка тичаше насам-нататък с радостни и насълзени очи, Васил поглеждаше часовника си. Влезе Аго. В тия един-два часа, докато липсваше, той беше сварил да се напие. Зад него вървяха двама ергени и се подсмихваха.

— Като не е господаря тук, и аз съм господар! — викаше Аго, без ни най-малко да се стеснява от Василя. — Тук се слуша мойта дума! Мене трябва да питат. . .

— За какво бе, Аго? — подхвърли му един от ергените.

— Не ги ща онез хърцои. . . Не ща таквиз сватове. . .

— Ами те ще вземат булката.

— Ще я вземат ли? Ще им дам аз една булка. Я виж! Я виж тука! — той подигаше абата си и показваше един голям нож, затъкнат на пояса му.

Васил го гледаше с весел, учуден поглед. Не му каза нищо, но остана някак позамислен. В същия миг някой извика от вратата:

— Идат! Ето ги каруците на баиря. . .

Васил стана и дойде при Аго.

— Ела, Аго, с мене — кротко му каза той. — Ела, ще свършим с тебе една работа.

Васил излезе, тръгна след него и Аго. Като минаваха покрай избата, на двора Васил намери едно въже и го тури в ръцете на Аго.

— Дръж, Аго, туй въже. Ще ни трябва.

Те излязоха от двора и през градината, през харманлъка, стигнаха в една отдалечена сая. В самото дъно, дето беше тъмно и покривът се подпираше от един здрав дирек, Васил се спря и взе въжето от Аго.

— Дай си сега ръцете, Аго — каза той, като се усмихваше.

Аго беше с размътена глава, мислеше, че Васил се шегува. Той се остави да правят с него каквото искат. Васил прибра двете му ръце, изви ги назад и пъхна над тях една примка от въжето. След туй притисна Аго към дирека и взе да го омотава с въжето.

— Е. . . бай Василе. . . Какво правиш? — говореше Аго и все мислеше, че е на шега. Като се видя омотан и здраво привързан към дирека, той се разсърди, напъна се да се освободи и лицето му се напълни с кръв.

— Ще те оставя да ме срамиш пред хората, тъй ли? — каза му Васил от вратата. — Стой сега тука!

Зад себе си Васил чу задавените викове на Аго,

но не се и обърна. С песни, с провиквания каруците на сватбарите напълниха двора на чифлика.

Всичко стана, както му е редът. Гощаваха се, пиха. После плакаха, когато изпращаха булката. Василена се качи на една кола, зълвите насядаха при нея и запяха. И по същия път, по който бяха дошли, каруците като черни буболечки се проточиха из бялото поле.

Васил гледа някое време след тях. След туй погледът му падна върху саята и си спомни за Аго. С бързи крачки той се отправи нататък. Намери Аго притихнал, не подигна очи, не го погледна. Васил го отвърза. Аго го изпревари и притича навън. Най-напред той тръгна към чифлика, видя, че всички стояха на двора и гледаха към полето. И Аго погледна нататък: видя каруците, чу песните. Василена беше заминала.

Гологлав, само по една аба, Аго се повърна и се спусна да бяга подир каруците. Като някое куче, което е изгубило господаря си, той попоглеждаше дълбоките дири, оставени от колелетата, и все тичаше напред.

Борба до смърт

След Богоявление хвана тежка зима. Нощем, под бледните лъчи на месеца, снегът блещеше като стъклен. Или небето потъмняваше пак и започваше да вали сух ситен сняг, който сякаш не падаше на земята, а само се въртеше във въздуха. Мъртва и глуха изглеждаше бялата равнина, като пустиня. И ето сред вятъра и виелицата се дочуваше проточен вълчи вой, самотен, плачлив, страшен. Тоя вой се издигаше, проечаваше могъщо и кръвожадно и изведнаж секваше. Тогаз, след късо мълчание, колкото да дойдат на себе си, захващаха да лаят кучетата, но повече виеха, отколкото да лаят, както правят всякога, когато усетят гад.

По стъпките, които беше оставил на снега, по гласа и големия страх у кучетата, можеше да се заключи, че вълкът не е от обикновените, а ще е някой много голям.

— Дошел е на вълците царя им, ей! — казваше Петър овчарят. — Видях му стъпките — колкото ръката ми са, като стъпките на даначе. Аз ще река, че е някой единак.

— Какво е туй единак? — питаше Васил, който не разбираше от вълци, пък и много не се безпокоеше.

— Единак ли? Единак е. . . кога вълчицата роди, да речем, три-четири вълчета, измрат другите, а остане само едно. Тогаз туй вълче суче всичкото мляко на майка си, та става много голямо. Такъв вълк и като порасне, все самичък ходи и, дето се казва, сам си върши работата. Лоша гад! Проклета

гад! — стисна зъби Петър и погледна към заснеженото поле. — Ама да ти кажа ли, Василе, нямам страх, Анадолеца ще му доде дохак — прибави Петър ободрен и се позасмя.

Анадолецът, или Пашата, както му казваха още, беше най-хубавото куче на Петра. То беше голямо, черно, с дълга космата опашка и с увиснали уши, каквито са ушите и козината на каракачанското куче. Анадолецът не приличаше на другите кучета. Преди всичко, самият му вървеж беше особен. Обикновено, кучетата, когато са добре разположени, вървят на ситен тръс, с вирната и завъртяна на кравай опашка. Анадолецът крачеше бавно, като мечка, гледаше надолу и от движението при ходенето главата му се поклащаше ту наляво, ту надясно. Погледът му беше самоуверен, горд. Другите кучета често се умилкваха около Петра или си играеха едно с друго и тогаз очите им весело светеха и около раззиналите им уста се явяваха бръчки, тъй че изглеждаше, като да се смеят. Анадолецът се държеше настрана, нежности не знаеше, беше сериозен и недостъпен.

Още през деня, когато подухването на вятъра донесеше до обонянието им миризмата на вълк, кучетата скачаха като ужилени и започваха да лаят. Анадолецът много не се тревожеше и както си лежеше, подигаше глава, помирисваше въздуха и глухо изръмжаваше — като че се чуваха далечни гръмотевици. След туй той слагаше глава на предните си нозе, но очите му горяха и будно следяха всичко.

Вълкът ви няколко нощи подред, обикаляше, както се вижда, около чифлика, но още не се решаваше да нападне. Въпреки туй Петър се беше приготвил да го посрещне. С червено, изпечено лице, с козявици на колената, с един кожух отдолу и друг отгоре, облечен от глава до крака в кожи и космат, като ескимосец, той поизчисти големия си черногорски револвер, поправи тук-таме и плета, дето беше се смъкнал. Вечер той грижливо прибираше овцете в саята, а сам, от страх да не се посрами на

стари години, лягаше на вратата. Анадолецът и другите кучета оставаха отвън агъла.

Снегът си валеше, ситен, тих. Вълкът вече не се чуваше и Петър се поотпусна. Една вечер той излезе да наобиколи около чифлика. Снегът скърцаше под замръзналите му цървули. На едно място той видя, че кобилите от хергелята бяха се събрали накуп и пръхтяха, а едно куче се валяше в снега пред тях и се умилкваше. Петър не обърна внимание, върна се и си легна в саята. Отвън покрай плетищата бяха налягали доста овце, но Петър не ги прибра — нали вълкът не се чуваше вече?

Не беше изкарал един сън, когато овцете се урнаха отгоре му и го събудиха. Той отвори очи и като че се вцепени: един голям вълк със зинала червена уста (стори му се голям като магаре) гонеше овцете из агъла и която стигнеше, оставяше я мъртва на земята. Изпращя плетът, нещо като топка се втурна в агъла и ето вълкът, изправен на задните си крака, стоеше срещу други страшни уста и страшни зъби. Анадолецът беше довтасал. Чуваше се ръмжение, като че се късаха вериги, вълкът и кучето се бореха все тъй прави, все тъй гърди срещу гърди.

Изтракаха челюсти като клещи, вълкът се прехвърли през плета, погнаха го кучетата. Тогаз Петър дойде на себе си, взе да вика и да стреля. Вълкът беше издавил седем овце, изпохапал беше още няколко. Но загубата не беше само тая. Като прегледаха на сутринта хергелята, видяха, че една млада кобила е с разкъсани ноздри, а отзад на хълбока ѝ зееше и друга голяма рана. Тогаз се досетиха и разбраха какво куче беше видял вечерта Петър: не беше куче, а вълкът. Вълците си служат с тая хитрост: ще легне някой, ще се завъргаля из снега, ще се умилква. И някоя млада кобилка, подтиквана от неотразимо любопитство, ще тръгне да види какво е туй нещо, да го подуши. Тогаз вълкът скача и я хваща за ноздрите. Тъй беше направил и снощният вълк. Освен че е голям и силен, тоя враг изглеждаше да е и хитър.

Отсега нататък надеждите на Петра бяха само на Анадолеца. Той го хранеше добре с просяна каша, хвърляше му хапки хляб, които Анадолецът ловеше с устата си, както децата ловят топка. И драго му беше да го гледа: настръхнал, с щръкнала гъста козина, посипана със сняг, със запалени очи, като въглени. Върви той и се поклаща, горд, гневен, як като лъв. «Дръж се, Паша — викаше му Петър. — Дръж се мъжки!».

В безстрашието си Анадолецът ставаше безразсъден. Една нощ кучетата се разлаяха, Петър излезе навън. Нямаше никакво съмнение — вълкът беше дошел. Изведнаж едно жълто куче се спусна в една посока, след него и другите. А след малко, като стрела, без да издаде звук, се спусна и Анадолецът. От лаенето се виждаше, че кучетата бяха се отдалечили. Изведнаж се чу страшна врява — лай, ръмжение, писък и — всичко утихна. След малко се върна Анадолецът, клекна и взе да ближе раните си. Върнаха се и другите кучета, но жълтото куче го нямаше. Вълците бяха го изяли.

От стъпките, които на другия ден внимателно разгледа, Петър разбра, че тоя път вълците са били много. Един вълк е подмамил кучетата, престорил се е, че бяга, и ги е увлякъл. Другите са ударили тогаз отзад и са ги обградили. Тъй бе разкъсано жълтото куче. Между другите стъпки Петър позна и стъпките на големия вълк. И той е бил тук. «Той е бил командиря им» — мислеше си Петър.

Анадолецът се отърва от тая клопка, отърва и другите кучета. Явно беше как от ден на ден той ставаше по-безстрашен, по-лют. Още веднаж, докато имаше месечина, Петър го видя да се бори с вълка гърди срещу гърди. На два-три пъти те се оставяха и пак се залавяха. Анадолецът вземаше вече връх над вълка.

А зимата продължаваше. Върху стария сняг често преваляваше нов. Всичко живо изгладня и се устреми към селата. Сутрин по пресния сняг личаха дирите на яребици, на зайци, на лисици. А малко

по-настрана — из дълбочината на полето — идеше уединената пътека и едрите стъпки на вълка.

Нощите станаха тъмни, падаше и мъгла. Петър прибираше овцете в саята, а сам, както по-рано, лягаше на вратата. Той не виждаше вече вълка, но знаеше, че дохожда: чуваше ръмжение, чуваше тракане на зъби, кучетата лаеха като попарени. На другия ден Петър разглеждаше дирите по снега. Той беше доволен, усмихваше се: все по-далеч и по-далеч се местеха дирите на вълка. Зъбите на Анадолеца го караха да се връща и да завива настрана.

— Василе, нощес вълкът пак мина под прозореца ти — казваше весело Петър.

— Мина ли? Аз не съм го усетил.

— Мина, ама към саята не смее да припари. Анадолеца го връща.

Като се върнеше, Петър изнасяше малко хляб на Анадолеца. «Брава, Паша, брава!» — говореше той и го гледаше възхитен. И в неговите очи кучето му се виждаше страшно: охранено, с широк закръглен гръб, с гневни очи. Едвам поглеждаше Петра, като че не го познаваше. «И то е същи звяр, и то е като вълка» — мислеше си Петър.

Като разбра, че вълкът е вече надвит, на Петра се дощя да го досвърши, да го доунищожи. Той взе да пази нощя с пушка, но вълкът не дохождаше. Нямаше го, когато пазеше, дохождаше, щом се прибереше. Тогава Петър намери стар вълчи капан и го постави на пътя на вълка. Сега вълкът не минаваше вече и покрай прозореца на Василя, а посрещнат от Анадолеца по-далеч, завиваше настрана, тръгваше по една пътека и прескачаше през дълбокия ров, който ограждаше градината. На това място беше сложена вместо мост една дъска, но вълкът не минаваше по нея, а прескачаше от единия бряг на другия. Там, дето винаги бяха се забивали в снега предните му нозе, Петър постави капана. Той беше завързан с верига за железен кол, прикрит беше добре.

Тая нощ, като за проклетия, Петър спа дълбоко. Чу на два-три пъти в съня си ръмжение, каза си

дори: «Много дълго се борят», но не стана. Когато взе да се развиделява, отърча при рова. И остана като гръмнат: не вълкът беше се хванал в капана, а Анадолецът. И беше мъртъв, вкочанен. На гърлото му имаше голяма рана, като че беше заклан. От кръвта му снегът беше зачервен.

Петър разбра какво беше станало: кучето и вълкът бяха се давили и късали цяла нощ. Друга кървава диря се виждаше по снега и отвеждаше към полето. Петър я проследи, направи две-три крачки и подигна очи: в дрезгавината, не твърде далеч, той забеляза вълка. Той не бягаше, не вървеше, а едвам се влачеше. Направеше една-две крачки и падаше, опитваше се да стане и пак се поваляше. И той губеше последните си сили, и неговата кръв изтичаше. . .

Изумен от туй, което виждаше, Петър забърза към чифлика, за да обади на Василя. Ситният сняг играеше пред него във въздуха, удряше го по лицето, влизаше в очите му.

Скитник

На вратата, от самия праг, надничаше едно куче, чакаше някого и радостно въртеше опашка, като ту наостряше уши, ту се слагаше живо, като че искаше да скочи. Излезе чичо Митуш с един голям комат хляб, започна да поотчупва от него и да дава на кучето, като в същото време му се караше:

— Къде ходиш бе, хайдутино? Къде ходиш бе, хаймана? Къде скиташ? Лошо ли ти е тука, а? Лошо ли ти е? . . .

Това куче беше тяхно, на чифлика, но отпреди месец и повече се изгуби и едвам сега се завърна. Не твърде голямо, жълто, с дълга косната опашка, по която бяха се налепили тръни и бутрак, то нито беше хубаво, нито беше яко. Гладно беше, това се виждаше, и докато чичо Митуш, който винаги си пипаше бавно, му отчупеше хапка, то го гледаше тъй напрегнато, че захващаше да завърта главата си и да гледа с едно око, веднаж с дясното, после с лявото.

— Е, хубаво ли беше там, дето си бил, а?—продължаваше да го хока чичо Митуш. — Даваха ли ти хляб? Такъв хубав хляб не си виждал ти. . . Тояга си виждал. Бой се пада на тебе, бой, бегачо, фармасонино. . .

Подхвърлената хапка кучето я ловеше още във въздуха — изведнаж, изведнаж също тъй стискаше след туй челюстите си, като че не то, а друг някой беше изял хляба. И пак захващаше да върти очи и да чака.

Най-после хлябът се свърши и като поплесна ръце, като да ги изтърси, чичо Митуш се наведе и

помилва кучето по челото. Веднага то алудува от радост, също тъй, както когато беше си дошло. Тичаше, подскачаше, гледаше чича Митуша с насълзени щастливи очи и на два пъти се подхвърли и го лизна с езика си по лицето. Всичко това то вършеше като голям фокусник, уж искрено, уж от сърце. А изведнаж, в един само миг, то се спря, умири се, взе съвсем равнодушен вид, отиде настрана и сякаш забрави вече за чича Митуша. Изглеждаше замислено, заето със себе си. Чичо Митуш го изгледа вторачено, недоволно, измърмори нещо и влезе да си гледа работата.

Това куче (тъй си мислеше по-нататък чичо Митуш) беше много особено. Другите кучета — а те бяха много в чифлика — пазеха къщата, пазеха добитъка, знаеха господаря си, знаеха също тъй, че са слуги. Жълтото куче, може да се каже, живееше за себе си — да му е добре, да е сито, да ходи, дето си иска, да прави каквото си иска. Много обичаше да пътува.

— Нему пъпът му е хвърлен на пътя — казваше чичо Митуш. — Още като беше на два-три месеца, топарлачесто и вълнато като мече, тръгна веднаж с Василя подир каруцата и ходи чак до града. А като си дойде, легна на слънцето до стената на гръб и дигна краката си нагоре — ходилцата му бяха се надули като самунчета и горяха като огън. И пак беше весело, доволно. . .

Ходеше навсякъде, дето му скимне. Като го видиш как се връща, как тича ту на три, ту на четири крака, как е вдълбочено в себе си, как се държи все о пътя, като същински пътник, ще речеш, че е ходило кой знае по каква важна работа. А то — ходеше си по своя воля, скиташе. . .

Чичо Митуш излезе пак пред дама и потърси с очи кучето. Другите кучета — Лефтер, Петрика, Джюли, Калпазан — бяха го усетили вече и докато едни не го и поглеждаха, други идеха да го душат. Срещу всяко едно от тях жълтото куче се слагаше принизено, умилкваше се, въртеше опашка, лижеше ги по муцуните, като че ги целуваше. Като мина

покрай воловете, жълтото куче завъртя опашка и на тях, а когато насреща му загрухтя шопарът, то се заумилква и около него.

— Прави здрасти с всички — каза Аго, който също беше дошел и наедно с чича Митуша гледаше кучето.

То доде близо до дувара, подуши земята, избра по сухо място, легна свито на кравай и като погледна още веднаж с извърнати очи към Аго и чича Митуша, задряма.

Чичо Митуш обичаше жълтото куче тъкмо за неговия особен нрав. Няколко дни подред той го приглеждаше, хранеше го добре, гледаше да го привърже, та да не напуща вече чифлика. Пък и кучето тъй се радваше и като присвиваше уши, тъй умилно гледаше с влажните си очи, че можеше да се помисли, че и то само̀ обещава да си стои все тука.

Но като мина повече време, то се промени: стана равнодушно към храната, към хората, делеше се настрана и се залисваше по своему. То, което никога не залайваше човека, като да беше нямо, отиваше сега до отлука — там от буренака излизаше един таралеж и на тоя таралеж то лаеше, може да се каже, цял ден. Или си лягаше настрана и по-надалеч и спеше с часове. Понякога ще се събуди, ще се почеше зад едното ухо и още преди да снеме крака си, ще погледне към къщи, за да види какво правят другите кучета, но без желание да иде при тях. Надвечер, по хладината, отиваше навътре в полето и ловеше мишки и скакалци. Понякога хващаше някое малко, още незакрепнало птиче, подгонваше някой заяк.

Така, докато отиваше и се връщаше, то се изгуби един ден и никой вече не го видя. Понякога чичо Митуш се досещаше за него. Веднаж той попита:

— Бе къде се дяна нашият Пантелей Пътник? Къде отиде Жълтурко? Не го ли е виждал някой?

Марин слугата се обади:

— Аз го видях. Онзи ден, като си идех от воденица, видях го при Сърнено. С един овчар беше, подир овцете му вървеше.

— Че що не го взе?

— Не го дава овчарят. Не го давам, кай, то ми пази овцете.

Аго хлъцна, както му беше обичай, и се засмя дебело:

— Ха! Овчар станал! Ще яде сирене. Сирене му се яде. . .

Чичо Митуш си имаше много работа и скоро забравяше за жълтото куче. Но понякога си спомняше за него и поглеждаше към полето: няма ли да се зададе отнякъде, все по пътя, ту на три, ту на четири крака — както си ходеше. Но кучето го нямаше.

— Утрепаха го нашия Жълтурко — казваше чичо Митуш. — Кабил не е. . . мърсува. . . трябва да са го убили. Изпълни той някой трап.

Но една сутрин кучето се върна, тъй неочаквано и ненадейно, както по-рано. И почна се пак същата история: радост, храна до насита, мили очи. А след някой ден и други то захващаше пак да си мисли нещо свое, да се дели като диво. На това отгоре то, като всяко живо същество, не можеше да се остави от някои свои недостатъци и лоши привички. Когато го виждаха да се връща ту на три, ту на четири крака и изглеждаше на безобиден мирен пътник— къде всъщност беше ходило то? — В лозята или в мисирлиците (страшно много обичаше зрялото грозде и още млечните мамули), дето пъдарят неведнаж беше стрелял със сачми по него. Като по длъжност, то заобикаляше нивите, дето хората работеха, грабваше торбата с хляб на някой орач и от всички страни тогаз му викаха: Ху-ху-ху! Из близките села, като все въртеше опашка, влизаше в къщите и правеше пакости.

Веднаж Галунка — него ден Васил беше в града— дотърча изплашена и каза, че на тавана ходи някой. Притекоха се двама-трима слуги, взеха и пушка. Отзад господарската къща беше ниска, почти наравно със земята, и през една врачка се отиваше направо на тавана. Докато чакаха да изкарат някой хайдук, Марин слугата, който беше най-сърцат, избута пред себе си като овца жълтото куче. То беше

си пъхнало главата в една тенекия за масло и не можеше да я извади. Поклащаше я важно-важно, като попска шапка, и не виждаше къде върви. Изпокапаха всички от смях. Аго виеше като вълк.

Кое-как освободиха му главата от тенекията и като потръсваше ту едното си, ту другото си ухо, кучето избяга надалеч колкото да не го стигне камък, и легна. Сега помислиха, че, виновно и засрамено, то ще си вземе очите нанякъде. Но то стоя още много време и липса, както си знаеше — неугадешката.

Мина се много време. Колко? — Никой не беше броил дните. Много време. От чифлика се изгубиха веднаж два вола, а се случиха най-добрите — Балана и Чивгата, ония едрите, бели като сняг, с големи рога, като на елени. Чичо Митуш нареди трима-четирма слуги и ги прати да ги търсят. Тръгна и той. Мина през две, през три села, спира се в разни къщи, лаха го какви не кучета — и бели, и черни, и жълти. Но ни веднаж не му дойде на ум за жълтото, за тяхното куче. Като че такова куче не беше и съществувало.

Като се връщаше, без да знае дали воловете са намерени, залутан в тъмнината, уморен, отчаян, той чу кучешки лай и докато се усети, три големи кучета — от тях едното беше белезникаво и в тъмнината се виждаше като светло петно — се спуснаха отгоре му и насмалко да го ухапят. Най-стръвно се спущаше отгоре му белезникавото куче.

— Стой! Кой си? — чу се троснато силен глас и в тъмнината изскочиха две черни сенки и два ножа лъснаха, натъкнати на пушките. Бяха двама войници.

— Къде? Ще бягаш през границата, а?

— Кой ще бяга? . . . Каква граница. . . Че аз си търся воловете. . . Каква граница. . .

— Не разправяй много. Върви напред! Кой си ти?

— Воловете си търся бре, момчета. Аз съм от хаджи Петровия чифлик. Аз съм Митуш, Митуш. . .

Войниците погледнаха отблизо и познаха чича

Митуша. Без да усети, той беше се озовал на границата. Все пак войниците го откараха на поста. Разпитаха го, поприказваха, разбраха се. Чичо Митуш дори яде от гозбата им, когато войниците се храниха. Едно жълто куче надничаше от вратата и чакаше да му дадат нещо.

— Я! Нашето куче! — извика чичо Митуш. — Кога е дошло? Туй куче е наше.

— Как ваше? То си е наше — каза един войник.

Жълтото куче позна чича Митуша, зарадва се, завъртя опашка.

— Ето, позна ме — каза чичо Митуш. — Жълтурко, какво правиш бе, Жълтурко?

Чичо Митуш разправи историята на жълтото куче, разправи и за някои негови подвизи. Накрай, сред смеха на войниците, той каза:

— Е, сега ще ми го дадете ли? Да си го взема ли?

— Как ще си го вземеш — каза старшията на поста. — То е наше. То, знаеш ли, е зачислено на порцион и получава по едно кило мамулено брашно на ден. Как така. . .

— Не ща, не ща — отстъпи чичо Митуш. — Няма да го взема. Значи, и то е войник, а? Войник? Нека служи, нека. . .

Но след като го изпратиха донякъде войниците и си тръгна сам, чичо Митуш прекара през ума си какво му се беше случило и страшно много се ядоса, като си спомни как жълтото куче щеше да го ухапе насмалко. «Как тъй да не ме познае. . . Как може да не ме познае — мислеше си чичо Митуш. — Или иска да се покаже, че е на служба.» Гневът му не минаваше и като се пообърна назад и погледна към поста, той си каза: «Ти ще ми дойдеш, аз ще те науча.»

Но кучето не си дойде. Веднаж чичо Митуш срещна един от войниците, които го бяха хванали на границата.

— Какво стана нашият войник бе, момче? — попита той. — Служи ли? Служи ли?

— Какъв войник?

— Жълтото куче. . . Нашето куче. Служи ли? Служи ли?

— А, то не е вече при нас — каза войникът. — То избяга.

Чичо Митуш се надяваше, че сега кучето ще се върне. Но минаваха дни, а него все го нямаше.

То се върна една нощ през есента. Тъмно беше навън, валеше. Чичо Митуш чу някакъв шум, някой като че натискаше вратата. През тая година бяха станали много кражби на коне. Конекрадците, влашки цигани, подкопаваха стените на дамищата, влизаха вътре и откарваха конете. Това дойде найнапред на ума на чича Митуша. Той взе пушката и не отвори вратата, а заобиколи през дама, за да издебне крадците. Излезе — гледа, слуша, няма никой. Но нещо пак се виждаше там, не беше човек, но имаше нещо. Чичо Митуш се приближи: до вратата се притискаше куче. Погледна го отблизо: беше жълтото куче.

Чичо Митуш се върна, отвори вратата, донесе лампа. Кучето искаше да се хвърли от радост върху му, но, за да не го изцапа, чичо Митуш го изхока. То се сви плахо до стената. Беше мокро, мършаво, сегиз-тогиз лизваше една голяма червена рана горе на предния си крак. И се свиваше, затреперваше с цялото си тяло и гледаше чича Митуша със скръбни, човешки очи. . .

Един срещу трима

Нищо лошо не се случи: трите каруци, които бяха носили храна в града, си дойдоха и ето ги, че спряха пред чифлика. Слугите, доволни, че са се върнали, усмихваха се и не бързаха да слязат. Пръв скочи Панко и започна да разпряга. Панко беше нисък, тантурест, бавно пристъпяше, бавно работеше, но решителност и сила имаше в цялата му снага. Като го гледаше, Галунка чувствуваше как се успокоява, как се разсейват всичките ѝ страхове. Може Васил, мъжа ѝ, да го няма, но като е Панко тука, всичко в чифлика ще си бъде наред.

Такъв слуга не бяха имали. Наистина, мълчалив беше и, току-речи, нищо не знаеха за него: отде е, де е бил по-рано, има ли жена, деца. Но беше послушен и работеше добре. Можеше и да дяла, а то е много важно, и кога се счупеше кола или друго, умееше да го поправи. И сам работеше, и можеше да упътва други. Ето защо, макар че чичо Митуш се мръщеше, Панко изпреваряше всички и ставаше пръв между слугите.

Докато Галунка си мислеше тъй и гледаше пристигналите каруци от чердака на господарската къща, при нея дойде сам Панко.

— Е, Панко, додохте ли си? — посрещна го засмяна Галунка. — Нищо не ви се случи, нали? Нали пусто се чува, че обирали по пътищата. .. Аз какво не съм премислила нощес. Нищо не ви се случи, нали?

С думи Панко не отговори. Но се позасмя, поподигна рамене, поклати глава. От една немного

чиста кърпа той извади голям сноп банкноти и го подаде на Галунка.

— Панко, аз няма да ги броя — каза Галунка. Сякаш уплашена от толкоз много пари, тя дори се изчерви и бързо се огледа наоколо, да не би да я види някой. И наистина, гледаха я двама души. Те бяха двама селяни, които стояха насреща пред саята, на слънце. Дошли бяха тая сутрин и чакаха Панка.

— Ще ги оставя в сандъка тъй, както ми ги даваш — каза Галунка, като скри снопа банкноти зад себе си и се дръпна малко навътре. — Аз не разбирам. Като доде Васил, вижте си сметката.

Панко кимна и се усмихна. Объркана още, Галунка чувствуваше нужда да говори.

— Васил отиде да доведе Василена — заговори бързо тя. — Нали сестра ми Василена е женена тук, в Преселци. Мъжът ѝ се помина и вече шест месеци, как стои при свекъра и свекърва си. Ех, мило им било, не искат да я пуснат. Добре, но може ли все тъй. . . Като не било късмет. . . А тя трябва да се прибере. Та отиде Васил да я доведе. Там да бъде, та каквото е нейно, да си го вземе. Че когато се жени Василена, две коля чеиз натоварихме.

Панко пак не каза нищо. Не бързаше и да си ходи.

— Какви са тез хора? — попита ниско Галунка и посочи с глава към двамата селяни. — Питаха за тебе.

— Нашенци са, търсят работа. Ще починат малко и ще си идат. Господарке — каза Панко някак срамежливо и за пръв път, може да се каже, погледна Галунка в очите, — те не са лоши хора, сиромаси са. Ще има ли нещо да ги гостим, че са гладни? Пък и аз съм гладен.

— Има, има — радостно каза Галунка, — ядене има. Иди ти, аз сега ще го донеса.

След малко две софри бяха сложени: една пред саята за Панко и за селяните, там, дето бяха си седели, и друга в дама, за слугите. Галунка ѝ се щеше да се отсрами пред гостите зарад Панка, та по-

вече тях приглеждаше. Сипа им повече, даде им и по-голямата част от баницата, която беше разточила. А като видя колко са гладни, даде им и онова,което беше оставила за чича Митуша и за Аго.

Едно я смущаваше: докато шеташе, докато раздигаше софрата, чувствуваше упоритите нечисти погледи на непознатите мъже. Единият, младият, не само я гледаше, но дръзко и многозначително се позасмиваше. Другият поглеждаше навъсен, настръхнал като вълк, беше широкоплещест, приведен, едната му вежда беше разсечена от стара рана.

Тъкмо Галунка разтреби, ето че си дойдоха чичо Митуш и Аго. Мръкваше се, трябваше да се нахранят и те.

— За вас гозба не остана — засмя се Галунка. Виждаше се, че страдаше, защото хубавичкото лице се заливаше от червенина. — Дадох я на гостите. Е, няма нищо. . . На пък вий да си хапнете малко хляб и сирене. Хлябът е мек. . .

Тя остави хляба и сиренето на софрата, на която бяха се хранили слугите. Без да каже нещо, чичо Митуш седна и заяде, но Аго, намръщен, остана на мястото си.

— Няма да ям аз — заговори той сърдито. — Какво, ний не работим ли. . . Да стоим гладни. . . Все сирене, сирене. . .

Галунка го погледна учудено.

— Другите да ядат милин, а ний. . . ний не сме хора. Че какво. . . Не ща. . . Не ща туй солено сирене. . .

— Като не щеш, ти знаеш — поразсърди се Галунка и си отиде.

След малко, като дойде да прибира софрата, тя завари Аго на същото място.

— Аго, ти не си ял — каза тя. — Ще ти оставя хляба ей тука. — Тя сложи половиния хляб в тясното прозорче на дама. — Че като огладнееш, да си го изядеш.

— Не ща хляб аз — завика Аго и стана. — Намерете си слуги да ви работят. . . Гладни да ви рабо-

тят. . . Аз си отивам. Аз ще намеря други. Все сирене, сирене. . . — От яд Аго сякаш не говореше, а ръмжеше. Като размахваше ръце, сърдит, почервенял, той пое направо из полето, без да се знае къде отива. Двамата селяни тъкмо сега си отиваха. Те се поспряха, като се усмихваха на сръднята на Аго.

— Сбогом, Панко, остани си със здраве! — извикаха те.

— Сбогом, много здраве! — също тъй високо им отвърна Панко.

Селяните закрачиха из пътя. Те отиваха в една посока, Аго — към друга.

Галунка въздъхна, като че ѝ олекна. За Аго тя не искаше да мисли, радваше се, че си отиват тия непознати хора. Особено тоя, по-старият, с разсечената вежда, какъв страшен! Галунка се върна в къщи и понадигна капака на сандъка, за да види дали е заключен. Откато взеха да продават храна — събраха се много пари и тия пари не ѝ даваха мира. Лошо прави Васил, мислеше си тя, че я оставя сама. Но добре, че Панко е тука.

Смрачи се добре и страхът на Галунка порасна повече. Тя не се стърпя и прибягна до дама да види слугите, без да има работа, без да има какво да им каже. Панко и чичо Митуш най-спокойно и безгрижно си работеха. Галунка се засрами, стана ѝ смешно, че се бои. «Не съм сама тука, толкоз хора има» — каза си тя, върна се и се прибра в къщи. Но се заключи добре и провери всички врати.

Аго не избяга, както беше се заканил, а отиде направо при воловете в стърнищата, дето бяха ги оставили да пасат. Стана много тъмно и макар че беше късна есен, засвятка се, прогърмя няколко пъти, а след туй заваля тих дъжд. Аго беше гладен, сега взе да се ядосва, че няма ямурлук и ще се измокри. В ума си той все се караше с Панко — нямаше човек на света, когото да мрази повече от Панко. И пред очите му все беше хлябът, който Галунка беше оставила на прозореца.

Аго не можа да се стърпи и тръгна към чифлика.

Искаше да си вземе само ямурлука, не искаше да се покори и да иска хляб; като не му дават хляб, ще стои гладен.

Все под дъжда, измокрен, той стигна в чифлика, влезе в дама и с учудване видя, че вътре фенерът гореше. Той си беше там, дето го слагаха — на една дъсчица, забита в стената. Все там, на прозореца, си стоеше хлябът, както Галунка беше го оставила. Аго посегна, грабна го и го захапа. После приседна и заяде на големи залъци.

Той беше уморен и когато в едната му ръка от половината хляб беше останала само една коричка, отпусна се на коша и захърка с отворени уста. Мина се доста време. Гъските, които бяха в дама, забъблаха, като да си приказват, и дойдоха към Аго. Една погледа, погледа, па дръпна с човката си коричката от ръката на Аго. Другите искаха да ѝ я вземат, сбориха се. Една вила, опряна на стената, падна, удари фенеря и го събори.

Аго не се събуди. Фенерът беше се отворил, свещта беше паднала и някое време тъй си горя. Изведнаж се издигна пламъчец — запали се сламата наоколо. Пламъкът лизна заголения крак на Аго и той скочи. Огледа се, разбра какво става и заскача като луд върху запалената слама.

Аго угаси всичко до последната искра. Искаше да повика чича Митуша, но се остави. Почака, погледа — никъде не светваше. Аго намери ямурлука си и излезе вън. Гъските загракаха — значи, минали се бяха два часа след полунощ. Аго метна ямурлука на рамо и тръгна. Изведнаж пронизителен женски писък се чу. Още един. . . Още един. . .

Аго хвърли ямурлука и се спусна към господарската къща. На едно място той се поспря и се наведе: до стената бяха нахвърляни дървета. Аго избра едно, поопита го — беше нова топоришка, яка, неодялана. Аго я стисна здраво и пак затича.

Изкачи се по стълбите, вратата пред него беше отворена и той влезе в хаетя. Тъкмо в тая минута вратата на другата стая падна и трима души, които

бяха отвън, влязоха по нея вътре, на светлото. Влезе и Аго. Панко и двамата селяни, които през деня бяха в чифлика, с ножове в ръце отиваха към Галунка. . .

Чу се едно «ъх!» — тоя звук, който селяните издават, кога секат дърва. Почервенял, побеснял, Аго развъртя топоришката. . .

●

На другия ден Васил си дойде и доведе Василена. От Панко и от двамата селяни не беше останало ни следа. Само капките кръв по стълбите и долу по пътя показваха отде бяха избягали. Галунка, още бледна и изплашена, беше се посъвзела.

— Да го имам за верен човек, да го храня, да го туря пред всички, а той да ми направи това — ядосваше се Васил и крачеше из стаята. — Змия съм държал в пазвата си аз, змия!

Аго, на голяма чест сега, също беше тука. Като разбра, че се говори за Панко, той се намръщи и като си спомни вчерашната обида, каза:

— Той да яде милин, а ние да стоим гладни. Все сирене, сирене. . .

Василена се обърна и погледна Аго с черните си светли очи. След като беше се оженила, след като остана вдовица, тя изглеждаше още по-хубава, по-снажна и по-стройна. Тя разбра мъката на Аго и се усмихна:

— Гледай си работата, Аго! Ще видиш аз какъв милин ще ти разточа. Ами как можа бре, сам човек, да се разправиш с трима души?

— Как ли? — каза Аго. — Като заигра топоришката, бягат. . . бягат. . . Милин ще яде. . . Да му дам аз нему един милин. . .

Червеното лице на Аго, смръщено от яд, се разпусна и той се засмя дебело и гърлесто.

По-малката сестра

Васил беше докарал от пазаря две млади кобилки. Отвързаха ги от каруцата и ги пуснаха в харманя, празен по това време и ограден с висок дувар. И двете кобилки бяха още неопитомени, току-що хванати с ласо от стадото им, навикнали на свобода, диви. Чичо Митуш и слугите гледаха иззад вратника и не само се любуваха на кобилките — те наистина бяха хубави, — но и с опитно око откриваха ту една, ту друга черта от нрава им. Едната беше червена и се казваше Айа (родена през май), а другата черна, тя нямаше име. Всяка беше вързана за шията с по едно ново въже, което се влачеше по земята. Нищо друго — ни юлар, ни юзда, ни хамут не беше слагано на тях. Копитата им не бяха подковани, израсnали прекомерно, спитени. Гъстите им опашки досягаха земята.

Айа беше по-жива, по-буйна. Когато чичо Митуш влезе в харманя, тя се подплаши, извъртя се и удари на бяг, но срещна каменната стена, започна да се лута и да бие гърдите си о нея. Чичо Митуш дойде още по-близо, тя се промъкна между него и зида и избяга на другия край. След това, както правят конете, когато са уплашени, тя се обърна с очи към опасността, наостри уши, дори пристъпи малко, загледа се и запръхтя силно, като че хъркаше. Над черните ѝ светнали очи падаше кичур черна грива.

Докато Айа бягаше насам-нататък, черната кобилка оставаше по-спокойна, по-сдържана. Но тя винаги отиваше там, дето беше Айа, следваше я, държеше се близо до нея, като че искаше да я успокои

и заварди. Васил беше казал, че двете кобилки били сестри и че Айа е по-малката. На другия ден ги впрегнаха в каруцата, за да ги научат да теглят. В такова равно поле, каквото беше полето около чифлика, това не беше мъчна работа. Айа се противеше, скачаше, разтърсваше глава. Понякога тя се мяташе напред и се изправяше на задните си нозе или се отпущаше и искаше да легне. Ударите на камшика и виковете на слугите я подлудяваха. Освен юздите, които държеше чичо Митуш, Айа беше вързана с дълго въже за врата, това въже го държеше един слуга и с него или я възпираше, или я оправяше в пътя, когато искаше да кривне настрана. Със също такова въже беше вързана и черната кобила, но от него не стана нужда. Докато Айа се бъхтеше и мореше, цяла покрита с пот, черната кобила се покоряваше (за да бъде някак полеко на Айа), отиваше натам, накъдето отиваше Айа, спираше се, когато се спреше Айа. Човек би казал, че тя забравяше собствените си страдания и мислеше само за Айа.

Най-после Айа разбра, че няма да излезе наглава, престана да скача и като устреми замътените си очи в полето — това широко, равно поле, в което с бяг беше се спасявала и от вълци, — тя се впусна да бяга колкото сили имаше. Черната кобилка я последва. А тъкмо това чакаха чичо Митуш и слугите. Ония, които държаха въжетата отстрани, едва успяха да се качат. Каруцата се носеше из полето с трясък, кобилките препускаха с път, без път, ту в една, ту в друга посока. Най-после, потънали в пяна, те се умориха, капнаха и покорно отиваха натъй, накъдето ги насочваха. Тогава чичо Митуш обърна каруцата и се върна в чифлика. Като спряха, той скочи и мина отпред. Айа, изтъняла, мокра от пот, като къпана, цяла трепереше. Черната кобилка, също тъй изморена, не трепваше, като че се боеше да не би с мърдането си да докара нови беди за Айа. Чичо Митуш застана пред Айа, помилва я по челото, подръпна ѝ ушите и дъхна в ноздрите ѝ. Същото направи и с

черната. След туй от каруцата кобилките ги заведоха в обора и ги вързаха на ясла.

Два месеца по-късно Васил се връщаше един ден от града. Айа и черната кобилка вече теглеха каруцата тъй добре, като че бяха се родили научени. Приличаха им — особено на Айа, която препускаше с високо дигната глава — и новите хамути, потопени в катран, за да стоят меки, и герданите от сини мъниста, и червените топки на челата им. Васил караше тоя път лудешката. Кобилките минаваха от тръс в галоп, от галоп пак в бърз тръс. Не бяха изминали още и пет километра от града, а бяха вече потънали в пот.

При чешмата, дето имаше огнена мелница и кръчма, Васил спря. Айа, като че не беше почувствувала никаква умора, стоеше с дигната глава и нервно дъвчеше юздата си. Тъй като капаците на юздата отстрани на очите ѝ бяха пречили досега да вижда Айа, черната кобилка се извърна с цялата си глава към нея, погледна я, подуши я и леко я бутна по муцуната. И застана покорно пак тъй, както си беше по-рано.

На вратата на кръчмата се показа Велико железаринът. Каскетът му беше килнат назад, тъй че разкъдрената му коса се развяваше над челото; на рамото му, преметната на широк ремък, висеше хармоника.

— О, бай Василе, здрасти! — извика той. — Ще ме закараш до село, ще черпя. Ех, че essenta! — Аз с такива essenta обичам да пътувам. Ама какво. . . отде идеш ти? — каза той, като дойде по-близо и учудено гледаше конете. — Кога свари да ги изпотиш толкоз?

Васил махна отчаяно с ръка:

— И тъй ще мрат, не ги жаля. Докторът каза, че били болни от сап. Иска да ги застреля. Хайде, качвай се!

Чакай да почерпя.

— Няма нужда.

Велико тъй си и остана — с учудени и широко разкрити очи. Докато се наместяше в каруцата, хар-

моникaта му издаде от само себе си няколко звука. Васил му разказваше какво беше му казал ветеринарният лекар.

— И тъй ще мрат, не ги жаля! — каза най-после той и отпусна юздите. Кобилките се понесоха в галоп, преминаха един завой в тръс, след туй пак се замятаха в галоп.

Великовото село беше на три-четири километра отсам чифлика. Като стигнаха там, Велико слезе и като крепеше с едната си ръка хармониката, с другата извади часовника си, погледна го и каза:

— Вървели сме като трен! Толкоз бързо. Ех, че кончета!

Въпреки всичко, Айа стоеше твърдо на нозете си, с дигната глава. Черната се обърна, погледна я, както по-рано, и пак тъй леко я побутна по муцуната.

От тоя ден нататък двете кобилки ги затвориха в отделен обор и вече не ги изкараха. Там ги хранеха, там ги поеха — тъй беше заповядал докторът. Айа мъчно свикна с тоя затвор: дърпаше се за повода си, обръщаше се ту на една, ту на друга страна, очите ѝ, изпълнени със светлина, с огън и избърнати, тъй че се виждаха червени ципи около тях, гледаха все към вратата, все към светлото навън. Черната кобилка беше търпелива, но когато Айа беше неспокойна, неспокойна ставаше и тя. Тя преставаше да яде, свиваше уши назад и не трепваше.

Понякога чичо Митуш заварваше Айа легнала. Цели дни подред тя почти не ядеше, ставаше отпусната, ленива, често лягаше. Друг път чичо Митуш заварваше двете кобилки застанали една срещу друга, като че прегърнати, и една друга се чешеха със зъби — едната от едната страна, другата — от отвъдната. В такива случаи чичо Митуш се поспирваше на вратата и усещаше жалост: той знаеше добре, че конете правят тъй не от нужда, а от нежност и от дружба един към други.

Веднаж, колкото и строго да му беше забранено това, чичо Митуш, като преместваше Айа от едно място на яслата на друго, изтърва я и тя избяга

навън. Повикаха колкото слуги се намериха, за да я хванат, и на първо време успяха да я вкарат в харманя — в същия харман, гдето бяха я пуснали с черната най-напред. Напразно: с дигната опашка, леко, Айа се позасили и без мъка, като сърна, прескочи високата каменна ограда. Слугите извикаха от учудване и възхищение, а Айа с развяна грива, с раздиплена във въздуха опашка се понесе като вятър из полето. «Трап-трап-трап!» — се чуваха мерно донейде ударите на копитата ѝ, след туй заглъхнаха.

Като остана без сили, като се умори да играе и да препуска, Айа се върна сама и се спря пред обора. Ноздрите ѝ играеха, тя изпръхтя силно, като че въздъхна, и се отпусна, опашката ѝ също тъй бавно се прибра. Тя се престори, че не вижда чича Митуша, и се остави да я хванат.

Мина се тъй доста време. Ветеринарният лекар дойде по обиколка и предложи да направят последен опит: Васил купи едно мършаво магаре от един циганин, а докторът му присади болестта на кобилките.

— Ако магарето остане живо — беше казал той, — кобилките са здрави, ако умре — болни са от сап и няма какво вече: ще ги застреляме.

Затвориха магарето в един овчи агъл. А като мина нощта — тя се случи студена, дъждовита, — отидоха да видят какво е станало и го намериха умряло. Васил изгуби всяка надежда и все пак не му се вярваше. «Как може да умре такъв як и хубав добитък — мислеше си той. — Как може да умре Айа?»

Чакаха само да одобрят и да утвърдят книжата. И една сутрин, по-рано, отколкото се надяваха, доде ветеринарният фелдшер с един стражар. Васил се махна и се скри нейде из чифлика. Пак на чича Митуша се падна тежкият жребий. Разтреперан, той влезе в обора, с разтреперани ръце заразвързва повода — мислеше да отвърже най-напред черната, а отвърза Айа. Изведе я навън на дълго въже.

Айа не заигра отведнаж. Спря се, дигна глава и погледна полето. Два-три пъти тя дълбоко пое въздух и силно изпръхтяваше, като че снемаше нещо

тежко от себе си. После заскача и зангра, като дете, като момиче.

— Ех, ех, Айа! Ех!. . . — подвикваше ѝ чичо Митуш и усещаше как се наливат със сълзи очите му.

Наедно с фелдшера и стражаря (стражарят беше снел карабината си и я носеше в ръце) заминаха към дола, който беше над чифлика. Айа все играеше. След малко те се закриха. Откъм дола, един след друг, се чуха два гърмежа.

Не се беше минало и половин час дори, когато Васил видя, че чичо Митуш се връща. Отдалече още той гълчеше нещо високо, махаше с ръце, спуснал беше сърдито веждите си над очите.

— Какво има? — попита Васил.

— Какво ще има. . . Убиха добитъка на вятъра. Че тя не била болна, здрава била. Фелдшера я разряза, отвори я тук, на гърлото — нищо няма. Настинала била малко и туйто. Съвсем здрава. Ама аз и тъй си мислех!. . .

Разбраха, макар и късно, че магарето беше умряло не от присадената му болест, а от студ. То и без това си беше слабо, а нощта се случи студена, валеше лапавица.

Спаси се от смърт черната кобилка. Дълго време след като се изгуби Айа, тя често преставаше да яде и като още държеше стиската сено в устата си, ослушваше се, а очите ѝ, черни и светли, като че щяха да изскочат. В една-две години тя много се измени: стана голяма, кокалеста, отпусната и тромава. Всяка година раждаше по едно конче, което приличаше на нея. Но на третата година кончето, което роди, беше вече друго: макар малките кончета да са все червени и с тънките си нозе приличат повече на сърни, чичо Митуш веднага разбра, че кончето прилича на Айа, и се зарадва. Като Айа то беше живо и пъргаво. След него, като подир Айа, вървеше черната кобилка, изпълнена с нежност, с майчина доброта и скръб.

Гълъбът на прозореца

С трион в едната ръка (той го държеше тъй, като че ей сега ще почне да реже) и с брадва, преметната на другата, чичо Митуш заоглежда салкъма пред господарската къща. Голямо дърво — черен дебел дънер, черни дебели клони, нагърчени, извити, а над тях, на купчини, на купчини, изрядко, както е у остарелите дървета — млади зелени листа и бял цвят. Припичаше слънце, около миризливите бели цветове бръмчаха пчели. Чичо Митуш мина от другата страна и пак дигна очи.

— Ще глътнеш дървото, ей! — обади се отзад Галунка и високо се засмя. Тя се смееше понякога тъй — от сърце, радостно. Очите ѝ тогаз светеха и на едната ѝ буза се явяваше трапчинка.— Какво си се загледал в салкъма, чичо Митуше? Какво ще правиш?

— Ще го отсека! — троснато отвърна чичо Митуш, но се усмихна и добави: — Не ща, не ща, няма да го отсека, таквоз дърво отсича ли се? Няма да го отсека аз, ами ще отрежа ей там ония клони, дето се въвират в керемидите, та ги трошат. Васил откога още ми е заръчал. Доде най-сетне време да свърша и таз работа.

Той донесе стълба, опря я върху дънера на салкъма и като се опираше с две ръце на нея, готов вече да се качи, каза:

— Чуй, Галунке, чуй какво ще ти кажа. Ела де, ела по-близо! — Галунка пристъпи две-три крачки към него. — Ако намеря пари, какво ще ги правим? На мене половината и на тебе половината.

— Какви пари? Де ако ги намериш?

— Горе, на дървото.

Галунка изгледа чича Митуша и сви устни.

— Ей, чичо Митуше, ти какво. . . Да копаеш земята, разбирам, а то. . . на дървото. Че парите да не растат по дърветата като круши, ей?

Тя се позавъртя, метна едната си коса през рамото си и ситно-ситно се засмя.

— Смееш се ти, ама нищо не знаеш — каза чичо Митуш и се пусна от стълбата. — Чакай да ти разправя аз тебе. Слушай, ей там на оная поляна, виждаш ли я, оная поляна, до пътя? Там имаше село. То какво село беше — пет-шест турски къщи и две-три цигански, — ама все пак село. Имаше един циганин Махмуд, все гол, все гладен, все му студено. Обикаляше около къщите, около плетищата и дето види дръвче, чукапче, клечка — събира ги. Та тоя Махмуд дохадя тук, под тоя салкъм, вижда, че на върха има един сух клон, и се примолва на стария господар, на хаджи Петра, да го отсече, та да се огрее с децата си. «Добре — рекъл хаджи Петър, — отсечи го.»

Махмуд се качил и го отсякъл. Добре, но забелязал, че докато удрял с брадвата, нещо дрънчи. Погледнал — там, дето отсякъл клона, се отворила хралупа — и видял овчарска вулия, а в нея — пари, лири. И май с циганин, да си иде я, не — спрял се под дървото да брои парите. Ето че иде хаджията.

— Ха сега де! — засмя се Галунка.

— Отде взема тези пари бре? — рекъл. — От дървото ли? Те са мои, аз съм ги оставил там. Дай сам парите! — Взел парите, нахокал го и го изпъдил, че не му дал дори и клона, дето го бил отсякъл.

— И клона не му дал! — каза Галунка. — Е, толкоз вече пък! Ама дядо хаджи беше голям скъперник.

Чичо Митуш започна да се качва по стълбата. Когато беше вече горе и главата му се подаде над покрива, гълъбите, които бяха там и се припичаха на слънце, избягаха и се насъбраха навръх покрива. Те бяха много, от всякакъв цвят, повечето бели

Само един гълъб, също бял, едър, не се помръдна от мястото си, попроточи шия, погледна с едно око чичо Митуша и след туй, като зарови глава в разрошената перушина на гърдите си, задряма пак. Чичо Митуш погледна тоя гълъб, нещо като че мина през ума му, нещо като че искаше да си спомни, но не дочака да разбере що е, а свирна, както правят децата, и махна с ръка. Гълъбите хвръкнаха. Едрият бял гълъб остана за един миг сам, поогледа се и хвръкна и той, като силно изцапа с крилата си.

— Идете да похвърчите! Идете да се поразходите! — каза чичо Митуш и проследи с очи гълъбите.

От стълбата той премина на дървото и най-напред се огледа — цялото поле, зелено, равно, се виждаше. На едно място пасяха коне, до тях вървяха два-три щърка. Чичо Митуш се залови за работа, трионът заскрибуца.

Не се мина много и чичо Митуш беше пак под дървото. Около покрива на чардака беше светнало — дървото там беше окастрено. По земята, покрита и без това с окапал цвят, бяха нападали съчки и листа. Галунка дойде да премете.

— Омърси ми двора — каза тя и се наведе да мете, а чичо Митуш занесе клоните и ги хвърли върху дървата. — Е, къде ти са парите! — каза Галунка.

— Парите. . . Парите ги взел хаджи Петър, нали ти казах. Бог да го прости. Като че наближава, Галунке, да се изпълни една година, откакто се помина. — Чичо Митуш се загледа нагоре и каза: — Гледай! Гледай какво правят сега гълъбите!

След като бяха ходили до кладенците или до нивите, гълъбите се връщаха, но не бързаха да кацат, а се въртяха около къщата и се издигаха все по-нависоко. Ту един, ту друг от тях се поспирваше, опваше крилата си и отведнаж започваше да се премята презглава надолу. След като доста време падаше тъй като убит, той се спираше, оправяше се и започваше да хвърчи пак, като бързаше да стигне другите.

— Чувал съм — каза чичо Митуш, — че имало хора, които изнасяли големи казани в вода и вътре във водата гледали как се премятат гълъбите. Тъй било по-хубаво. А старият господар, хаджи Петър, си стоеше на чардака и оттам си ги гледаше.

— Тъй беше — някак замислено каза Галунка.

Чичо Митуш извади цигара и запуши.

— Начасничев човек беше хаджи Петър — започна той. — Кога добър, кога лош беше, ама пак добро сърце имаше, милозлив беше. Аз да ти кажа как той взе да въди гълъби. Отивахме веднаж в града, аз карах конете. Като додохме там, наспоред Сърнено, срещнахме една бабичка, носи два гълъба. Два бели гълъба. Какви са тез гълъби? — попита хаджи Петър, а аз спрях конете.

Купих ги — казва. — Мене ми трябваше един, ама ми дадоха два, че на чифт ги продават. Момчето ми е болно, уплаши се, че щеше да го претъпче кон, та ми казаха да взема сърце от гълъб, докато е още жив, и да му го дам да го глътне.

Ей боже, като почервеня онзи хаджи Петър, като кипна! Дигна бастуна, ще я пребий. Ти — казва — каква си, не те ли е срам, не те ли е грях. Сега ще те убия! Дай сам гълъбите. . .

Бабата се разтрепера, даде ги. А като ти е било болно детето — каза хаджи Петър, — на ти пари да го цериш — и ѝ даде два наполеона. Два наполеона златни, на онуй време те бяха много пари. Та оттогаз хаджи Петър завъди гълъбите. Отнапреж имаше само преметачи, а после купи всякакви, имаше ги разни: карабаши — черни, гьоклии — сини, кабаци — бели, с мънички човчици като оризено зърно; кула — червени, пал — керемиденочервени. Имаше ги всякакви, разни. . . Имаше едни, казваха се фенерлии. Те кога гукаха, разтваряха опашките си като фенери. Хаджи Петър се залисваше много с тези гълъби. Току се катери по гълъбарниците им, лови ги, гледа ги отдолу, отгоре или ще отскубне някое перо от опашката им и ще ги пусне. Не знам какво правеше, лекуваше ли ги, що ли. А

най-често седеше си там на чердака и ги гледаше.

— Тъй беше — още по-замислено каза Галунка. — Кога беше болен, аз му шетах. Веднаж отворих прозореца и кацна там един гълъб, един бял гълъб. На другия ден пак доде — занича навътре и гледа, гледа. «Дядо, рекох, виж гълъба, на хубаво е, ще оздравяш!»

— А той какво каза?

— Нищо не каза. Нищо не каза, но оттогаз насетне все ме караше да отварям прозореца и чакаше да доде гълъба. А като додеше, не снемаше очи от него. Как го гледаше!. . .

— Всеки ден ли дохадяше?

— Не всеки ден. Но все се случваше да доде. А веднаж. . .

— Какво веднаж?

— Веднаж, както гледаше гълъба, дядо хаджи заплака. Видях как една сълза се изтърколи от очите му. След два-три деня се помина.

Чичо Митуш гледаше към земята и мълчеше.

— И какъв беше? — запита след малко той. — Гълъбът, дето дохадяше, какъв беше?

— Гълъб. . . Бял, хубав гълъб, едър. . .

— Може да е бил същият — прошепна като на себе си чичо Митуш. — Може да е бил същият, дето го отървахме от ножа, от бабата. Аз одеве като че го видях на керемидите. Защо не, гълъба живее много, може да е бил той. На тоя свят всичко може. Може — повтори той и взе да прибира триона и брадвата си.

Чичо Митуш си отиде към дама, Галунка и тя се прибра в къщи. Наближи обяд, слънцето припече повече, пчелите около цъфналия салкъм бръмчаха, като че имаше рой. Тихо беше, по земята пълзяха тъмни сенки — явили се бяха посред чистата синина на небето бели пухкави облаци.

Галунка излезе на чардака. Изведнаж гълъбите се разхвърчаха и се пръснаха настрани. «Пак чичо Митуш ги плаши» — помисли си тя, но в същия миг кокошките се разкрякаха, нещо изфуча, стрелна се

отгоре и отведнаж сред двора, дето пищяха кокошки и токачки, Галунка видя голяма сива птица, с големи крила. Тя позатрепка дваж-триж близо до земята и пак бързо като стрела се издигна нагоре.

Галунка изтича надолу по стълбите. Ястребът вече отлиташе. Силен гръм се чу откъм дама. Ястребът трепна с едното си крило, слезе малко по-ниско и пак тъй плавно, както по-рано, продължи да се отдалечава. От дама изскочи чичо Митуш, гологлав, с пушка, изтича на няколко крачки, спря се и се загледа подир ястреба.

— Да го убий чума, да го убий! — викаше Галунка. — Отде се взе таз гад, що пилета ми изяде. Как се спусна. . . Докато го видя, се спусна. И аз се уплаших. . . Да пукне! Тез пилета, дето ги яде, на гърлото му да останат! Я виж ги пилетата. . . пръснали се като. . .

Квачките още не можеха да се успокоят. Токачките търчаха ту насам, ту нататък и все крещяха. Две-три мисирки, оскубани по шиите, изнемощели, не виждаха сякаш пилетата си, които се събираха около им, и гледаха с тъпи замаяни очи. Галунка гледаше ту тази, ту онази клочка, като се мъчеше да познае дали ястребът не е грабнал пак някое пиле. Като заничаше тъй, до дървата, под зелените клони, които беше оставил там чичо Митуш, тя видя нещо бяло. Погледна по-добре — гълъб. Тя го взе на ръката си — гълъбът беше топъл, но не трепна. Очите му бяха затворени със синкава ципа и само на края, като една чертица, бяха отворени. Гълъбът сякаш заспиваше.

— Чичо Митуше! — извика Галунка развълнувана и издигна гълъба — я виж какво направил орелът, убил гълъба. Няма нийде рана, а умира.

Чичо Митуш не се обърна. Той все гледаше подир ястреба, който, смален вече като една точица, едвам се виждаше над тъмнозелените ниви.

— Видя ли как превъртя крилото си — каза чичо Митуш, — сачмите минаха покрай сам него. Той ще ми доде още веднаж. . .

Едвам сега той се обърна към Галунка, пое гълъба от ръцете ѝ и взе да го разглежда.

— Няма рана, а умира — каза Галунка.

— Ударил го с крилото си. С крилото си го убил. Не можал да го грабне, защото останал под дървата.

— Да му налея малко вода в устата.

— Няма полза, умира. Как го ударил. . . И как избрал най-големия. — Чичо Митуш помълча и прибави по-нисичко: — Може пък да е същия. От ножа се отърва, а от орела не можа. Ех, кога има да се мре. . .

Гълъбите, бели като пеперуди, се връщаха. Един от тях се поспря, изпъна криле, позалюля се във въздуха като книжно хвърчило и след туй започна да се премята презглава надолу. . .

Младите господари

Севастица и Захари не излязоха да се поразходят, както правеха друга вечер, а си останаха в къщи. Севастица я болеше глава — тя беше наследила главоболието на майка си, както беше наследила и очите ѝ: черни, страдалчески скръбни, замислени. Дребна, малко попрегърбена и грозничка в лице, във всичко останало тя приличаше на баща си, на хаджи Петра.

Откакто бяха дошли в чифлика, те най-често говореха за едно: ще остане ли Васил и занапред управител на чифлика, или ще трябва да го уволнят. Васил управляваше чифлика от десетина и повече години насам, още от времето на хаджи Петра. От прост одаджия (работник, който приготвя храната) хаджи Петър го издигна начело на работата си. Вярно е, че той беше запазил имота, добитъка, всичко, но пък и добре беше се погрижил за себе си: в града имаше къща, живееше на широка нога, беше успял, както се вижда, и да скъта бели пари за черни дни.

— Едно ме е яд — говореше Захари, като се разхождаше из стаята. — То че сметките на Василя не са прави, не са. Лъже ни. Но яд ме е, дето казва, че го били обрали. Тук се губят парите на шест каруци храна, не е малко. Наистина, едни хайти бяха уплашили Галунка и ако не беше Аго. . . Да, но тогаз никой не спомена за откраднати пари. Василева работа. Той, знаеш ли какво, Тицке, той, тъй да се каже, се е самообрал. Като онез чиновници, дето сами обират касите си и после викат: обраха ме! Да, така е, така е. . .

Захари дойде до масата, която беше в дъното на стаята, и си наля една чашка ракия. Пообърнат, той видя през рамото си, че Севастица чете и не го гледа, и набързо обърна още една чашка.

— Да живееш в село значи да станеш пияница — каза той, като мръщеше лице и цъкаше с устни. — Уф че люта била. . . Същи спирт. . . Жив спирт, фу! Изгори ме. . . Да, както и да хитрува г-н Васил, мене той не може ме излъга.

Захари беше търговец — в града той имаше манифактурен магазин. Макар млад още, той беше понапълнял, панталоните му се издигаха нагоре и се опъваха около доста изпъкналия му корем. Инак беше доста хубавеляк, лицето му беше кръгло, избръснато, над много тясното му чело се изправяше гъсто закъдрена коса. Той дойде до прозореца, загледа се навън и самодоволно повтори:

— Васил не може ме излъга. Когато той отиваше, аз се връщах.

Севастица остави книгата на коленете си, но не каза нищо, а само се улови с ръка за челото.

— По-силно ме заболя глава — каза тя. — А взех вече един аспирин.

Тя полегна на одъра, постлан с меко котленско кебе, сложи една възглавница под главата си и затвори очи. Захари дойде пак до масата и без да се пази, като гледаше само да не дига много шум, наля си пак една след друга две чашки ракия.

— Пак дохождали сватовници за Василена — каза той. — Голяма хубавица, прочу се навсякъде. . . — Той видя, че Севастица отвори очи и го погледна, и затуй прибърза да добави: — Аз пък никак не я намирам за хубава. Селска хубост. . . Няма линия. Селендурка такваз. . . Значи, Тицке, ти няма да излезеш? — каза той и се посмути, защото чу, че в гласа му прозвучаха радостни нотки. — Остани да си починеш, пък аз ще сляза малко до Василя. И знаеш ли какво, Тицке? Мисля да му кажа да си събере партакешите и да си върви. Да си върви и той,

и Галунка, и таз прочутата. . . и таз Василена. Тъй е най-добре. Ти какво ще кажеш?

— Кажи му, като искаш — каза тихо Севастица и сбърчи лицето си от болка.

Захари вървя полека и предпазливо, докато слезе по стълбата, после тръгна бързо, махаше ръце, усмихваше се. Той не криеше пред себе си, че беше се оженил за Севастица заради зестрата ѝ. Неговата собствена работа не вървеше, но хаджи Петър беше оставил доста къщи и магазини, които даваха добри приходи. Колкото за чифлика (как се намират хора да живеят в село!), той на драго сърце би го продал или би го дал под наем, но Севастица не се съгласяваше.

Тъмни пепеляви облаци обложваха небето. Във въздуха светна, като че пламна огън, прогърмя. Захари забърза към дама. Големи кучета с възбърната козина от вятъра го срещнаха и уж го познаваха, а го гледаха с гневни очи и глухо ръмжеха. Отведнаж на земята като че ли се изсипа нещо, заваля едър дъжд. Захари прибягна и се подслони отпред под стряхата на дама. Дъждът престана, като че пресечен с нож, а след миг-два заваля пак, още по-силен.

— Василена не си доде, ще я навали дъжда — чу се гласът на Галунка. Тя се държеше близо до стената на бялата ниска къщичка, дето живееха, и гледаше към полето. — Ха, ето я, иде си! — извика радостно Галунка и тичешката се прибра в къщи.

От капчуците над Захари потече вода. През гъстите полегати пръчки на дъжда се виждаше една каруца, която като че се плъзгаше и бързо се приближаваше към чифлика. Едри сиви коне, мокри от дъжда, изведнаж извиха и се спряха. Каруцата беше пълна със зелено, прясно накосено сено. Отзад стоеше Аго и държеше коса, а отпред беше Василена. Щом спря каруцата, тя остави юздите, провисна единия си крак — бос, строен и тънък крак, обут само с едни вехти пантофи, — провисна и другия си крак и скочи. Тя беше измокрена, тънката ѝ басме-

на блуза беше залепнала за снагата ѝ, но Василена се смееше. Тя не бягаше, а вървеше под дъжда с бързи крачки, напета и стройна. Галунка ѝ отвори и тя влезе в къщи.

Захари стоеше под покрива като вкаменен. Мъчно му беше, че Василена не му е близка, гордееше се в същото време, че все пак тая млада и хубава жена живее в неговия чифлик. Той виждаше, че е неудобно да отиде веднага у Василеви, и реши да почака, влезе в дама, намери там чича Митуша и почна разговор с него. Но не внимаваше и често не разбираше нито какво говори сам, нито какво му говорят.

По едно време вън се зачу да свири хармоника. Захари остави чича Митуша и излезе. Дъждът беше престанал, но още беше облачно, затуй беше много тъмно. Все пак Захари видя, че един човек се спря пред къщата на Василя. Щом свири с хармоника — той е Велико, железаринът от Сърнено. Захари го мразеше, загдето обикаляше Василена, и тръгна право към него. Навярно за да се предпази, Велико отиде нейде настрана, а Захари застана на мястото му гърбом към къщата.

Леки, бързи стъпки се чуха. Докато Захари се усети, две меки топли ръце обвиха шията му, отстрана по лицето го парна топъл дъх, горещи устни се докоснаха до страната му, звънка целувка се чу. В същия миг Василена — тя беше — извика: ах! — откопчи ръцете си, дори бутна Захари малко напред и избяга в къщи. Като зашеметен, без да знае какво прави, Захари тръгна да си ходи, но като се обърна, видя, че Велико влезе у Василеви. Тогава и Захари се върна и с твърди решителни крачки тръгна към Василевата къща.

У Василеви не очакваха да дойде господарят. Галунка се смути. Васил стана прав и сдържано се усмихваше. Светлите черни очи на Василена някак учудено и лукаво весело гледаха Захария. Галунка му подаде възглавница и го канеше да седне.

— Василе, знаеш ли що? — започна направо Захари. — Ние приказвахме със Севастица, решихме

ти да останеш и занапред. Ще бъдеш и занапред управител на чифлика. Сега, било що било, няма да се караме. Ние сме доволни от тебе. Ще ни служиш пак, както си ни служил досега.

— Седнете, седнете! — канеше го Галунка.

Захари се поогледа и пак срещна лукаво веселите очи на Василена. Косата ѝ беше още мокра, но беше си турила друга червена блуза.

— Та затуй додох да ти кажа. Ти, Велико, какво. . . Като птичка божия, все си свириш. . .

Васил не изглеждаше нито зарадван, нито учуден. Все тъй сдържано усмихнат, той извади шише ракия. Галунка сложи чашки.

— А, ракия ли? — каза Захари. — Може. Преди ядене може. Ти, младо — обърна се той към Велико, — где остави хармониката? Я да посвириш!

Веселието тръгна леко. Захари беше доволен, усмихнат, господарски важен. От време на време той срещаше устремените в него очи на Василена, все тъй весело усмихнати. Понякога тя ставаше да вземе нещо и Захари я следеше изпод око — в ниската малка стая тя се изправяше като строен стълб — високи бедра, тънък кръст. Друг път тя биваше приказлива, сега мълчеше. Но черните ѝ очи все се смееха.

— Аз зная защо обикаляш, Велико — каза по едно време Захари, след като бяха хвърлили доста чашки, — зная ти болката аз тебе, но трябва да знаеш, че тук аз съм господаря, от мене зависи. Докато не ми се поклониш и не ми целунеш ръка, булка няма да видиш.

А след малко, разсърден от нещо, викаше:

— Тебе за нищо не те бива! Цигулар майка не храни. От такъв, дето свири, човек не става. . .

— И от праматарин чифликчия не става — отговаряше му също тъй дръзко Велико.

Някакво блаженство, някаква сладка мъгла обгръщаше мислите на Захария. Той знаеше, че Василена обичаше железарина, че преди малко по погрешка беше целунала него в тъмнината, но все

пак приятно му беше да храни и той свои надежди. «Кой знай? Може пък да не е сбъркала, може да е искала мене да целуне. Защо не. . . Защо не. . .»

Изведнъж той си спомни за Севастица и скочи на крака.

— Да си ходим — каза той. — Стига толкоз. Ставай, Велико, да си ходим.

— Аз после ще си ходя — каза Велико.

— Не, наедно ще излезем. Жена ми, знаеш, я боли глава и не обича да ѝ дигат шум.

Той почака да излезе Велико и тогава излезе той. И си тръгна към къщи само тогаз, когато се увери, че Велико беше поел вече пътя към Сърнено.

В къщи Захари завари Севастица, че още лежи. Като го видя, тя уморено се изправи. На лампата лицето ѝ изглеждаше увехнало и застаряло.

— Как си, Тицке? Мина ли ги главичката? — запита Захари. — Малко закъснях. Знаеш ли какво, Тице? Казах на Василя да остане. Какво да го правя? На колене ми се моли, ръка ми целува. . .

— Ти там ли беше? — попита Севастица. — Кой беше у тях? Там ли беше Василена?

— Василена? Да, като че беше. Право да ти кажа, не обърнах внимание. . . Да, като че беше. . .

И като вървяха един след друг, те минаха в другата стая, дето ги чакаше сложената трапеза.

Вълчицата

Преди още вълчицата, за която се мислеше, че се увълчила в нивите, да почне да прави пакости, Петър овчарят беше я виждал и знаеше, че се навърта из тъдявашните места. Само че, както се вижда, по-рано тя се беше задоволявала с дивеча, който можеше да си хване, или, за да не обръща внимание на себе си, отиваше по плячка надалеч. Сега вече, настървена и дръзка, може би защото кърмеше, тя нападаше и тукашния добитък, правеше често такива големи пакости, че можеше да се помисли, че вълците са цяла глутница.

— Отваряй си очите, момче — казваше Петър овчарят на Давидка, по-младия овчар в чифлика. — Отваряй си очите, ако не искаш някой ден да си додеш без овце. Вълка, момче, е лоша гад: едно изяде, сто ще удуши. . .

Давидко слагаше хляба във вулията си и се подсмиваше.

— Обръщай се и попоглеждай. Пази се. Гледай по-много на таз страна, накъдето духа вятъра — вълка, мойто момче, под вятъра дохожда. Тъй да знаеш. . . Какво се смееш? — разсърди се отведнаж Петър овчарят. — Когато ти разправям за вълк, да слушаш. Какъв ми си овчар ти. . .

— Какво бе, дядо Петре, какво си ме заял — разсърди се на свой ред Давидко. — Не ме е страх мене от вълка, ей! Какво е вълка? — Куче. Не искам да го зная.

Петър овчарят се извърна като ударен, загледа Давидка, кипна. И докато вземе да го хока, очите му

го измерваха от глава до пети. И ето, под белите му вежди засвятка нещо весело, той взе да се усмихва: израснал беше Давидко като върлина, висок, плещест, с дълги крака, с дълги ръце. Имаше снага на някой великан, а лицето му беше си останало голобрадо, момчешко. «Право казва Давидко — помисли си Петър овчарят. — Какво ще му прави вълк на таз боримечка?»

— И куче да бъде вълка, Давидко — поде примирително Петър овчарят, — ти пак се поглеждай. Гад е туй, вяра няма. А пък, дето казват, че вълчицата се била увълчила в нивите, не вярвам. Там е тя, там — в гората. Истина, гората е на пет-шест часа оттука, ама колко път е то за един вълк — нищо работа.

Той измери пак с очи високия ръст на Давидка и продължи:

— Юнак си, Давидко, юнак си ти. Таз вълчица аз я зная още от зимъс. Още зимъс я видях. Гледам на снега: три стъпки и една рязка, три стъпки и една рязка. . .

— Каква рязка? — попита Давидко.

— Таз вълчица куцаше тогаз. Болният ѝ крак не можеше да стъпи, а само придрасква снега.

— Тя и сега понакуцва — каза Давидко. — Аз я видях как понакуцва.

Давидко нарами вулията си, взе кривака си и излезе.

— Та ти се оглеждай, оглеждай се! — викна след него Петър овчарят.

Давидко се надсмиваше на Петра овчаря, но като останеше сам в къра, особено когато нямаше месечина и биваше тъмно, той често си спомняше за вълка. Тогаз той събираше стадото си на гъсто, звънците иззвъняваха високо, овцете вървяха отпреде му като войска. Давидко викаше с висок глас кучетата си, както правят овчарите, и без да има нужда, стреляше с револвера си.

Тия дни овчарите говореха само за вълчицата и всеки разказа каквото знаеше. Излезе, че вълчицата

беше останала от оная глутница, която беше се появила тая зима надолу по селата. Тогаз по едно време беше станало опасно да се излезе на път, защото в глутницата една вълчица сѐ бесуваше (може да е била тая същата), а знае се, че щом вълчицата се хвърли на нещо — дивеч, добитък или дори човек, — нататък с най-страшна стръв се нахвърля и цялата глутница.

Доста време вълците се скитаха сред виелиците из полето и никакви други стъпки нямаше по снега, освен техните. Кървавите им нападения дотегнаха най-после на селяните, излезе хайка да ги прогони. Тогаз един вълк започна да се мярка по тъдявашните места. Той беше куц отначало, както беше го виждал и Петър овчарят. Нямаше никакво съмнение, че тоя вълк не е бил никой друг, а тая вълчица. Тя е била ранена през време на хайката и тук се е спасила. Сега нивите бяха изкласили и тя можеше да се скрие навсякъде.

— Тя беше, тя се свърши — посрещна веднаж Петър овчарят Давидка. — Онези двамата ловци от Сърнено, Енчевите братя, нали ги знаеш? Те намерили де се крие вълчицата, взели ѝ вълчетата. Три. Донесли ги в село.

— Лъжеш ме — каза Давидко.

— Какво ще те лъжа, донесли ги. Сега вардели да убият и нея, вълчицата. Те са големи ловци, тез Енчевите. Те ще ѝ видят сметката.

Но тъкмо сега, когато най-много приказваха за нея, вълчицата като че потъна в земята. Енчевите братя, ловците, я дебнеха, но не можаха да я видят нито веднаж. Никой нищо не знаеше за нея. След като ѝ бяха взели вълчетата, тя като че се уплаши и забягна. Само някои селяни, които бяха ходили на воденица и минали край Имаретската гора, разправяха, че чули да вие вълк навътре в гората.

Така се мина пет-шест дни и повече. Изведнаж вълчицата се обади и по един страшен начин даде да се разбере, че е тука. Близо до гората, в една кошара, от седемдесет и няколко кози половината бяха изда-

вени. Много добитък също тъй беше изпохапан и трябваше да се заколи. Но най-страшното стана една нощ в Сърнено, гдето бяха занесени вълчетата: нещо влиза в селото, дига се олелия, кучета лаят, квичат, изплашеният добитък реве. Нещо ходи от двор в двор, но никой не смее да се подаде навън. Енчевите братя, ловците, тая нощ липсваха от село. Само един по-сърчен селянин се осмелил да погледне из прозореца и на светлината видял вълчицата: тънка, дълга, с напращели бозки, раздъхтяна от умора, с увиснал език. . .

Както казваха, нямаше къща в селото, в която да не е удушено някое добиче. Като че беше преминала по добитъка чума. Петър овчарят стана изведнаж много загрижен.

— Е, Давидко, видя ли, Давидко? — говореше той. — Вълка бил куче, а? Видя ли какво направи вълка в Сърнено! Брей! Опичай си ума, че ще останем без овце. Ако ни налети. . .

— Нека доде — смееше се Давидко, — нека доде. . .

Вълкът като че го чу и дойде. Една вечер, на стъмняване, вълчицата се нахвърля неочаквано на стадото и грабна една овца — грабна я пред очите на Давидка. И как я носеше! Като я беше захапала за шията, тя в същото време я беше преметнала назад на гърба си и тъй я носеше! Давидко извика — кучетата бяха останали нейде назад, — дигна кривака, но овцете пак се урнаха, подплашени, той помисли, че и други вълци има, а в туй време вълчицата се изгуби в тъмнината с овцата. На другия ден на това място беше останало само малко вълна.

Давидко стана навъсен, мълчалив. Петър овчарят не смееше да го закачи. И макар да беше все нащрек и да се пазеше, вълчицата пак доде. И, нещо много чудно за него и за силата му — той пак се обърка и трябваше само да гледа — сега имаше месечина — как вълчицата отмъкна овцата. Сега тя беше я хванала със зъбите си отпред за рамото и я буташе да търчи, а отзад я удряше с опашката си, както би я

удрял овчарят с кривака си, ако я караше той. И тоя път вълчицата разкъса и изяде овцата, щом се поотдалечи и скри в тъмнината — на двеста-триста крачки от стадото.

След тая случка Давидко беше като в треска. С висок глас той разправяше на Петра овчаря кое как беше станало, оправдаваше се, обясняваше се кое беше му побъркало да се разправи с вълчицата с кривака. Гласът му беше тънък и креслив като на дете и не отговаряше на голямото му тяло. После Давидко млъкваше, подпираше с ръка голобрадото си лице, замисляше се и очите му все бяха насълзени.

В това време вълчицата се отдалечаваше от чифлика и продължаваше другаде пакостите си. Енчевите братя все я причакваха по легловищата ѝ, но все се случваше тъй, че тя дохождаше там, гдето те не бяха. Навътре в гората те откриваха други скривалища, които по-рано не знаеха, гдето вълчицата се беше спотайвала някога с вълчетата си. Тук те намираха или глава, или крак от прясно убито животно. Те си стояха небутнати, кървави още, накацани от мухи.

Понякога вълчицата обикаляше близо до чифлика, промъкваше се между стадата — това отпосле се узнаваше, — минаваше покрай крави, които пасяха с телетата си, на пътя ѝ беше се изпречвал зле пазен добитък, но тя заминаваше, без да закачи някое животно. Но че беше тука, то се разбираше: нощем надалеч в полето, в тъмнината, се чуваше да вие. Могъщ, страшен беше тоя вой, но изведнаж се прекъсваше, ставаше слаб, хрипкав и или секваше рязко като въздишка, или се проточваше жаловито, скръбно, сякаш зовеше някого. . .

Една сутрин, един-два часа преди да се съмне, Давидко спря овцете си край един път и тъй като те бяха се напасли, налягаха. Зорницата беше изгряла, а малко след нея и месецът — жълт, нащърбен. Давидко не си легна, а минаваше ту от едната страна, ту

от другата страна на стадото. Изведнаж овцете се подплашиха, разделиха се надве и на опразненото място, на самия път, се показа вълчицата. Тя стоеше на пътя, като че нямаше намерение да напада овцете, а пък беше тръгнала нанякъде. Това трая само миг. Давидко извика — колко див, нечовешки беше гласът му! — дигна кривака си, но не можа да удари: като котка вълчицата скочи отгоре му, увисна на гърдите му, захапа го, закъса дрехите му. Давидко пусна кривака, поснижи се и хвана с две ръце вълчицата. . .

•

Съмна се. Слънцето подскочи високо — и всичко беше се свършило: пръснатите овце бяха събрани, Давидко, изпохапан, изпоранен, цял в кърви, беше занесен в болницата, а вълчицата, просната на цялата си дължина, лежеше мъртва на тревата. Бяха се насъбрали много селяни, идеха още.

— Давидко ми разправи мене — говореше Петър овчарят, възгордян, но развълнуван. — Страшно нещо. . . Че как мислите вий, лесно ли е да се бориш с вълк само с голи ръце? Изпояде ме, казва, ей тъй сгъвах лакета си и го пъхах в устата ѝ да ме хапе, тъй, казва, пò не ме болеше. . . Як звяр. . .

Петър овчарят позамълчава и поглежда вълчицата. Очите ѝ са отворени и гледат към полето. Петър овчарят си спомня да е чувал, че когато някой има нещо свидно на тоя свят, умирал с отворени очи. Той само си помисля това, но не го казва и продължава:

— Як звяр, не се надвива лесно. Сума време се боричкали. Кога Давидко отгоре, кога вълчицата. Па как се докарва, та скача отгоре ѝ, възсяда я, хваща я с едната ръка, а с другата изважда ножа и удря, удря. . . И каква корава душа — откопчва се и иска да бяга. Грабва тогаз Давидко кривака и я довърши с него. . .

Петър овчарят поглежда вълчицата, плюе, иска да я ритне с крак, но очите му срещат пак погледа на мъртвите ѝ изцъклени очи и това го смущава.

— Виж я как гледа — казва той, — умряла о отворени очи. . .

Наоколо селяните пак захващат да викат, да гълчат.

Шутият вол

Докато чичо Митуш и Аго се хранеха отвън на сундурмата, наблизо, на пет-шест крачки от тях, беше застанал Комура — един едър, кокалест вол, наполовина черен, наполовина сив. Той беше с къси, обърнати назад рога, които наспроти неговата големина бяха малки, затуй изглеждаше като да е шут. Без да се мръдне, като истукан, той си преживяше спокойно, а очите му бяха все в чича Митуша и Аго.

— Гледай, гледай Комура — каза чичо Митуш. — Дъвче си дъвка и, шут не шут, мисли се за хубавец. Добре, че няма рога. Добре, че господ на бодлива крава рога не дава, а то, какъвто е борец, света щеше да съсипе. — Чичо Митуш се усмихна повече и продължи: — В Преславско — аз съм живял там — хората въдят биволи, едри, големи биволи, пък и вино много имат, нали са все лозари. Те, понякогаж, ще вземат, ще напоят биволите с вино, ще им дадат да изпият по една кофа, па ще ги изкарат на мегданя да се борят. Ей тъй — да видят кой ще надвие.

Аго взе да се смее. И тъй като, по обичая си, той се смееше дебело и гърлесто, Комура престана да преживя, загледа се ослушан и след туй пухна с ноздрите си. Той пухна тъй още веднаж.

— Пуши тютюн — каза Аго.

Комура продължи да си преживя, но не измести погледа си от Аго и чича Митуша. Той беше един много особен вол и затуй чичо Митуш обичаше да се шегува с него. Докато другите волове, след като си дойдеха от чердата или след като се върнеха от кладенеца, си стояха, както си стояха сега — в най-раз-

лични положения, спокойни, като заковани на местата си, — Комура ще започне да рине с крак и да хвърля пръст на гърба си, ще почне да реве и след туй, наперен, с нагърчена шия, войнствен, ще се нахвърли на някой вол. Но щом се срещнат, щом си почукнат рогата, той избягва настрана и вече не се помръдва.

Ако носят сено, той ще се доближи до предната кола, за да може, както върви, да си поотскубва. Ако минават покрай нивите, ще се запасе крадешката бързо-бързо, а очите му гледат назад — дали иде Аго. Като вика и се гневи, Аго хвърля тоягата си (на края на която има топка) отдалеч; Комура дига глава, замижава, сгърчва се и тъй чака или удара, или да мине тоягата над главата му.

Чичо Митуш и Аго се нахраниха, взеха да впрягат и едвам сега забелязаха, че Комура го няма — беше липсал някъде. Докато го търсеха с очи, ето го че се зададе откъм господарската къща, търчи и цял се тресе, а зад него Галунка вика и хвърля камъни.

— Що не си гледате воловете? — сърди се тя. — Изяде ми юфките. Простряла съм юфки на двора, а той като ги залапа! Какъв проклет вол, все в къщи се увира като куче. Веднаж бях направила боя да боядисвам пасма и в боята си пъхна муцуната.

Чичо Митуш взе да се смее, но Аго, за да угоди на Галунка, подгони Комура. От дванайсетте вола половината бяха впрегнати вече в плуга. Объркан, Комура застана не там, гдето трябваше. «Ерине! Ерине!» (На мястото си!) — викаше му Аго и той мина на другата страна. «Кош!» — каза Аго и подигна хомота. Волът умело и бързо пъхна врата си. Сега чак, след като го върза и тури натясно, Аго го удари един-два пъти с един жегъл.

Върволицата от шест чифта волове, след които подрънкваше плугът, се насочиха през зелената поляна към нивите. Отстрани вървеше Аго, отзад — чичо Митуш. Ту тук, ту там пред тях пробягваше някой лалугер, изправяше се за миг, като забито колче в земята, и догде го видиш — мушваше се в дупката си.

Дойдоха на нивата, гдето ораха, и чичо Митуш обърна плуга. Докъм обяд ораха спорно и леко. Но като напече слънцето, като взе да се чува мухата, от която щръклее добитъкът, работата стана тежка. Минаха и към горния край на нивата, гдето пръстта беше оцедена, суха и пълна с троскот. На едно място корените на троскота бяха тъй дебели и тъй на гъсто, че плугът запука, запука — и спря. Аго завика и завъртя камшика — воловете взеха да тъкат, както се казва, назад-напред, но плугът не мръдна.

— Хай да се не види! — каза чичо Митуш загрижен. — Ами сега?

Чичо Митуш можеше да подигне малко плуга и тъй на воловете щеше да олекне, но той искаше да има равна оран. Като изгледа дългата върволица на воловете, като че пресмяташе нещо, той каза:

— Я дай, Аго, да впрегнем в дъното Комура. Той е як, да видим дали не ще изкара плуга.

В дъното на плуга бяха Балана и Чивгата — найедрите, бели и двата, с дълги еленови рога. Но те бяха по-старички. Туриха ги на мястото на Комура и другаря му, а тях двамата впрегнаха в дъното на плуга.

— Хайде сега, карай! — каза чичо Митуш.

Аго завъртя камшика и завика:

— Хайде, дий! Хайде, дий! Ча! Ча!

Воловете се напрегнаха, колкото сила имаха, хомотите заскриптяха, обтегнаха се процепите на чивгарите, като че щяха да се скъсат, но — плугът не мръдна. Аго пак завика, един вол падна на предните си нозе. И ето. Комура се подаде напред-напред, гърбът му се изви, всичките му ребра изпъкнаха. Около плуга троскотът запука, закъса се и плугът тръгна.

— Хайде, дий! Хайде, дий! — викаше Аго.

Още няколко крачки и опасното място беше минато. Малко по-нататък спряха воловете да си отдъхнат. Чичо Митуш отиде при Комура, поглади го по изпъкналото чело, между шутите рога, и каза:

— Браво, Комур! Браво. Бе аз знаех, че ти няма да ме засрамиш.

Комур стоеше в браздата. Главата му, шията му и гърдите бяха черни, толкоз черни, че очите му се отделяха само с лъскавината си. Два-три мига — и той дойде на себе си, почина и запреживя. Той не разбираше, че е направил нещо особено, но навярно беше си помислил, че щом толкоз чичо Митуш и Аго обикалят около него, трябва да му дадат нещо за ядене. Затуй поклепваше с уши и ги гледаше право в очите.

— Яде юфка, разбира се. . . Като изяде юфката отзарана, доде му сила — говореше Аго и се смееше с гърлестия си смях.

Изкараха още няколко бразди. Земята започна да пари, във въздуха, като от струни, се чуваше късо, звънливо бръмчене — рояци лъскави зелени мухи се въртяха и кацаха по нагорещената кожа на воловете. Разпрегнаха и Аго отиде да пасе воловете, а чичо Митуш си дойде в чифлика.

Докато изорат тая нива, още на няколко пъти плугът задълбаваше в троскота и спираше. Тогаз, без да се бавят, сменяха воловете. Балана и Чивгата ги почитаха за най-добри и най-хубави волове — нали бяха едри, бели като сняг, с големи еленови рога. Но нямаше що — туряха ги, като че ги развенчаваха от първенството им, по̀ към средата, а на тяхно място, в дъното на плуга, впрягаха Комура с другаря му. И колкото и зле да беше се запънал плугът, Комура ще се напъне, ще се напрегне и ще го изкара. Чичо Митуш го потупваше по гърба, милваше го по челото. Аго се радваше.

Воловете ги пасяха нощем, за да не ги безпокоят мухите. Сутрин, като поподскочеше слънце, Аго ги докарваше, напояваха ги на кладенеца и отиваха да орат. Веднаж Аго си дойде много рано, преди да изгрее слънце. Дойде си сам.

— Чичо Митуше, ела — викаше той, — умира вола. Комура се поду, умира.

Чичо Митуш го гледаше, без да му отговори, замислен, после каза:

— Трябва да е пасал рапица. В рапицата е влязъл и се е напасал, от туй е. Нали съм ти казал да ги вардиш от рапицата, муле недно — разсърди се той. — Какво си правил? Де си гледал?

Аго се навъси, подсмръкна и пак повтори:

— Умира вола. . .

Чичо Митуш бръкна в един зимбил, закачен за стената, в който туряха разни инструменти, взе нещо и го пъхна в пояса си, но какво беше — Аго не можа да види. След туй и двамата забързаха към воловете. Отдалеч ги видяха събрани на купчина и легнали — всред зелената трева се белееха като едри гъби. Само един стоеше прав настрана и когато дойдоха там, видяха, че е Комура.

Страшно беше да се погледне: голям, надут, пораснал като гемия, търбухът му ще стигне земята. Очите му гледаха премрежено, замъглени, из устата му на тънки жици течеше лига. Едвам се държеше на краката си, всеки миг бе готов да се повали на земята. Аго пак заплака:

— Умира вола. . . Хубавия вол, умира. . .

— Умира зер — скара му се чичо Митуш, — като не си отваряш очите. . .

Чичо Митуш бръкна в пояса си и извади едно шило (сега Аго разбра какво беше взел от зимбила), отиде до Комура и взе да го попипва отгоре на хълбока, между ребрата — пипаше тук, пипаше там, като че търсеше някакво място. Като го намери, той го отбеляза с лявата си ръка, но я тури малко понастрана, а с дясната издигна шилото и с все сила го заби в кожата на вола.

Аго гледаше смаян. Комура поглати глава — и толкоз. Като извади чичо Митуш шилото, нещо каза: туф, пуф — като че се отвори клапа. Газовете, насъбрани в стомаха на животното, заизлизаха, още на часа погледът на Комура се разведри. И надутият му като балон корем взе да се събира.

— Ти да не мислиш, че туй шило е просто —

похвали се чичо Митуш на Аго. — То не е какво да е желязо. То е прекарано през алектрика. Хайде, хайде, разкарай вола да походи, не го оставяй да седи.

След няколко дни на Комура беше преминало и, здрав и читав, стоеше си пред дама. Дори през тия няколко дни той беше успял да извърши една пакост: докато го видят, напил беше една сутрин ведрото с млякото. Но направил беше и нещо добро: като търчеше веднаж тежко, стремително (все около боричканията си с воловете), той насмалко щеше да стъпче детето на Галунка, но като дойде до него, тъй се отби настрана, че учуди всички, а Галунка от радост заплака.

И ето го сега, спокоен, добре разположен, стои си пред дама и си преживя. Чичо Митуш и Аго закусват. Тях гледа Комура, преживя и ги гледа — внимателно, любопитно.

— Оправи се Комура, нищо не му е — каза чичо Митуш. — И шут не шут, пак си е хубавец! Добър вол, як вол. Той и още един като него да се паднат на някой сиромах, ще му работят и ще хранят и него, и децата му. Добър вол. . . Само че. . . малко си е лакомичек. . .

Комура се загледа, престана да преживя и пухна с ноздрите си.

— Пух! Ама да те боднат с шилото по гърба, тогаз ще видиш какво е пух— засмя се Аго.

А чичо Митуш, като гледаше Комура с някаква особена драгост, усмихнат, весел, запя му:

Турчин върви из гора зелена,
тютюн пуши с лулица червена. . .

«Пух! пух! — дъхна с ноздрите си Комура.

Той пак взе да си преживя. Един кос кацна на гърба му, походи по него като по канара, след туй взе да скубе с човката си от меката сплъстена козина, която волът сега менеше, и като насъбра доста, хвръкна към гнездото си на керемидите.

Василена и господарят

Щом Захария влезе у Галункини, още при вратата той се спря да си поотдъхне, като че беше се спасил от нещо. И тозчас лицето му светна и стана таквоз, каквото си беше: весело, безгрижно. Вън той трябваше да се преструва, да върви като болен, да не се засмее, да е замислен: Севастица, жена му, можеше да погледне от прозореца и да разбере, че докато тя е болна и лежи в къщи, той се радва, защото е останал свободен.

Галунка посрещна Захария от другата стая. Но той не забеляза неспокойния поглед, с който тя го погледна най-напред, мина и седна до прозореца.

— Каква хладинка. . . Хубаво е тук у вас — каза Захария. — У вас като дода, добре ми е. Има с кого да размениш дума. А то — сметки, сметки — да ти омръзне. Василена няма ли я? Де е Василена?

Галунка каза нещо неясно, но Захария не попита пак, а продължи.

— Донес ми, Галунке, шишенцето с ракията. Севастица ми се сърди, като ме види да пия. Тук, на хладинка, искам да пия една чашка. Голяма работа една чашка. Ний със Севастица тъкмо се приготвихме да излезем, и нея я заболя глава. Легна си. Лошо главоболие има Севастица, тъй отведнаж, знаеш. . . Нека си почине, нека.

Той погледна през прозореца.

— Де е Василена? Няма ли да доде Василена?

— В градината е Василена. Ще доде — отвърна Галунка.

На една табличка тя сложи пред Захария едно

шише с ракия. Както правеше, когато почваше да пие, Захария си наля една след друга две чашки, след туй се загледа през прозореца и зачака усмихнат.

Галунка седна настрана и забърза над чорапа си. Не обичаше тя тия чести посещения на господаря. Че той задиря Василена, това го знаеха всички вече. Оставаше само да го научи и Севастица, господарката, и тогаз да дойде най-лошото. Но и Василена, мислеше си Галунка, има вина. Докато отначало тя се държеше добре и дори се присмиваше на Захария, отпосле взе да се заслушва в думите му, приятно ѝ беше да се застоява с него. А тъкмо вече щеше да се жени за Велико железарина от Сърнено, готови бяха дори и книжата за венчаването, и неговите, и нейните. И ето оттогаз Василена все се бави, все отлага.

— Ето Василена! — каза Захария.

Той си наля още една чашка. Василена идеше откъм градината. Изглеждаше по-стройна, по-тънка, защото беше подигнала престилката си, в която носеше нещо. Пристъпяше леко, пъргаво и като забеляза Захария на прозореца, позасмя се — светлина заля черните ѝ очи.

— Ела, Василено, ела — каза Захария, — откога те чакам. — Той се обърна, за да види Василена, когато тя влезе, и добави: — Все работиш. Няма нужда да работиш, аз не искам да работиш.

Василена не каза нищо. Понякога тя биваше приказлива, понякога ще мине покрай човека и няма да го погледне. Отвън някой повика Галунка и тя излезе.

Неочаквано за Захария, Василена застана пред него, усмихна се и каза:

— Да не работя ли, казваш? Че кой ще работи тогаз?

— Има кой да работи. Слугите ще работят, аз ще работя. Ти знаеш ли, че дохождаха двама души да питат давам ли чифлика под наем. Чуло се, че го давам под наем. Не го давам, казах, аз сам ще си го работя.

— Не те бива тебе — засмя се Василена. — Ти ли да работиш? Лъжеш, лъжеш. Знаеш само да лъжеш. . .

— Кой? Аз? Аз ли лъжа?

— Ти ами. Да казваш, че ще се ожениш за мене. А имаш жена, жена ти е жива. . .

Колкото и да беше със замаяна глава от ракията, Захария се пообърка.

— Т. е. как?. . . Аз казвах, наистина, но то. . . друго исках да кажа. Исках да кажа, че светът е като колело, върти се. Утре не се знае кой ще бъде жив, кой ще умре. Е, тогаз отде да знаеш, може тъй да се случи, че — всичко е възможно.

— Ето нà, пак захвана — каза Василена.

— Не, Василено, слушай. Ела, ела, седни тука. Виж какво ще ти кажа, слушай. . .

Захария се наведе до ухото ѝ и зашепна. Седнала до него, Василена беше скръстила силните си здрави ръце, гледаше настрана и се усмихваше. Черните ѝ очи лъщяха.

Когато се върна Галунка (тя беше ходила при господарката, при Севастица), Василена и Захария още стояха до прозореца и приказваха. Стъмняваше се. Небето беше още светло, но долу беше тъмно, откъм полето лъхаше влага и мирис на трева. През прозореца Василена видя няколко звезди, чу как на гъсто, многогласно подсвирваха щурци. Всичко беше, както друга вечер. Както друга вечер, щъркелите насреща на саплъка изтракаха и замълчаха. Липсваше само едно: оттатък, из тъмнината, където сега свети една светулка, да се чуе хармоника, да се приближи, приближи и отведнаж пред прозореца да се покаже засмян Велико железаринът. Така биваше друг път. Но Велико вече дохождаше много рядко.

Тъй си вървяха дните. След като беше мълчала дълго време, един ден Галунка каза на Василена:

— Как може дотолкоз да се заблудиш и да се лъжеш? Как вярваш на туй, което ти казва Захария? Дете да е, пак ще разбере, че го лъжат.

Черните очи на Василена потъмняха.

— Оставете ме на мира — сопна се тя. — Аз бъркам ли ви се на нещо? Не искам и вие да се бъркате на мене.

Една вечер — каква тиха, бяла месечина имаше! — из пътя, откъм Сърнено, се зачу хармоника: отначало тихо, глухо, после — по-ясно — ту весело, ту тъжно, криволичи, иде, все по-ясно и по-ясно се чува и — отведнаж замлъкна. Чуха се мъжки гласове, някои заприказваха там, после се скараха, дигна се глъчка. Разтичаха се всички слуги. Казаха, че били хванали крадец, и докараха Велико. Докараха го пред дама. От месечината беше видело като ден. Дойде и Захария.

Велико казваше — бяха му взели хармониката и всичко, каквото имаше, — че не е имал никаква лоша мисъл, че е дошел в чифлика да види Василена, дошел е, както е дохождал толкоз пъти.

— А защо ти е тоя нож? Защо ти е тоя револвер? — питаше го Захария. — И не една, а две кутии кибрит! Ти си искал да ме палиш? Искаш да ме убиеш? Аз ще те предам на властта. Негодяй! Разбойник!. . .

И неочаквано за всички, увлечен в гнева си, Захария плесна с камшика, който държеше, Велика по лицето.

— Не удряй, ей! Бай Захарие! — избухна Велико и се хвърли към Захария, но слугите го задържаха. От лицето му, над едната вежда, потече кръв. Къдравите му коси бяха разбъркани.

Василена беше гледала всичко туй, без да се намеси, без да каже нещо. Тя се обърна и си отиде, все тъй студено равнодушна. Железарят наведе глава, замисли се и след туй се закле, че в тоя чифлик вече няма да стъпи. Захария каза да го пуснат, дадоха му хармониката — оръжието му задържаха — и той си отиде.

Никаква промяна, никакво охлаждане не настъпи след това между Василена и Захария. На Севастица Захария обясни, че поради честите кражби (някъде беше се случило дори и убийство) не само той, но и всички чифликчии наоколо са забранили да дохождат чужди хора нощно време. Освен туй той чувал, че Велико му се бил заканвал.

Севастица често я болеше глава, също тъй често Захария ходеше у Галункини. Веднаж, като седяха до прозореца, той каза на Василена:

— Например, да речем, ти си сега господарката на чифлика, ти се разпореждаш — какво ще направиш?

Василена знаеше, че всичко, което ѝ говори Захария, няма никога да се случи, че е лъжа, измама. Само когато ѝ кажеше, че може да стане господарка на чифлика, на тая лъжа, като всички други лъжи, тя беше готова да повярва. В тоя чифлик тя беше работила, познаваше всяко камъче, всяка трева. Искаше завинаги да си остане тука, да работи, както си знае. И туй, което толкоз много желаеше, тя мислеше, че е възможно.

— Кажи де, какво ще направиш? — попита пак Захария.

Черните очи на Василена, като че виждаха нещо, усмихваха се. Но тя не можа да отговори, защото в същата тая минута влезе Севастица. Черничка, грозна, тя като че беше станала от легло.

— Ах, Тице, мене ли търсиш? — скочи уплашено Захария. — Ида, ида. . . аз тук малко. . . Мина ли ти главата? Ако искаш, да идем да се поразходим. Хладничко е, да походим. За тебе е хубаво.

Откато беше влязла, Севастица гледаше Василена. И без да каже нещо, тя я изгледа още веднаж високомерно, гордо, както господарите гледат слугите си, и излезе със Захария.

Но те не отидоха на разходка, а се затвориха в господарската къща, караха се — туй се познаваше по високия разговор. После излязоха да се разходят навън по поляната и пак се разправяха. Като се тулеше зад дърветата в градината, Василена ги следеше с очи. Една особена усмивка на злорадство и на надежда имаше на устните ѝ.

Захария и Севастица се закриха в тъмнината. После, след като доста време беше ги чакала, Василена чу, че приказват и че идат. Тя се скри в тъмнината и се вслуша.

— Тице, каква си, наистина — говореше Захария. — Как можа да помислиш, че аз ще обърна внимание на тая Василена. Кой? Аз? Може ли такова нещо? Такава дива, проста селянка. . . Аз понякога отивам и не я забелязвам дори. . . Че тя и името си не знае да подпише — пръстите ѝ таквиз дебели, не може да хване перото. . .

Те се спряха и след малко Захария каза:

— Стига да искаш, Тице, още утре може да си заминем.

Те тръгнаха по-нататък, но Василена можа да чуе:

— Понякога знаеш ли как се шегувам? — казваше Захария. — Казвам ѝ: да речем, че ти си господарката, че чифлика е твой, какво ще направиш? И тя, глупачката, вярва и започва: ще поправя дама и овчата сая, ще стегна оградата, ще направя нов хамбар и т. н., и т. н.

Захария взе да се смее. Смееше ли се и Севастица — Василена не можа да разбере. Тя остана на мястото си, като вцепенена. Всичко, всичко било лъжа и гавра. Когато усети, че краката ѝ отмаляват, тя седна върху издутия корен на едно дърво и пак се замисли.

— Лельо! Лельо! Лельо Василено! — чу тя тънкия гласец на Галункиното дете, което я викаше, без да знае где е. Василена трепна, ослуша се и когато детският глас вече не се чуваше, тя затули с две ръце очите си и заплака.

После се върна в къщи, беше спокойна, приказва с Галунка. Василя го нямаше и те си легнаха рано. Посред нощ Василена стана, излезе на пръсти, изкара двата най-хубави коня — сивите — и ги впрегна в каруцата. Когато вече щеше да тръгне, някой попита отвътре:

— Кой е?

— Аз съм — обади се Василена.

Каруцата тръгна отначало тихо, после се засили и задрънка надолу из пътя.

На другия ден, докато чакаха да разберат нещо

и след туй да търсят Василена, един селянин от Сърнено върна каруцата. На юздите на конете бяха вързани бели кърпи, както на сватба.

— Хайде да ви е честито! — каза селянинът, като спря.

Тук бяха Захария, Севастица, Галунка, слугите.

— Какво честито?

— Как какво честито. Че нали оженихме тая сутрин Велика и Василена. — И като мислеше, че се чудят, че сватбата е станала тъй набързо, той добави: — Книжата им бяха готови, повикаха попа — и туйто.

Захария хвана Севастица подръка и двамата тръгнаха към господарската къща.

Бялата алаша

Работата на кладенеца се повтаряше, беше една и съща: макарата скриптеше остро, високо, като че се оплакваше; из кладенеца, черно като змия, изплетено от кожени ремъци, намазано с катран да не съхне, излизаше нагоре въжето и се навиваше на келевото, в което пък беше впрегната алашата — един бял едър кон. Конят обикаля в кръг, а след него върви и го кара Митко, сестреникът на Василя. Бос, с подигнати крачоли и напрашени нозе, мургав и лишав, с живи черни очи, той е щастлив, че върши важна работа, и върви в самите стъпки на коня.

Пет-шест пъти трябва да се обиколи, докато излезе пълният, надут и лъснат тулум. Докато чичо Митуш го излее в олуците и пусне пак въжето, конят и Митко чакат малко настрана. След туй започва пак същото: конят обикаля, макарата скрипти плачливо, Митко върви в стъпките на коня.

Понякога конят се поотпуща и едвам-едвам пристъпя. Тогаз чичо Митуш, който седи отгоре на каменната софра, извиква:

— Карай, Митко! Карай, че окъсняхме!

Митко захваща да шиба коня с камшика, забравя се и продължава да го шиба и тогаз, когато вече няма нужда. Това гневи коня, той става неспокоен и все със свити уши, гледа назад — следи какво прави момчето.

Отдавна вече тоя бял кон вади вода на същия тоя кладенец. Вече по това, че е бял, познава се, че е стар, тъй като белите коне не се раждат бели, а отначало биват сиви и побеляват, когато поостареят. Едно

време тоя кон (тогава той беше сив, на черни пръстени) беше го яздил старият господар, хаджи Петър. Немалко години наред бяха го впрягали и в каруца. А като остаря, натегна и стана такъв, какъвто е сега — широк, с обла задница, като бъчва, с вгънат гръб и надебелели нозе, по глезените на които е поникнала дълга козина — направиха го алаша, турнха го да вади вода.

Но нещо от предишната му красота все беше поостанало. Преди всичко — тая чиста снежна белина, като на лебед. После — като подигнеше глава, като наостреше уши и погледнеше надалеч с черните си умни очи — той имаше пак горд царствен вид, беше хубав пак тоя старец.

През дългия си живот той беше се научил и на мъдрост, и на хитрост. Търпеше момчето, което го биеше, заради чича Митуша. Все пак, колкото пъти му прилегнеше, бягаше да пие вода на олуците (той никак не беше жаден) и влачеше подир себе си Митка, който държеше дървената закачалка на хамутя. Той избягваше дори и към поляната, като все по същия начин влачеше Митка. Чичо Митуш, с един-два удара със закачалката, го връщаше на мястото му, а Митко, още разплакан, го шибаше с камшика.

Водопоят траеше час-два и най-после се свършваше. Тогава чичо Митуш поприбираше хамутя и го туряше отпред на коня, даваше след туй едната си длан и Митко стъпяше на нея, като на стреме. С другата си ръка чичо Митуш го качаше на коня и Митко, ухилен, вече махаше босите си крака. Сега от кладенеца до дама конят трябваше да препуска галоп. И препускаше тежко, с голям тропот, с тежко дишане — стар беше. Но той търпеше, защото знаеше, че щом стигне до дама, веднага ще му закачат торбата с ечемика.

Но понякога старият бял кон решаваше да си отмъсти на тоя босоног дявол, който го препускаше, който го шибаше кога щяло и нещяло с камшика. И когато Митко, цял засмян, мислеше, че хвърка, конят преплиташе нозе, преструваше се, че се е спънал,

че ще падне, и в туй време Митко като топка отхвъркваше през главата му. Тревата беше мека — не му ставаше нищо.

Митко правеше и друго: като оставяше коня да пасе, вързан на въже, той махаше с ръка срещу него, дразнеше го, а конят, за да го пропъди по-скоро, свиваше уши и искаше да го ухапе. Днес тъй, утре тъй, докато конят започна, раздразнен, със свити уши, да гони Митка чак догдето стигаше въжето.

Възрастните не се бояха от него и лесно се разправяха. Но тия лоши навици останаха у коня и когато Митко си отиде и започна да ходи на училище. Хранен добре, як, силен, конят и без това, поради напредналата си възраст, беше наклонен към своеволия и злонравие. Веднаж му туриха седло — старото седло на хаджи Петра, — за да иде Васил до Сърнено. През зимата беше, на коня му дотегна да гази разтиквения сняг и направи на Василя това, което правеше на Митка; преплете нозе, препъна се и — Васил през главата му се намери на земята. Не се удари, но се уплаши, като си помисли какво можеше да стане, ако краката му бяха останали на стремената. После той видя и запомни лошия поглед на коня, с който го погледна, когато го остави и побягна.

— Тоз кон е лош кон — каза Васил, като се върна пеш в чифлика. — Тоз кон може да убие човека. Не ми трябва. Ще го продам . . .

И наистина, продаде го припролет. Каза, че го бил дал на един беден, дрипав селянин, който се казвал Иван Блажния. На тоя му прякор всички се смяха.

За алаша в чифлика служеше сега Циганката — една добра яка кобила, която най-добросъвестно вършеше работата си. Белия кон вече не го споменаваха, забравиха го.

Но една сутрин през лятото, като стана, чичо Митуш видя един бял кон, че стои и чака вън на вратника. Чака — като че е дошел от полето и иска да го приберат. Чичо Митуш го позна: беше старият бял кон. Отслабнал беше, с изхвръкнали кокали на хълбоците, с рани по гърдите от хомотя, рани по задните

му нозе, там, гдето го търкало въжето. И кротък, замислен, бавен. Сегиз-тогиз като че се събужда от дрямка, понаостря уши и поглежда чича Митуша.

Дойдоха слугите, зарадваха се на гостенина. В чифлика хамбарите бяха пълни — окачиха му пълна торба с ечемик. За три-четири деня конят се съвзе.

На четвъртия ден кучетата залаяха един нисичък селянин, с черна вета шапка, парцалив, който въртеше един камшик, повече от канап, за да се брани. Излезе, че е Иван Блажния, дошел да търси коня.

— Какъв си ти стопанин, защо не гледаш коня — скара му се Васил. — Я какво си го направил — само кожа и кости.

Иван Блажния, черен, с рядка черна брадица, мълчеше, гузно усмихнат.

— Защо не си го хранил? Не те ли е грях?

— Е, бай Василе. Може ли да не го храня. Е, то се знае, таквиз хамбари, като вашите, ний нямаме. . .

Той си взе коня и си отиде. Но скоро още два пъти през същото лято конят бега и се връща в чифлика. И все тъй го заварваше чичо Митуш — отвън вратника стои, чака.

— Слушай — каза Васил на Иван Блажния, когато тоя дойде да го търси. — Ще ти върна парите и ще си взема коня. Нали виждаш, добитъкът научен тука, тук иска да си седи.

Иван Блажния вземаше това на шега, усмихваше се.

— Не се смей, право ти казвам. Не го гледаш, бяга от тебе. Аз ще ти дам друг кон, по-добър.

— Не го давам аз, бай Василе, не си давам коня — започна Иван, като се разпали и вече не се усмихваше. — Тоз кон е тъкмо за мене, той ми гледа децата. Не съм го бил хранел . . . Храня го аз, но добитъка, както намери — и много яде, и малко. Пък и малко ли му е ходенето? Каква е мойта работа? Обикалям селата кое с хума, кое с дини, кое с грозде. Добре ми служи той: дий — дий, стой — стой. Добър си е той за мене. Ако не е той, пиши ме умрял — каза Иван и се усмихна.

Васил се позамисли. После каза:

— Той лошо беше се научил: хапе, хвърля. Не ти ли е направил нещо? Ти имаш деца.

Иван се усмихна:

— Хапе ли? Хвърля ли? Какво приказваш ти? Кротък е като овчица. Шест деца имам, като го начоголят . . . И качат му се, и за опашката го ловят, и, дето се казва, под него минават. Нищо не дума. Децата тръгнат — и той след тях. Казваш да ти го дам, как ще ти го дам? Ами че сега децата го чакат. Като тръгвах: тейко, викат, да доведеш Белча. Белчо да си доде, Белча искаме. Тъй викат. Не си го давам аз.

— А защо бяга от тебе тогаз? — попита Васил.

— Знам ли го — позамисли се Иван. — Аз нито букаи му турям, нито пайвант го връзвам и пак не бяга. Ходи, ходи — доде си. А понякога, как да ти кажа, понякога. . . като че му се обръща нещо ума и тогаз бяга. С каквото въже и да го спъна, ще изяде въжето и ще избяга.

Иван постоя още малко, после се качи на коня.

— Да го гледаш добре, чу ли? — каза му Васил.

— Гледам го, бай Василе, гледам го. Само, нали ти казах, дохожда време. . . че му се обръща нещо ума. . . Хайде сбогом! Хайде останете си!

Конят тръгна и при първите си стъпки се пообърна ту откъм едната си, ту откъм другата си страна и погледна назад. После се оправи и тръгна направо из пътя.

След туй вече той не избяга и не се върна в чифлика.

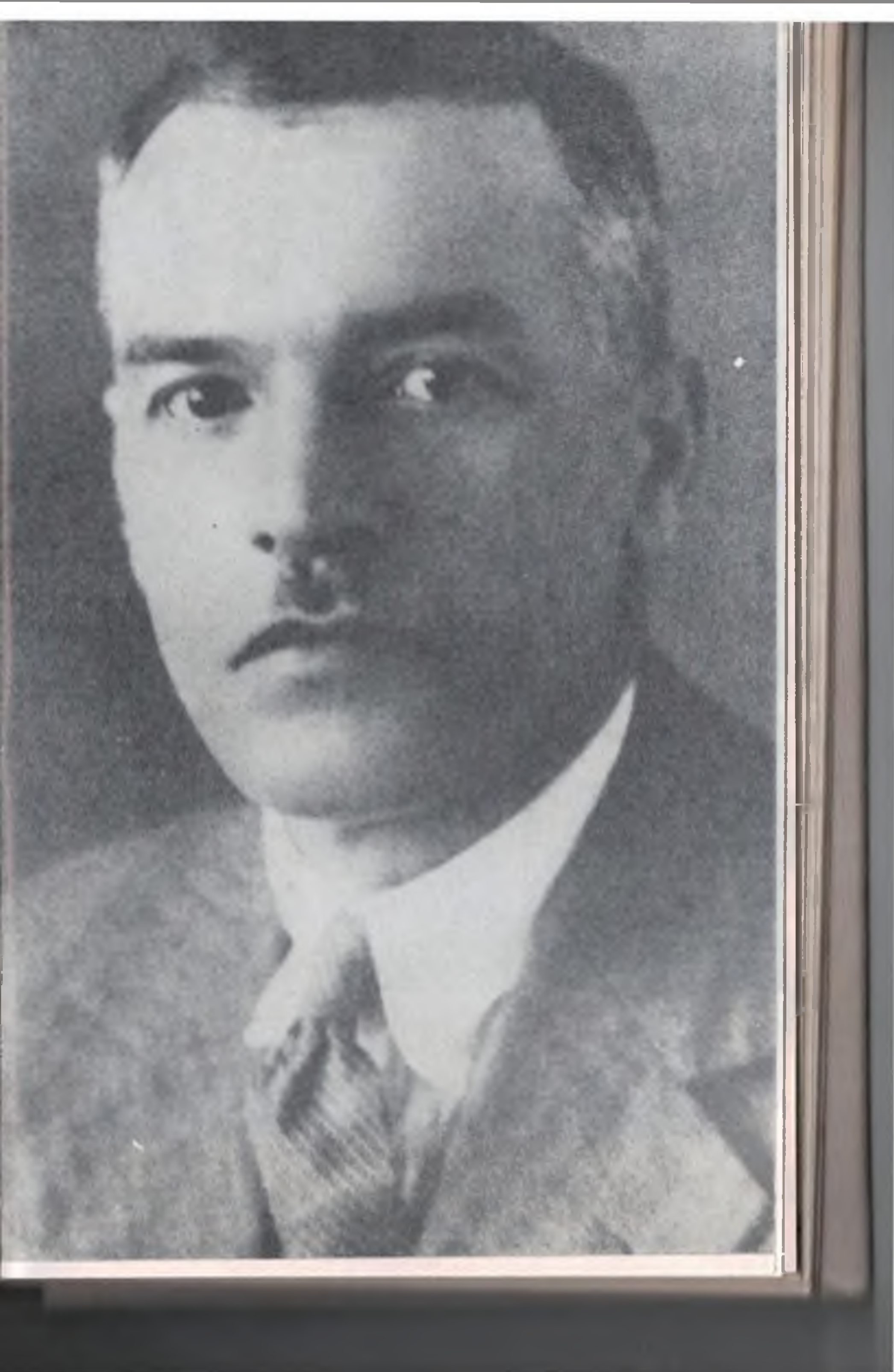

РОДНАТА КЪЩА НА ПИСАТЕЛЯ В С. ЖЕРАВНА

МАЙКАТА НА ПИСАТЕЛЯ

СЕМЕЙСТВОТО НА Й. ЙОВКОВ В С. ЧИФУТКЬОЙ ПРЕЗ 1900

БАЩАТА НА ПИСАТЕЛЯ

ЛЮЦКАН КОНСУЛОВ, ПРОТОТИП НА ЛЮЦКАН, 1916

СЪПРУГАТА НА ПИСАТЕЛЯ ДЕСПИНА КОЛЕВА

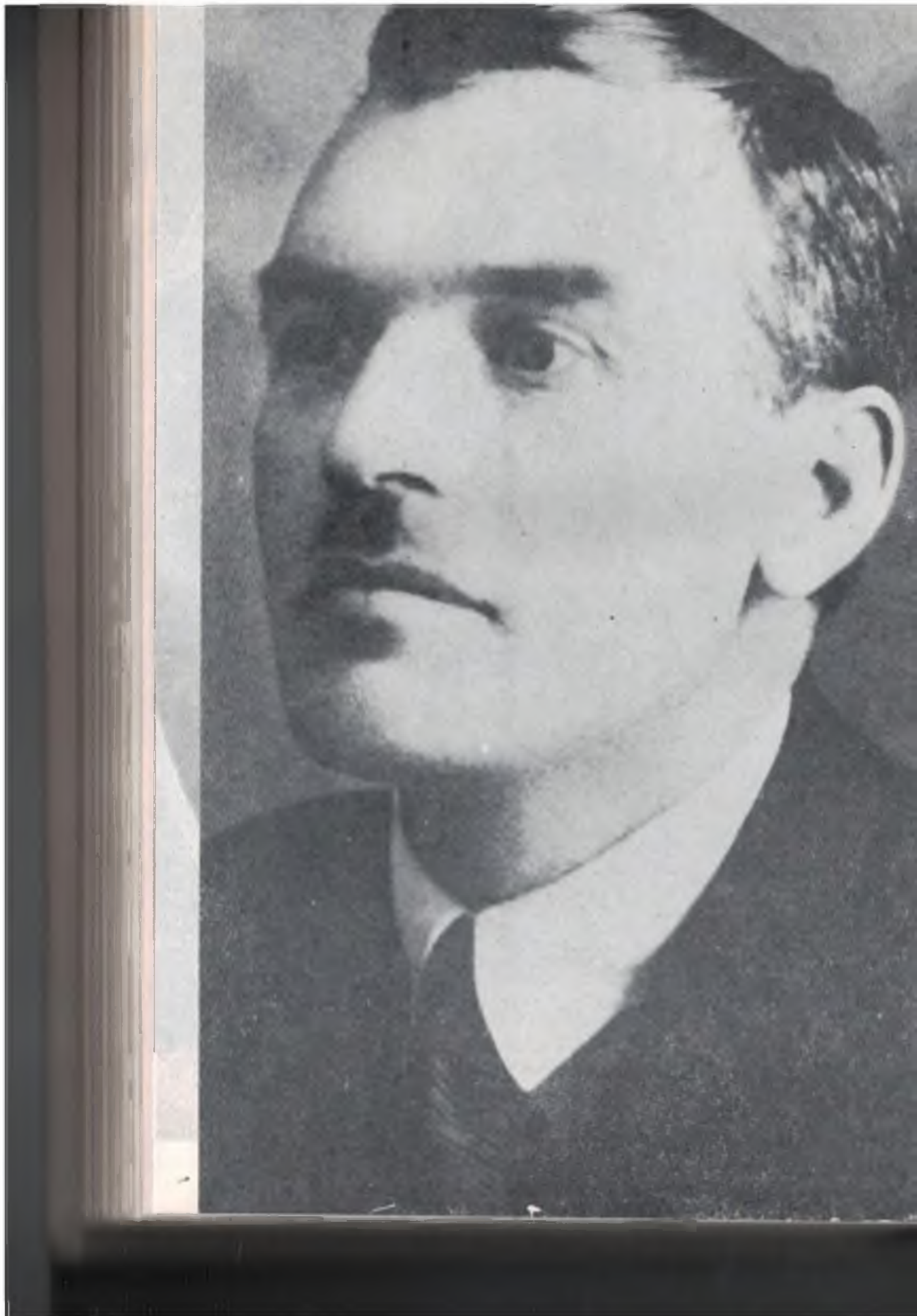

Нощен гост

Беше рано, един-два часа, докато съмне. Чичо Митуш и Митко влязоха в големия агъл, дето бяха овцете, но нищо не можеше да се види. Малко по малко очите им свикнаха на тъмнината: покрай плетищата, прислонени надлъж една до друга или насъбрани на купчини сред агъла, овцете стояха кои прави, кои легнали и си преживяха. Откато още по Петровден продадоха агнетата им, те ги забравиха и вече не блеяха. Напасли се бяха добре, почиваха. Тук-таме някоя ще пръхне, ще кихне, друга по-натъй ще забуха и ще закашли, като старица. И някое звънче треперливо ще издрънка.

От големия агъл отделиха четиридесет-петдесет овце и ги вкараха в по-малкия, при доярника. Мирни досега, овцете се урнаха, като че подгонени от вълк, звънците им издрънкаха. Чичо Митуш затвори добре вратниците, тури в ръцете на Митка тънката пръчка, която държеше, и каза:

— Хайде, подкарвай сега. Викай: ръй! ръй!

Тозчас в тъмнината проеча тънкият гласец на Митка.

— Ръй, ръй! — повтаряше той много често и шибаше с пръчката по меките вълнести гърбове на овцете, наредени на гъсто една до друга.

От другата страна на стъргата вече бяха седнали да доят Давидко и Петър овчарят. До тях седна и чичо Митуш. Всеки, като понадигаше едната си ръка, почакваше да мине овцата под мишницата му, след туй я хващаше и я задържаше над ведрото. Тънките струи на млякото заудряха сухо и беззвучно най-

напред, тъй като ведрата бяха празни, но след малко, като издоиха повечко овце, взеха да се чуват по-ясно и да шуртят. Във въздуха, освен миризмата на овчи тор, усети се и приятният дъх на прясно мляко.

— Ръй! Ръй! — подвикваше Митко.

Тъмно беше наоколо. Най-много звезди като че бяха събрани на югоизток, струпани на гъсто, на гъсто, едни дребни като точици, други по-едри. Най-много се хвърляха в очи три големи звезди, наредени една под друга, като права черта, насочена малко полегато към земята. А пред тях, като разпален въглен, светеше друга, още по-едра звезда.

Овчарите с висок глас си приказваха нещо. Понякога някоя овца се заинатяваше и не искаше да излезе. Ако се случеше на чича Митуша, той ще я помами, ще я поеме с добро. Петър овчарят се сърдеше, а още повече се сърдеше Давидко: ще изтътрузи овцата, ще я хване за вимето и ще я дръпне силно към ведрото. Някоя по-страхлива и по-пъргава овца успяваше да избяга. Давидко я настигаше и хванал я за задния крак, влечеше я към стъргата.

— Не мъчи добитъка! — викаше чичо Митуш. — По-кротко.

Изведнаж залаяха кучетата. Залаяха, но скоро замлъкнаха, като джафнаха още веднъж-дваж лениво и пресечено, както правят, когато престанат да лаят и лягат на земята. Овчарите се зачудиха. Кой можеше да мине тъй между кучетата? Свой човек ли е? Да не е Васил? Да не би пък да си е дошъл господарят? В същото време зашляпаха стъпки, идеше човек, дойде и се спря до плета.

— Доброутро ви! — извика троснато той.

Лицето му не се виждаше. Стоеше отвъд плета.

— Кой си ти? Какъв си? — попита Петър овчарят. — Какво търсиш по туй време?

— Их, бай Петре, като че не ме познаваш! — обади се с укор непознатият. — Аз съм, Алипия. Бе една овца ни се изгуби; къде не я търсих, не мога да я намеря. Питаш кой съм: Алипия от Сърнено, от Тонювата кошла. Алипия Вътев Тарпански. Няма

я овцата. Чорбаджията рече: иди, кай, да видиш, може да е у хаджи Петровите.

— Бе, приятелю — каза Давидко, — ти какви магии правиш на кучетата? Защо не те лаят кучетата? Ти май не си чист човек.

— Гледай го сега, не съм бил чист човек — не ида нито да крада, нито да убивам. Кучетата познават чиляка. Пък и аз не им махам, вървя си. Овцата може да е у вас. Иди, кай чорбаджията, да видиш.

— Няма чужда овца тука — каза Петър овчарят. — Пък ако искаш да видиш с очите си, почакай, докато съмне.

— Ще почакам, ще почакам — съгласи се Алипия. — Като съм дошъл по работа, ще почакам, защо да не почакам.

Той се спотаи зад плета в тъмнината. Чичо Митуш стана и наедно с Митко докараха още овце.

— Ръй! Ръй! — по-високо завика Митко.

Млякото шуртеше във ведрата. Голямата звезда, която вървеше пред трите звезди, като пред кола, беше дошла посред небето и като че беше се спряла. Дълги лъчи, като жици, се спущаха от нея.

— Ти като си от Тарпанските — каза чичо Митуш, — да не си от рода на Божил кехая? И той беше Тарпанец.

— Не съм, не съм. Де щяло. . . Ний сме от други.

Зад плета зацъка огниво; Алипия си палеше цигара. След малко, с цигара в уста, той заговори:

— Божил кехая, казваш; чувал съм и аз за него. Те са други Тарпанци, богати. Ний сме сиромаси хора. Тоя Божил кехая веднаж, чувал съм, се обзаложил с една мома. Тогаз овчарите не дохадяли още в Добруджа, а ходели в долното поле, пък през лятото — в Балкана. Та отишъл веднаж Божил кехая на седянка. Коя от вас — рекъл на момите, — коя от вас може да доде ноще на планината, при Иванкина чешма? Която доде, ще ѝ харижа един овен с варакладисани роги и ще ѝ дам и две жълтици да си направи нещо. Ха де! Коя ще доде?

Една мома рекла: «Аз ще дода.» «Не можеш!» «Мога.»

«Добре — рекъл Божил кехая, — на̀ ти моя нож. Като додеш до чешмата, ще пиеш вода, сетне ще идеш наблизо на полянката и ще забиеш ножа. Аз, като дода на сутринта и като видя ножа, ще позная, че си дохождала. . .»

И отишло момичето, ей! Хубаво било. . . Младо било. . .

— Да не е Дойна? За нея има песен.

— Не е Дойна, не. Таз Венда се казвала. Тръгнала, нощe, тъмно. . . Ама нали дала дума. Пък и може да са се любили с Божила. Върви. Час ли вървяла, два ли, стига до чешмата. Забравих да ви кажа, че там, до чешмата, има гроб, казват, жена излизала нощe, страхуват се хората. Таз жена идела на чешмата, плискала се, миела се, сетне сядала на плочата горе и си чешела косата. . .

Та дохожда момичето до таз чешма. Няма никой, тъмно, страшно. Дошло то до чучура, плиснало се по лицето, пило вода, па отишло настрана, приседнало и със сѐ сила забило ножа в земята.

— Браво! — извика Давидко.

— Добре, ама като рекло да стане, не може. Някой го държи, тегли го. И пукнало се сърцето на момичето и там умряло.

— Уплашило се.

— Уплашило се. Помислила, че оназ, жената, я хванала и я държи. А то — като забила ножа, забила и престилката си. И не може да стане. . .

— Гледай, гледай. . .

Настъпи тишина. Беше тъмно и не можеше да се види какво има по лицата на овчарите. Но чичо Митуш стана да докарат други овце с Митка и като стана, въздъхна. Давидко и Петър овчарят изляха пълните ведра в чебура и пак дойдоха на местата си. Алипия мълчеше. Голямата звезда беше отишла доста настрана.

— Е, какво станало после? — попита чичо Митуш, като дойде и седна на мястото си. — Какво направил Божил кехая?

— Какво ще направи? Нищо. Живял си човека,

оженил се за друга. Баща ми казваше, че големия му син, Рахня, го убили арнаути, джелепи. Отишъл Божил кехая и като погребвали Рахня, припаднало му и се схванал. На кон другия му син го довел в Жеруна. Не се оправил вече. Веднаж рекъл: занесете ме на къшлата да видя как блеят и как играят малките агнета. Занесли го, ама пак му призляло и там на къшлата умрял.

Алипия замълча. Зачу се пак как шурти млякото във ведрата.

— Ръй, ръй! Ръй, ръй! — викаше Митко.

Още няколко пъти докарваха овце. И ето че почна да се развиделява. Най-напред ясно се провидяха плетищата и белите волски черепи, набучени по коловете, за да плашат вълците. Изток почервеня. Притискани като че ли досега от мрака, поляните светнаха и се засмяха. На избледнялото небе беше останала, отишла далеч по пътя си, само голямата звезда, смалена сега като точица.

На овчарите им беше леко, че свършиха работата си. Митко, бос, с подигнати крачоли и остригана глава, се хилеше с пръчката в ръка. Сега видяха добре и Алипия. Тоя човек ли беше дошъл през нощта и беше разказал за Божил кехая? Нищо човек: стар, с бяла коса и с набола бяла брада, дребничък. И дрипав беше, окъсан. Той вече не гледаше овчарите, а като държеше тоягата си под мишницата, със спуснати бели вежди гледаше към стадото. Търсеше овцата.

— Почакай малко, ще идем да видим двама — му казваше Петър овчарят.

Чебурът беше пълен, току-речи, догоре с мляко. На една върлина, изгладена и лъсната от мас, Давидко и Петър овчарят го занесоха на рамо пред мандрата. Чичо Митуш махна цедилката, гребна мляко с едно тенекиено канче и го подаде на Митка.

— На̀, Митко. На̀ да пиеш!

Митко се усмихваше, после престана да се усмихва, пое канчето с две ръце и загълта още топлото сурово мляко.

Давидко и Петър овчарят се стягаха, туряха във вулиите си хляб и по една бяла буца сирене. Чичо Митуш напълни каменното корито със суроватка, а Давидко изкрещя: едно през друго, тичешката, кучетата надодоха и залокаха суроватката. След туй Бачо и Мурза, най-големите кучета, се сдавиха. Имаше десетина кучета, които, като се облизваха и въртяха гневни, кръвясали очи, ходеха насам-нататък. Алипия беше между тях и те нищо не му казваха.

— Бе тебе още ли не са те изяли кучетата? — смееше се Давидко. — Зелени очи имаш ти, шмекер си. . .

Алипия гледаше все към стадото. Една овца — най-обикновена, кафява овца — беше отишла до плета и се чешеше. И както се чешеше по рамото, гледаше насам, към къшлата, и без да има защо, сегизтогиз поблейваше.

Застанал сред кучетата, Алипия, гледаше тая овца. И когато тя поблейваше, той леко кимваше с глава. Като че искаше да каже: «Таз е. . .»

— Овцата е тука — рече той, като се възви към Петра овчаря. — Ей я хи, де се чеше. . .

Петър овчарят не каза нищо, а сърдит тръгна към овците. Тръгна с него и Алипия.

Като подгони овцата, Петър овчарят лесно я хвана с гегата си. След туй, като я държеше с едната си ръка, с другата взе едното ѝ ухо, за да види белега: белегът не беше техен, хаджи Петровият, а чужд.

— На ти я, като е твоя! — каза Петър овчарят и бутна овцата към Алипия.

Овцата, като замаяна, не избяга, а остана там.

— Пшт, пшт, пшт. . . — мамеше я Алипия, извади от шарената си тъкана торба трохи и ѝ ги даде на дланта си. След туй вече не погледна овцата. Със скръстени ръце отпред, с тоягата под мишница, той си тръгна. Тръгна и овцата след него.

— Останете си със здраве! — каза той. Към чича Митуша извика по-високо: — Останете си със здраве!

Чичо Митуш го погледна.

«Чуден човек!» — помисли си той. Щеше да каже нещо, но погледът му се спря на Митка: както беше полегнало на сундурмата, сложило глава на един мях, напълнен със слама — овчарска възглавница, — детето беше заспало.

«Приспа го млякото — помисли си чичо Митуш, взе един ямурлук и го зави. — Ех, Митко, ех, овчарино! Какъв овчарин ще ми станеш ти! Ще се напиеш с прясно мляко, ще заспиш, а вълка ще доде и ще ти издави овцете. Ех, Митко, ех! . . .»

Чичо Митуш се подигна и погледна пак след Алипия: той все си вървеше из пътя, а след него припкаше овцата.

Едно време

Димитър Медара от Сърнено, някогашен хергеледжия при хаджи Петра, беше дошел, както правеше сегиз-тогиз, да се види с чича Митуша. Те си поприказваха доста време (с Медара не можеше да се говори за друго, освен за коне и за хергели), след туй чичо Митуш отиде да види някаква работа в дама, а Медара остана сам да го чака на сундурмата.

Медара беше близо осемдесетгодишен, много по-млад от чича Митуша, запазен, здрав, с червено лице, на което, като че ли неистински, стояха бели мустаци и бели вежди. Веждите му бяха почти толкоз дебели, колкото и мустаците. Отвесно на челото му, към носа, се спущаше дълбока гневна черта, но затуй пък около устните му, под мустаците, играеше весела усмивка. От това лицето му изглеждаше и начумерено, и, в същото време, закачливо весело.

Облечен беше някак особено. Най-напред се хвърляше в очи късото му кожухче без ръкави, напъстрено със зелени и червени шарки от мешин — листа, цветя, птичета, изкусна и тънка работа, като везба. Изглежда, че това кожухче беше скъпа и драга дреха за Медара. Изпод белите и широки ръкави на ризата му се подаваха жилестите му ръце, които той беше сложил върху дръжката на дряновата си тояга. Медара не носеше потури, а бозяви шаечени панталони, тесни около колената и прасците като беневреци. Носеше и вехта черна шапка и червен пояс, над който имаше лек кожен селяхлък. Но най-чудното нещо у него, което караше ония, които го срещаха, да го изглеждат и да се позасмиват, беше

един черен, много дълъг хергеледжийски камшик, насъбран като въже и закачен отстрана на кръста му. Медара нямаше нужда от тоя камшик, нито бяха останали вече някъде хергели, но той го носеше, както някой стар воин носи сабята си, за спомен на някогашното си занятие и най-вече — за спомен на младините си. Около шията му беше завито червено шалче — не за да му държи топло, а за да крие белега от голямата заздравяла рана на врата му. По същата причина, когато говореше, Медара имаше обичай да държи ниско брадата си, към гърдите.

Сега, като остана сам, Медара чертаеше нещо по земята с върха на бастуна си, замислен, усмихнат.

Кои хергеледжии са по-добри, татарите или моканите? — мислеше си той, защото тъкмо за туй бяха приказвали преди малко с чича Митуша. — Добри са и едните, и другите. Моканите по̀ траят на студа, това си е. Той, моканинът, метва на гърба си един кожух, ама кожух — отвътре вълна и отвън вълна, — а отдолу под него е само по една риза. Татарите, кога се пазаряха, искаха и по един чифт ботуши. Добри ездачи бяха.

Медара попоклаща глава и се усмихва повече: като е дума за добри ездачи, добър ездач беше той, Медара — както препуска коня, можеше да се наведе и да вземе мочугата от земята. А като се хванеше на бас, можеше да дигне от земята и една бяла меджидия. . .

Сега вече пред очите на Медара се явява черен, огнен жребец. Оня буен жребец на хаджи Петра, от който му остана тая рана на врата. Повече от четиридесет години има оттогава, а Медара не е забравил нищо. Ето ги същите места, същото равно поле наоколо. Като да е било вчера. . .

•

Нито много едър, нито много дребен беше тоя жребец, черен, без ни един бял косъм, с гъста, дебела грива, метната въз една страна. При гърдите гривата висеше до над краката му. Грива падаше и въз челото му, над очите, погледът му беше див, пламнал. Не обичаше да го галят и като че не забелязваше хората наоколо си.

А между хора той биваше само зимно време — тогаз го отделяха от хергелята и го хранеха на ясла. Между многото си коне хаджи Петър имаше и друг един жребец, кулест — жълтеникавочервен, с белезникава грива. Тоя жребец, наперен, гиздав, чист, много бързо затлъстяваше и когато го водеха на кладенеца, влачеше слугите със себе си, цвилеше, играеше, стъпяше като на пара.

Черният жребец вървеше, както си вървеше винаги — бързо, с протегната напред глава, като от време на време наостряше уши, и тогаз изглеждаше особено красив. Той не се изправяше на задните си нозе, не влачеше слугите, не цвилеше. Изглеждаше спокоен, но цял тръпнеше, гризеше нервно юздата, около очите му се виждаха кървави ципи. И хвърляше бързи светкавични погледи към кулестия.

Веднаж слугите ги изтърваха, уж случайно, и жребците се сбиха. Сборичкването беше кратко, защото хаджи Петър се развика от чардака. Слугите се спуснаха да ги разтърват. Като змия черният жребец беше се впил в кулестия, а когато слугите го отпъдиха, той свари да се обърне и два пъти ритна със задните си нозе кулестия. Един страшен удар, който, ако беше малко по-отдалечко, за да разгърне силата си, можеше да осакати и да убие и най-якия добитък. След тоя удар кулестият доста време мълча и не изцвили.

От тоя ден, както се случва, когато се явят двама борци, слугите се разделиха надве: едните бяха на страната на черния жребец, другите — на стра-

ната на кулестия. И за да ги приготвят за една решителна среща, която кога да е трябваше да стане, хранеха ги колкото се може по-добре: като се вядяха на ечемик, даваха им жито, наместо жито — овес. Плетяха гривите и опашките им, за да се накъдрят, а за да лъщи козината, им, след като ги очешеха и очистяха добре, намазваха ги леко с дървено масло. Опитваха и друго средство: туряха в зобта им, ако бяха си приготвили от лятото, по кривач копривено семе. От него козината на конете става лъскава като коприна. Двата жребци ги държаха в най-тъмните ъгли на обора, защото колкото по на тъмно стояха, толкоз по-люти и по-буйни биваха, когато излезеха навън.

Веднаж хаджи Петър — той беше млад тогава, с млада булка — поиска да иде на черква в Сърнено. За да се покаже и погордее пред хората, както прилича на богат чифликчия, в новата и писана каруца, с пружинена седялка отзад, впрегнаха двата жребци, кулестия и черния. Туриха им нови хамути, с пискюли, с бели копчета, на шиите им — гердани от сини мъниста, червени ширити отстрана на юздите и по опашките им. На единия гривата беше разчесана наляво, на другия — надясно. Когато в каруцата и двата коня са жребци, онова, което гъделичка славолюбието на човека, е туй, че наближат ли да влязат в някое село, те захващат да цвилят и да играят, наперени, с извити шии, с гъсто разпуснати гриви.

За да не се карат, вързаха една тояга помежду им, между главите им, отдолу под юздата, колкото да не се стигат. С голям салтанат отидоха и се върнаха, без да се случи нещо. Но когато ги разпрягаха, не можаха да ги запазят: двата жребци, които и без туй през всичкото време бяха се усещали, настръхнали и наежени, хвърлиха се един върху друг, изправиха се на задните си нозе, зареваха като зверове. . .

Отпосле слугите още един-два пъти, все уж случайно, ги изпущаха и жребците се сбиваха. Тъй те още повече се намразваха. Кулестият беше много

затлъстял, закръглен отзад като бъчва. Повечето от слугите все на него се радваха, все него хвалеха. Наричаха го «аслан», «царски кон», «змей». На черния жребец, заради лошия му нрав (той се опитваше да хапе и да рита), прикачваха само лоши имена: «холера», «циганин», «клепоух», «черен дявол». . .

Но черният жребец не искаше да има много вземане-даване с хората. Той нито им се умилкваше, нито пък лошото му чувство към тях траеше дълго. Беше потопен сякаш в свой вътрешен живот, от който, ако се опитаха да го извадят, се дразнеше. Често пъти, както стоеше пред яслата и ядеше, той трепваше, преставаше да дъвчи и, с подигната глава, като държеше стиската сено в устата си, той се ослушваше. В тъмнината на обора светеха само черните му очи, изпълнени с някаква тъга. Нищо не чуваше той, колкото и да се ослушваше. И пак започваше да хрупа сеното, като в очите му все се таеше някаква мисъл.

Понякога, нощно време, сред вятъра и виелицата, която бучеше навън, долитаха далечни, неясни звуци. Черният жребец слушаше с дигната глава. И ето, ясно се чуваше звънец, изцвилваше кон. Връщаше се хергелята. Очите на черния жребец пламваха, той захващаше да се върти на мястото си, да цвили. Не се успокояваше вече ден-два. И старите и кротки коне, Алчо и Божко, както си дремеха, чудеха се на това безпокойство, което трае тъй дълго време.

Дохождаше пролет и черният жребец тръгваше с хергелята. Него време нивите бяха малко, повечето мера беше само трева и буренак, из който често звънци се чуваха, но добитък не се виждаше. Сто и повече кобили имаше хаджи Петър в хергелята си. Понякога, на някое по-открито място, хергелята се появяваше и шумно наизлизваше като из гора: тъмни-тъмни редици от коне, които махат глави, за да се бранят от мухите, пръхтят. Гърмят тежки звънци; едни са железни хлопки, които звънят глухо и тъпо, други са тучени, с висок и мелодичен глас. Не всяка кобила знае да носи звънец,

те са окачени на най-едрите и най-стари кобили: широки, с големи търбуси, но все пак пъргави и плахи, с чорлава грива и светли очи. По-младите са по-тънки, по-стройни. Има всякакви: червени, черни, кулести. Някъде, между кобилите с по-тъмен косъм, ще премине някоя бяла кобила или някоя пъстра, наполовина бяла и наполовина черна, каквито са цирковите коне. Тия оправени кобили, с лъснати гърбове и дълги опашки, не се задържат на едно място: както пасат, все вървят, звънците все бият. Някъде ще заприпка тънкокрако конче и тънко ще изцвили — тозчас топло и майчински нежно ще изхъхри някоя кобила. А ето, откъм най-отдалечения край на стадото, през зелената трева, се задава черният жребец. Той препуска с бърз, ситен тръс, с дигната глава и развяна грива, и цвили. Опашката му се бие ту в единия, ту в другия хълбок. Като дойде наблизо, той започва да пасе, но пак е неспокоен: с отскубнатата зелена трева в устата си, той подига глава, взира се надалеч, очите му горят.

Като всички кобили от стадото, и той е оправен, защото трева има много, козината му лъщи, черна и синкава, каквото е черното грозде, каквито са перата на гарвана. Той все гледа, стиснал зелената трева в устата си. Ноздрите му трептят. Изпод кожата са набъбнали жили, като пиявици, цялото му стройно тяло е напрегнато, тръпнещо от сила, окрилено сякаш. Наблизо стърчат високи овчи опашки с едри жълти цветове, по-нататък като стена се изправят зелени тръни, а зад тях — широко, широко поле. . .

Черният жребец е толкова лют и ревнив, че ако се случи да мине наблизо из пътя някоя каруца, той, със своя бърз и ситен тръс, излиза от хергелята, спуща се като зло куче върху конете на каруцата и иска да ги дави. Трябва хората да слизат и като викат и махат с камшика, да го пропъждат настрани.

Когато хергелята слиза на водопой, черният

жребец е начело и я води. Той е нащрек, той я пази, както овчарят пази овцете си. Една нощ върху хергелята налетяха вълци. Медара се случи назад и още отдалеч чу, че кобилите затрополиха, малките кончета зацвилиха, а майките им хрипкаво и загрижено им се обаждаха, както правят, кога има опасност. Медара препусна коня си и като настигна хергелята — имаше слаба дрезгавина от звездите, — видя, че кобилите бяха са наредили в кръг с главите навътре — там бяха малките кончета — и със задниците си, обърнати навън, бяха готови да се бранят с копитата си. Наоколо, като пръхтеше с разширени ноздри и се оглеждаше, препускаше черният жребец. Но вълците бяха избягали.

Все по това време, през пролетта, докато тревата беше още зелена, черният жребец имà още една среща с кулестия. Веднаж, привечер, от двора на чифлика изскочи кулестият. Той беше с къс повод, изглеждаше, че се е откъснал и избягал. Един-двама слуги, като се криеха край стените на дама, за да не ги види хаджи Петър, гледаха подир жребеца, но не отиваха да го завърнат. С дигната глава и развята опашка, като цвилеше, кулестият се понесе в красив отмерен галоп по зеленото поле право към хергелята. Той е вече близо, делят го двесте-триста крачки.

И ето, от противната страна, от хергелята, изскача черният жребец. И той препуска бързо, и неговата грива е развята и опашката издигната. Двата врага не губят време, както друг път, да се душат, да тупат с предния си крак и гневно да цвилят, а направо се нахвърлят един на друг. Смъртна омраза ги изпълва, ушите им са свити, зъбите им, гъсто наредени и изострени като длета, притракват. Те ту се изправят на задните си нозе един срещу други, също като хора, кога се борят, ту коленичат, като всеки гледа да захапе другия за някое слабо и незащитено място. Пръхтят, пъшкат, дишат тежко, зъбите им тракат като клещи. Борбата е мълчалива, но свирепа и трае дълго. И единият, и другият се обливат

в пот, по кожата и на двата потича гъста, черна кръв.

Както пасат, някои от кобилите подигат глави и поглеждат към двамата мъжкари, които се късат един други, но скоро ги забравят. Някои по-стари кобили, любопитни, с вторачени очи, правят няколко крачки към тях, но и те се връщат. И ето че кулестият, по-тлъст и по-тежък, започва да се полюлява, като че ще падне, успява да се откопчи и удря на бяг. Черният жребец го гони и дето го стигне, захапва го за хълбока. Изведнаж той се спира, наостря уши и внимателно гледа след кулестия, като че иска да се увери в бягството му. След туй, пак тъй тичешката, се връща към хергелята.

Като препуска и държи главата си близо до земята, току пред копитата на предните си крака — така той плаши кобилите, че ще ги ухапе, и главата му, суха, със свити уши, прилича на змийска, — той завръща хергелята, прибира я също като пастир и я подгонва пред себе си. А в туй време слугите водят към чифлика кулестия жребец, изхапан и окървавен, като че давен от вълк. От чардака хаджи Петър го съглежда и махва с ръка — да го закарат в обора, та да не го гледа. И той сам не можа да прости тоя срам на кулестия: като позаздравяха раните му, прати го на пазаря и го продаде.

Черният жребец скиташе из полето с хергелята, от ден на ден ставаше по-неукротим, по-див. Дохождаха горещините и козината му не биваше вече тъй чиста, често напрашена, често сплъстена от засъхналата пот, в гривата му бяха се налепили тръни. И сух беше, тънък, над очите му имаше трапчинки, но погледът му гореше.

— Гаче не е кон, а звяр! — казваше Медара.

Имаше в хергелята десетина млади тригодишни жребчета, трябваше да ги продадат, защото черният жребец щеше да ги изпояде. Той гонеше от хергелята дори и кобилките, които бяха от неговата кръв (конете пазят много роднинството). Не стига туй, той започна да гони от хергелята и коня на Медара. А той беше хрисимо и кротко животно. Тук

вече двамата, Медара и жребецът, се сблъскаха един с друг. За първи път Медара погледна жребеца без усмивка, с лошо око.

Често бяха питали Медара:спят ли конете? Кога спят? Как спят? То се знае, че и конете, също като хората, имат нужда от сън. Спят най-вече сутрин, като изгрее слънцето, като понапече. Спят най-често на крака. Медара си спомня всичко туй, защото тъй започна между него и жребеца враждата, която едва не го погуби.

Цяла нощ кобилите газиха из тревата, пръхтяха, пасоха. Призори небето на изток се зачерви, над полето плувна тънка синкава мъгла, като дим, тревата натежа и се намокри от росата. Без да пасат вече, конете от хергелята се повъртяха, докато изгрее слънце, докато се постопли, след туй задрямаха. Някои кобили легнаха. Малките кончета бозаеха от майките си. Звънците млъкнаха. Медара слезе от коня си, пусна го да пасе, както си беше със седлото, а сам той си легна да поспи.

Почивката на конете не трае много. След час, час и половина около Медара беше тихо. Тъкмо тая тишина го събуди, той се стресна и скочи: като пръхтяха и цвилеха, кобилите бяха нагазили пак из буренака. На мястото, дето беше по-рано хергелята, стоеше само конят на Медара. И чудно нещо: конят не мърда, стои като закован. Медара дохожда при него, конят го гледа, но пак стои, единият му преден крак виси във въздуха, на коляното кожата е обелена от удар. Медара разбра: жребецът беше ритнал коня и беше му счупил крака.

— Добре тогаз — каза Медара. — Сега пък ти ще ме носиш.

Той свали седлото на коня, остави го да пасе и да оздравя, както може, а хвана жребеца (Медара беше голям майстор на ласо) и тозчас го оседла. Добрият хергеледжия трябваше, като се наведе от седлото, докато конят му се носи в най-силен бяг, да може да вземе мочугата от земята. Защото камшикът си е камшик — хергеледжиите наистина но-

сеха дълги по три-четири метра камшици, но с тях много нещо не можеше да се направи. С тия камшици, на края на които имаше конски косми, можеше да се плющи — конете кога се плашат, кога не. Тогава хергеледжията посяга и откача от седлото мочугата. Тя е къса, здрава тояга, с топка на края, същински боздуган и на една ремъчка се закача и виси на седлото. Мочугата е оръжието и силата на хергеледжията. Като я завърти и захвърли, тя лети с топката напред, като стрела, и тежко на оная кобила, връз чийто гръб падне. Към това място вече, гдето мочугата е паднала, се носи на коня си хергеледжията, навежда се, изправя се пак и мочугата е в ръката му. И той пак лети напред към гъстите редици на конете.

Всичко това Медара го правеше най-изкусно със своя кон. Опита се да го направи и с черния жребец: когато го обърнеше назад, гърбом към хергелята, каквото и да правеше, жребецът не пристъпваше ни крачка напред. Медара се сърдеше, шибаше го с камшика, Жребецът скачаше, бъхтеше се, ставаше само вода, но не пристъпваше ни крачка. Тогаз Медара препускаше подир хергелята, хвърляше мочугата си и я дигаше от земята. След туй пак искаше да накара жребеца да се отдели от хергелята — и не успяваше.

Това се повтаряше всеки ден. Медара не отстъпваше, но и жребецът не се подчиняваше. Медара чувствуваше как жребецът още се бои от него, но как го намразва: гледа го изпод замрежените си с грива очи с тежък, огнен поглед, потръпва и вирва глава, когато му се качва.

— Какво ще правиш? — говореше Медара със стиснати от яд зъби. — Да искаш да ме хвърлиш, не можеш, да хапеш — зъбите ти ще избия. Какво ще правиш?. . .

Все пак Медара беше пасъл толкоз години коне и разбираше, че онуй, което жребецът искаше, то беше да го остави да си ходи с хергелята. Че е бил по-рано между хора, на ясла, в обор — всичко туй

той като че беше го забравил. Свикнал беше да гази росната трева до гърди, да го къпе дъжд, да го вее вятър, да е без седло, без юзда, свободен като всички други коне от стадото. Към туй се стремеше с цялото си същество. Само привичката, като тънка нишка, го привързваше към човека, към подчинение. Но и тая нишка можеше да се скъса.

Медара разбираше всичко туй, но не отстъпяше. «Ще го накарам да ме слуша, че тогаз ще кажа на чорбаджията да ми даде друг кон» — мислеше си той.

Когато слизаше да си почине, Медара оставяше жребеца да пасе, но го държеше на въже. Той имаше железен кол, забиваше го в земята и за него връзваше коня. Но една вечер той слезе, колкото да изпуши една цигара, и затуй взе въжето в ръка, а за да може да си направи цигарата, завърза го на едната си ръка. Направи глупост, която му струваше скъпо.

Като изпуши цигарата си, Медара поиска да подремне. Задушно беше, святкаше се. Идеше дъжд, но беше още далеч. Медара не усети как заспа. Изведнъж нещо го дръпна, удари го о земята, издигна го, пак го блъсна. Медара като че се намираше сред огън — широки светкавици блясваха, после пак ставаше тъмно, пак светваше. Напред се чуваше тътен на копита — хергелята беше подплашена (хергелите най-много се плашат от сухи светкавици), а след нея бягаше жребецът и влачеше Медара за ръката.

Въжето не беше по-дълго от десетина метра и на това разстояние, докато грееха светкавиците, Медара можеше да види жребеца и както беше пообърнат малко назад, дръпнат от въжето, можеше да види и блесналите му гневни очи. Медара прочете страшната омраза, която гореше в тях. Може животното да е било подплашено, но вярно беше също тъй, че жребецът, усетил, че тоя път силата е на негова страна, не мислеше да се спре. . .

Всичко това трая миг-два. Медара разбра, че

загива, събра всичките си сили — а як беше, можа да се превърти и да залови въжето с другата си ръка. И сега го влачеше жребецът, но и той опъваше въжето, колкото можеше. Той извади ножа с едната си ръка, пререза въжето, но в туй време се блъсна в корена на една трънка и нещо раздра врата му, като че го закла. . .

Чичо Митуш дойде от дама и като видя как Медара гледа към полето и как е замислен, каза му:

— Какво гледаш? Какво си се замислил?

Медара се усмихна и поклати глава.

— Мисля си за черния жребец на хаджи Петра. Какви коне имаше едно време, Митуше, какви коне! Тоз жребец само дето не ме уби, само дето не ме закла — я виж я раната на врата ми. Ама и той не пати добро: едно лято, като вкарахме хергелята в агъла — налбантите бяха дошли да я коват, — той остана отвън, рече да прескочи плета, натъкна се на един кол и умря. . .

И макар да беше разказвал тая история много пъти, Медара започна да я разказва пак от самото начало.

При своите си

След като се навечеряха, чичо Митуш, Аго и Марин си легнаха на завет, между две кладни. Цял ден те бяха работили около вършачката сред шум, сред прах, сред жега. И да искаха, не можеха да си кажат дума. Лицето им, косата им, самите им клепачи бяха покрити със ситен, черен прах. Приличаха на арапи, очите им гледаха страшно, заобиколени с червени възпалени клепачи, устата си не смееха да отворят. Сега такава тишина ги заобикаляше, тъй чисто и прохладно беше, че ако и уморени, не бързаха да спят — драго им беше да си отдъхват, да си приказват, да се чуват един други.

— Момчета, завивайте се добре, че таз нощ ще има роса, студено ще е — говореше чичо Митуш. — Познавам по звездите аз: я как са много, я как трепкат. . .

— Една звезда падна — каза Марин. — Умря някой.

Малко по-нагоре сламата зашумоля, чу се дебелият, гърлест смях на Аго.

— Умрял. . . знаеш ти. . . Бабини деветини. . . Бабини деветини — повтаряше Аго и се смееше.

—Не се смей, Аго — скара му се чичо Митуш. — Какъв си ти такъв. Мълчи. Не зная, момчета, умрял ли е някой — продължи чичо Митуш, — ама звездите си падат, падат. В сръбската война падаха като дъжд — малко ли народ загина. И да ви кажа ли, като гледам тъй звездите, таквиз едни мисли ми идат на ума. Денем човек работи, не мисли, очите му друго гледат, а вечер. . . Ето сега:

колко звезди! Кой ги е турнал там? Какво има там? Що са?

— Учените казват, че и на звездите имало хора — рече Марин.

Аго пак се завъртя и зашумоля в сламата.

— Дяволи знаят учените — каза той ядосано.

— Та ви казвам, вечер таквиз мисли идат на човека — започна пак чичо Митуш. — Питам се: де ще идем и ний? Какво ще стане с нас? Защо камъка си седи хиляди години, а човека си отива толкоз скоро? Защо? Питаш, гледаш нагоре. . . И нещо като че те вижда оттам, а нищо не ти казва. Мълчи. И се чудиш, чудиш.

И тримата замълчаха. След малко чичо Митуш пак заговори:

— Аз за туй искам да си поогида на село. Живи там няма вече, ама имам умрели. А да ги поменеш и да им запалиш по една свещ — и то стига. Ще ида, не мога. В горния понеделник тръгвам.

— А? Какво казваш? — проговори сънливо Марин и пак заспа. Аго също тъй хъркаше. Чичо Митуш се позави и загледа пак звездите.

От някое време насам с това заминаване на чичо Митуш за родното му село се шегуваха най-много в чифлика. Той все тръгваше и все отлагаше. Васил и не вярваше, че чичо Митуш ще замине: той тъй беше го запомнил в чифлика, навярно тъй щеше да си остане докрай.

Чичо Митуш беше дошел в чифлика, може да се каже, млад. За него тогаз се знаеше, че едно след друго му се поминали две деца, умряла и жена му. Чичо Митуш излизаше често от стаята на дама с мътни, зачервени очи, като че беше пиян или като че беше плакал. Някои казваха, че спрямо своите си, спрямо децата си, чичо Митуш имал някакъв грях и затова тайно се напивал с ракия. Но господарите не искат да знаят какво имат на душата си слугите им, а гледат работата им. Наскоро чичо Митуш се успокои, стана благ, тих, какъвто бе сега, работеше добре, а това стигаше.

Като дойде понеделникът, за който беше говорил, чичо Митуш пак не замина.

— Виж колко малко кладни останаха — каза му Васил. — Ще свършим скоро, можем да минем и без тебе. Иди си.

Сега чичо Митуш намери нова причина: ако тръгне, трябва да тръгне с нови дрехи. Той повика Петра Джумалията от Сърнено, който беше майстор на селски дрехи. Петър се настани в стаята на дама и започна да шие нови дрехи на чича Митуша.

И може би не заради дрехите, а защото пак успя да отложи заминаването си, чичо Митуш се развесели. Денем работеше като млад около вършачката и от всички беше най-черен от праха. Вечер — с Марина и Аго — си лягаха между двете кладни, гледаха звездите и си приказваха.

Веднаж близо до тях захрупа добитък: един вол беше дошел и скубеше клас от кладните. Аго стана и го подгони, като викаше високо. Чуха се и два-три удара.

— Що биеш добитъка? — каза чичо Митуш на Аго, когато се върна. — Да удариш добитък, все едно е да удариш дете. То не знае, не разбира, ти го поучи. Защо ще го биеш? И то душа носи. Ако добитъците знаяха да говорят, те щяха да бъдат като нас. И по-добри дори. Как мислиш ти, те всичко разбират, само език нямат. И то е тежкото: удариш го — мълчи, боли го нещо — мълчи, налегнат го да го колят — мълчи. То тяхната мъка край няма...

— А защо яде от кладните, да върви да пасе — обади се още сърдит Аго.

— Ех и ти, Аго. . . Голяма работа. . . учи се да сайдисваш добитъка, ти казвам.

Чичо Митуш замълча. В тъмносиньото дълбоко небе, между двете кладни, бързо-бързо трептяха звездите.

— По тези места, дето съм роден — заговори чичо Митуш, — на воловете казват ангели. Млада булка кабил не е да мине път на някой вол: ще го изчака да мине, че тогаз ще мине тя. А кога се слу-

чи да падне вол и да го заколят, не ядат месото му.

— Я го дай на мене — каза Аго, — да направя наденици, че да видиш. . .

— Ех, Аго, ех, Аго. . . Те ти са като братя, разбери. Като нас работят, като нас ще умрат. Туй е то. . .

Петър Джумалията свърши новите дрехи на чича Митуша, но той пак не замина: не било добро времето, като се оправи времето, тогаз. И наистина, заваляло беше дъжд и не можеше да се вършее. Пак се оживи чичо Митуш, току нареждаше какво да правят, когато не ще бъде тука, как да гледат добитъка.

Веднаж, докато траеше дъждът, чичо Митуш и Аго седяха на сундурмата пред дама. Откъм господарската къща се показа Васил, начумерен, кисел — той винаги беше такъв, когато времето беше лошо и не можеше да се работи.

Пред дама, на поляната, имаше един голям продълговат, тежък камък. Той беше останал от една стълба, която бяха поправяли, и от месеци се валяше там.

— Защо не приберете тоз камък? — каза Васил. — Колко пъти към казал. Все тук ли ще го гледам?

За да се дигне камъка, трябваха най-малкото четирима души, но чичо Митуш не понесе думите на Василя и само с Аго, като се напъваха и пъшкаха, довлякоха камъка до край стената. Дори подложиха под него от едната и от другата страна по един по-малък камък и направиха нещо като пейка. На тая пейка, на камъка, седна чичо Митуш, когато свършиха, да си почине.

Още на другия ден чичо Митуш се почувствува недобре, на третия — стана още по-зле и легна. Някои казаха, че чичо Митуш настинал, когато, изпотен и морен, седнал да си почине на студения камък. Може би затуй Галунка, изплашена, неспокойна, се грижеше още повече за чича Митуша. Но тя беше с добро сърце и би се погрижила и без туй за не-

го. Тя го тури да легне, зави го, запали му огън. Приглеждаше го, донасяше му нещо да хапне.

— Що си правиш труд — говореше чичо Митуш. — Не трябва, ще ми мине. И кой казва, че съм настинал на камъка? Камъка лятно време е топъл. Не е от камъка то, ами тъй щяло да стане. Нищо няма, ще ми мине.

Дори, както по-рано, чичо Митуш определи деня, когато, след като оздравее, ще тръгне за село.

Дъждът все валеше. Стана толкоз хладно и мокро, че прибраха воловете в дама. Тъкмо ги навързаха и Аго, разгорещен от работа, още викаше, ето че съвсем неочаквано откъм одаята на дама се показа чичо Митуш. Клатушкаше се като пиян, беше посърнал, с помъртвяло синкаво лице, очите му хлътнали, погледът крив. Леко-леко, едвам чуто, попъшкваше.

Без да каже нещо на Аго, като насън, той отиде при първия вол, с разтреперена ръка попипа въжето, като да проверяваше дали е добре вързан, после го помилва по челото, по очите.

— Балан, Балан — говореше. — Ти ли си, Балан? Яж си. . . яж си. . .

А като милваше Комура:

— Комур, хубавецо. . . Ти ли си, хубавецо. . .

Аго едно след друго прекарваше длан над носа си, учуден, Марин гледаше с насълзени очи и мълчеше.

Като изреди два-три вола, чичо Митуш се спря — умори се и се разтрепера, повече не можеше. И простря ръка към всички останали волове и ги загледа. Избелелите му устни нещо шепнеха. Той се обърна изведнъж към Аго и Марина и със същите разширени, замислени за нещо важно очи каза:

— Отадям си, момчета, отадям си!

Галунка беше влязла и учудено, плахо гледаше чича Митуша.

— Боже господи! — каза тя. — Чичо Митуше, какво правиш? Защо си станал? Бива ли да излизаш, болен човек. . .

Тя го взе под мишницата и го поведе към стаята му.

— Отадям си! Отадям си! — чуваше се отслабналият глас на чича Митуша.

След три деня чичо Митуш се помина. Случи се тъй — и за туй много се говореше в чифлика, — че той умря в същия тоя ден, който си беше определил за тръгване за село. Облякоха го в новите дрехи, които беше му ушил Петър Джумалията, наредиха го, Галунка плака. И тъй като в чифлика нямаше гробища, трябваше да го занесат в Сърнено.

Туриха ковчега в една кола с канати. Впрегнаха Балана и Чивгата, най-едрите, най-хубавите волове, и двата бели, с големи рога. Вързаха им бели кърпи. И с черни мъдри очи, спокойно загледани, с понагърчена кожа на шиите си, под гушата, те пристъпваха бавно, с достойнство. От едната им страна вървеше Аго, от другата — Марин. Нямаше нужда да ги карат: те сякаш сами знаеха какво правят и къде отиват.

В друга кола, впрегната с големи сиви коне, идеха Васил и Галунка, Василена и Велико. Поразкъсаха се облаците, светна слънце, откри се широкото поле. Бавно вървяха двете кола. Галунка плачеше.

Дивачка

Един бял гъсок — бял отдолу, от човката чак до опашката, но с леки пепеляви петна по гърба и по крилата — стои под салкъма, близо до каменното корито, в което наливат вода за кокошките и от което сега е протекла малка вадичка. Гъсокът си стои все тук и дреме на един крак, прегънал назад дългата си шия като въже, червената му човка скрита между перата на гърба му. Понякога той присяда на земята и като извие шия напред като лебед, позаравя сега човката си в издутата перушина на гърдите си и пак дреме. Синкава ципа, като сянка, минава над очите му и ги затваря.

Слънцето е вече височко и припича. Това е първа пролетна горещина — навред е зелено, навред цвят, а въздухът е спарен, тежък, слънцето гори. Само под салкъма, пред господарската къща, гдето лежи гъсокът, се извива кръг от черна сянка и е малко хладничко. Извън тоя кръг е жега. Някои кокошки се къпят в праха, някои — между тях и един пъстър, белогривест петел — стоят на сянка край дувара. Повечето кокошки ходят из двора, из градината, а някои са излезли и вън, в полето. Както тичат да ловят скакалци, между тревата се чернеят само опашките им.

Някаква сянка се плъзва по земята. «Кър! Кър!» — вика петелът замислено, небрежно и поглежда с едно око към небето. Той е спокоен, но кокошките, които се къпят в праха, скачат на крака, ония от полето се спасяват с луд бяг, като крещят уплашено и си помагат в бягането и с крилата. Но

тревогата изведнаж спира: голямата птица, която лети над чифлика, не е орел, а щъркел. Ето го, присвил крилата си надолу и отпуснал дългите си крака като котва, той се спуща на гнездото си на саплъка. И изтраква оттам като клепало. Гъсокът, който повече от любопитство наблюдава с едно око нагоре, отново застава на един крак и задрямва.

По едно време излиза Галунка от къщи с едно решето в ръце. Тя още не сварва да извика: «Кът! кът! кът! кът!» — и от всички страни, със същия луд бяг, с крясък и с отпуснати крила, за да тичат по-бързо, също както бяха правили преди малко, когато мислеха, че има орел — кокошките идат към нея. Около Галунка се събира голям гъст и пъстър куп, сред който тя, като гребе от решетото, хвърля шепа след шепа просо, което светва във въздуха на златни струи. Някоя кокошка подскача и изкрещява, клъвната от друга. Други се сбиват, настръхнали, с разрошени шии. С една дълга пръчка Галунка турга ред сред тоя гладен и немирен народ — почуква лошите, които се кълват, почуква и много лакомите, за да идат по-назад, та да могат и по-слабите и по-малките да си клъвнат и те нещичко.

Но ето че Галунка сякаш забравя кокошките. Тя и без това е свършила вече просото, но си държи едната ръка в решетото и усмихната, зарадвана, гледа настрана: гледа една сива патица, сива като яребица, също като яребица поръсена с тъмночервени капки по гърдите, с тънък бял пръстен около шията. Около нея, като живи, пъргави буболечки, ходят из тревата малки патета, черни, с жълти петна като очи, с широки човчици като лопатки.

Сивата патица е любимката на Галунка. Патиците, както се знае, рядко люпят и с яйцата им насаждат кокошки, но сивата патица беше измътила сама — още една причина, за да я обича Галунка. Никой не беше я видял кога ходи, кога несе в гнездото си — там, в най-забутаното място на градината, край дувара, сред гъста и висока коприва. Тъдява бос човек не можеше да пристъпи, защото все

там хвърляха остри ръждясали тенекии и късове от стъкла, пък и всеки се страхуваше, че има там змии. И ето оттук, от тоя буренак, сивата патица изведе един ден челядта си.

Галунка остави кокошките, хвърли пръчката. От решетото тя извади един череп от счупена паница, в който имаше забъркани трици, взе от тях и хвърли на сивата патица. Като същи бръмбарчета, бързи, лакоми, патетата се нахвърляха на триците, като идеха чак до ръцете на Галунка, а майка им, патицата, стоеше настрана. И искаше да избяга, и не можеше да ги остави. Меко, пресипнало погракваше.

— Ела де, страхливке, какво бягаш такваз — говореше ѝ Галунка. — Ух, каква си дивачка. . . Луда. . .

С подигната глава, изгладена, спретната, патицата като че щеше да хвръкне — толкоз много приличаше па дива. Неопитомена беше, недоверчива, хубавица беше и все пак имаше майчинско сърце.

«Колко жени, докато са момичета, само защото са по-весели, по-палави — мислеше си Галунка и имаше пред вид и себе си, — смятат ги за некадърни да свъртят дом и къща, а те отпосле стават най-добри къщовници и най-добри майки.»

Такава беше и сивата патица и затуй Галунка си я обичаше. Като ѝ се нагледа, като изтърси на тревата всички трици, все тъй усмихната, със запретнати обли ръце, хубава, Галунка се обърна да си влезе в къщи. Сега тя забеляза, че на мястото, гдето беше хранила кокошките, нямаше нищо — нито просо, нито кокошки. Всички бяха се пръснали пак из двора, из градината, из полето. Само гъсокът си седеше под салкъма, близо до коритото, и гледаше към избата. Тоя внимателен поглед, тия остри червени зеници, които чакат нещо, напомниха на Галунка, че има още една работа. Тя остави решетото на стълбата и влезе в избата. Гъсокът стана и подигна глава.

От тъмния отвор на избата, като от много далеч, се чу вик на гъска. На тоя вик гъсокът отговори с друг, пронизителен вик, издигна единия си крак,

подържа го и го спусна пак на земята. Една гъска, също тъй бяла с пепеляви петна, излезе от избата. Тя беше насадена и мътеше там. Още по един вик от едната и другата страна, след туй гъсокът и гъската се срещат и радостно си забъбрюват нещо.

След туй, като се поклащат, близо един до друг, те тръгват из двора. Галунка им изнасяше мамулени зърна, ядяха двамата. По-право, ядеше само гъската, а той, доволен, я гледаше. После пак тръгваха из двора, като все си бърбореха нещо.

Така те се разхождаха наедно, докато гъската си починеше. Галунка дохождаше и я затваряше в избата. Отвътре, неясно, като от много далече, се чуваше вик, на него отговаряше гъсокът. След туй, някак глупаво учуден, като втрещен, той гледаше затворената врата на избата. Опитваше се да походи из двора, поклащаше се като пиян и тук-таме, лениво и без желание, откъсваше си по някой стрък трева. На едно място той спира невеселата си разходка, обръща се и се ослушва: като че го вика някой. Той се връща, отпуща се на тревата под салкъма и гледа към вратата на избата.

Тук той прекарва до вечерта, на същото място е и на другия ден. Опитва всички начини на дрямка: на един крак, приседнал на земята, с обърната назад глава или с глава към гърдите. Тъй той дочаква часа, когато Галунка ще нахрани пак кокошките, ще се порадва на дивачката и след туй ще пусне гъската. И пак ще се поразходят с нея и ще си бъбрят.

Но ето, случи се тъй, че два дни поред Галунка не пусна гъската. Но усмихната, весела, слизаше пак бързо-бързо в избата и все поглеждаше гъсока. А той все тъй учудено и втрещено гледаше към вратата на избата. Чуваше някакви нови, някакви странни звукове. Не лягаше вече, а с подигната глава гледаше и слушаше.

На третия ден Галунка, все тъй усмихната, отвори вратата, чу се отвътре, задавен и далечен, викът на гъската — отговори ѝ, както винаги, и гъсокът. Но тоя път викът му беше висок, тържествен. Пред

Галунка, през прага, с гъската заедно, наизскачаха десетина патета, жълти, пухкави. Гъсокът не тръгна към тях, остана на мястото си. Загледа ги с едно око, с друго. После стана нещо неочаквано: гъсокът дигна единия си крак с черна сгърчена ципа, подържа го като изтръпнал и го пусна. После дигна и другия. И току заскача, затапа ту с единия си, ту с другия си крак, ту по-бързо, ту по-бавно, като че заигра хоро. И все дигаше глава, и все се кокорчеше някак смешно и важно.

Като свърши танеца си, гъсокът отърча към патетата, простря над тях шията си, същото направи и гъската, и малките — и всички наедно забъбриха шумно, радостно. Като че тая среща я бяха чакали отдавна от едната и от другата страна и имаха много нещо да си кажат.

Изведнаж гъсокът остави патетата, спусна се върху Аго, който идеше откъм дама, и го задърпа за панталоните.

— Ух, какъв е. . . хапе. . . Като куче хапе. . . Хайде! Марш! — викаше Аго и махаше с ръце, за да пропъди гъсока.

Патетата, с гъската посред, тръгнаха към вратника. Гъсокът се спусна и засъска подир едно куче. После на пътя му се изпречи белогривестият петел, гъсокът пропъди и него. През вратника семейството излезе вън на поляната. Тревата беше чиста, топла, огряна от слънцето. За пръв път патетата се учеха да пасат: някое залавяше стрък трева, теглеше с всички сили, тревицата се скъсваше и патето се търкулваше на земята. После започваше изново. Същото правеха и другите. С подигната глава, като войник, с дързък и зъл огън в червените си зеници, гъсокът се оглеждаше на всички страни, готов да посрещне всяка опасност.

Галунка не се погрижи вече за гъските. Тя беше вече при сивата патица и, както винаги, гледаше я усмихната и ѝ се радваше.

— Ела, дивачке. . . Ела, хубавице — говореше ѝ тя.

И докато патенцата ѝ, повечето черни, с малки жълти петна, с широки човчици като лопатки, се трупаха като чевръсти буболечки около триците, сивата патица стоеше все настрана.

— Дива си, дива. . . — говореше ѝ Галунка.

Тя наистина беше дива. Но беше хубава, с пригладени пера, напета, червена по гърдите, като яребица. И добра майка беше — сама, без ничия помощ, беше извела челядта си из гъстия страшен буренак, гдето имаше нахвърляни зелени стъкла и се въдеха змии.

Лов с хрътки

Като навлязоха навътре в полето, ловците оставиха пътя, излязоха всички напред в една редица, на петшест крачки един от друг, и тръгнаха направо. До Василя яздеше Мавроди, един от Енчевите братя, ловците от Сърнено. Той държеше на въже две бели хрътки, които препускаха отстрани на коня му. По̀ към края беше Марин слугата, а до него — един татарин, приятел на Мавроди, който също водеше две хрътки. Едната беше черна, на бели петна.

В тоя лов правило беше, че когато някоя от хрътките хванеше заяк, нататък с всички сили препускаха ловците и оня, който пръв стигнеше там и отървеше заяка изпод лапите на хрътката, той го вземаше, заякът беше негов. Ето защо, научени от друг път, щом се наредиха в една редица, конете разбраха, че ще има надпрепускане. Разпалиха се, силеха напред, гледаха се с пламнали очи, чакаха само да им се отпуснат юздите. Снегът като бяла мъгла хвърчеше изпод копитата им.

— Хей, Юсуп, готви се! — провикна се Мавроди. — И добре дръж въжето, пущай отведнаж!

Да се пуща отведнаж значеше да се пусне само единият край на въжето, което държеше ловецът. Тогава то се изхлузваше леко из халката от герданя на хрътката и тя, още от първия миг, можеше да се спусне след заяка.

— Малка работа е — обясняваше Мавроди, — а човек понякога се сбърква. . .

Но никакъв заяк не излизаше пред ловците. Мъртвило и тишина цареше наоколо. Някъде изпод снега

се чернееше, като че покрита с глеч, лъскава замръзнала земя, някъде се виждаше суха трева, стегната между снега. Нямаше жива душа в това голо, замръзнало поле. Не прехвърркваше дори дребно птиче. А по снега имаше дири — на яребици, на зайци, на вълци.

— Хай да се не видеше макар! — викаше Мавроди. — Де са тия зайци? — После, като се обръщаше към страната, гдето беше Юсуп с хрътките си, той му викаше: — Готов бъди, Юсуп! Дръж въжето добре! Пущай отведнаж!

На едно място десетина дропли, които досега не бяха забелязали — те са сивобели, като снега, — размахаха тежко крилата си и хвръкнаха. И пак се възцари предишното мъртвило.

— Хай да се не види макар! — говореше с дебелия си глас Мавроди. — Къде се дянаха тия зайци?

На една малка височина те се спряха. Откриваше се пред тях ново поле, също тъй равно, също тъй голо и мъртво. Трябваше да изменят посоката: примамваше ги едно място, гдето се тъмнееха гъсти гнезда от бурен. На такова място все трябва да има някой заяк. Обърнаха конете нататък, но Васил все още стои и гледа към противоположната страна: далеч, из снега, между черните буци пръст, нещо ходи, движи се някаква живина. Ловците се спряха.

— Вълк е! — каза Васил на Мавроди.

— Куче е!

— Не, вълк е. Виж му опашката. Ето, легна. Марине — каза Васил, — я иди да видиш какво е. Ний ще те почакаме.

Марин препусна нататък. Ловците видяха как той приближи животното, но то не стана. Марин го заобиколи отдалеч-отдалеч и пусна коня назад. Той махаше с ръка и викаше. Отначало нищо не се разбираше, но после ясно се чу: «Вълк! Вълк!»

В същото това време вълкът — нямаше никакво съмнение, че това наистина беше вълк — стана и без да покаже голям страх, без да бърза много, в лек

тръс, започна да бяга. Ловците завикаха всички отведнаж, обърнаха конете и препуснаха нататък. Не трябваше да пущат хрътките, но в бързината и в залисията си ги пуснаха и за един миг четирите хрътки, като четири живи кълба, се хлъзнаха по снега, стигнаха вълка и в куп се завъртяха около него. Когато ловците наближиха, видяха как вълкът — беше голям стар вълк с възтъмна козина — притракна с челюстите си, изръмжа, като показа зъбите си и червените си венци, отвори си път и мина през кръга на хрътките. Една от тях — черната с бели петна — се превъртя на земята и заквича.

— Юсуп! Дръж хрътките! Дръж хрътките! — завика Мавроди. — Василе, не го оставяй, ще го гоним!

— Ще го гоним! — отвърна Васил и профуча на коня си напред.

С голяма мъка, като дойде на помощ и Марин, можаха да приберат хрътките. Вързаха ги и ги оставиха на татарина, а Мавроди и Марин обърнаха конете към вълка и застигнаха Василя. Все със същия, не особено бърз бяг, вълкът пресичаше в права посока полето и един само той се чернееше сред белината на снега. Започна се вече истинското преследване, както се прави по тоя край: от едната страна на вълка, на двеста-триста крачки назад, препускаше Васил, а от другата, на същата далечина — Мавроди. Марин застана в средата. Дебелата шия на вълка не му позволяваше да се обърне, затуй на всеки стотина крачки той се позавърташе, правеше един полукръг, спираше се и гледаше назад, към страната на Василя. След други сто крачки той правеше нов полукръг и поглеждаше към другата страна, към Мавроди. Тия завъртвания и спирания, както и тревогата, която се събуждаше у него, като виждаше упоритото постоянство на ловците, най-много уморяваха вълка. Все по-често и по-често той се завъртваше и гледаше назад, бегът му ставаше неравен, неспокоен, губеше сили. А ловците държаха едно: не го изпущаха от очи и

спокойно, без да се блъскат, по най-правата посока, препускаха след него.

Отдавна бяха излезли от мерата на чифлика. Преминали бяха, без да срещнат човек, и мерата на Сърнено и навлизаха в мерата на второ село. Сега зайци изскачаха почти на всяка крачка. Отначало правеха един-два редки скока, по-бавно и с щръкнали нагоре уши, после туряха ушите си на гърба и бягаха колкото могат. На Мавроди му се искаше поне да извика, но очите му бяха във вълка.

Едно село, замрежено с мъгла от синкав дим, се показа от едната им страна. Вън по поляните, пръснали купчини сено по снега, овчарите хранеха овцете си. Като видяха навътре в полето вълка, преследван от ловци, завикаха, кучетата залаяха. Но всичко се свърши само с това, никой не се притече ни с дърво, ни с пушка. Дори един селянин, кой знай защо, се обърна и тичешката отиде към селото.

Вълкът беше изплезил дълъг език, но още се държеше, завъртваше се и поглеждаше назад. После пак бягаше. А наближаваше вече да се мръкне. Въздухът потъмняваше, ставаше по-студено. Към юг, под надвисналото тъмно небе, хвърчаха диви гъски и остро и плачливо грачеха. Ловците виждаха, че се мръква, но не мислеха да оставят вълка.

Сега и Васил, и Мавроди забелязаха, че Марин стана непредпазлив, дързък, често приближаваше вълка. Веднаж дори вълкът направи няколко скока и изтрака със зъбите си срещу него. Марин махаше с една сопа, намерена кой знай где.

— Марине, пази се! Марине, стой настрана! — викаха му ту Васил, ту Мавроди.

Познаваха добре местата — бяха в мерата на трето село. Слизаха към дола, гдето беше изворът, на който лятно време жените от цялата околност идеха да перат. Не твърде широката вада беше замръзнала, вълкът я премина бавно, без да бърза, лизна леда с езика си и се спря на другия бряг. Миг-два той стоя тъй, с провиснат език, задъхан, изгубил сили. Вече

не се обръщаше и не поглеждаше идат ли ловците. Като че беше изгубил надежда да се спаси и му беше все едно какво ще стане. После пак тръгна.

По-буйно, с по-силни викове, ловците навалиха надолу след него. Конете им скоро затракаха по леда на замръзналата вада. Но ето че пред тях, на другата страна, се изпречи висок стръмен склон. И не само беше стръмен, а неравен, изкопан от големи ями, от които вадеха камъни, сега пълни със сняг.

Ловците се спряха, загледаха се ту наляво, ту надясно за път. Вълкът беше нагазил в пряспата на една яма — метне се, метне, отпусне се и остане тъй, отмалял, капнал от умора. Пак се метне, пак спре.

Васил и Мавроди скочиха от конете. По-леко и по-бързо от тях скочи Марин и хукна нагоре.

— Къде? Тук стой! Марине, тук стой! — извика му Васил.

— Вълка падна! Вълка падна! — повтаряше Марин, разтреперан, стиснал сопата.

— Стой тук! Дръж конете!

— Какво ще държа конете? . . .Вълка падна. . .

— Конете дръж, ти казвам! — изкряска му Васил.

Настръхнал, с потъмняло лице, Марин прехапа езика си, за да не каже нещо лошо, и хвана поводите на трите коня. Васил и Мавроди туриха ръка на кръста си и потърсиха револверите си.

Изведнаж зад тях се чу тропот. Като вихрушка, настрана от тях мина на голям кон някакъв селянин. Той беше се прилепил до гривата на коня, държеше напреки къса бяла тояга, краят на едно въже се влачеше след него по снега. Селянинът спря, след като направи няколко крачки въз баиря, остави коня и се затича към ямата, гдето беше вълкът. Ловците го гледаха като изумени: видяха как се катери нагоре, как се изгуби на едно място, после пак се показа и се зачерня над снега. Пред него вълкът се раздвижи, метна се веднаж-дваж и спря. Селянинът като че падна и се захлупи с лицето си към земята, към вълка.

В здрача, който беше паднал, ловците вече не виждаха кое е вълк, кое е човек: виждаха едно голямо черно кълбо, което се валяше из снега.

Васил и Мавроди, с големи черногорски револвери в ръце, тичаха нагоре. Из ямата пред тях се изправи селянинът, издигна нещо голямо и като чувал го тръсна пред тях: беше вълкът. Овързан, омотан гъсто и стегнат с въже, в устата му, за да не може да хапе — тояга, и тя също тъй овързана с въжето. И краката му бяха вързани. Само дебелата му опашка беше се простряла върху снега и очите му светеха като стъкла.

Изненадани, учудени, Васил и Мавроди гледаха ту вълка, ту селянина.

— Бе ти. . . какво направи? — каза Мавроди. — Как можа? Как го улови?

— Няма да го уловя. Ще го гледам ли?

Той беше нисък, широкоплещест, с дебели бърни, с голяма глава. Прекара, както правят селяните, кога са уморени, пръст по челото си и изтърси потта си. После се усмихна и погледна вълка.

— Откъде доде ти? Кой си? Какъв си? — питаше го Мавроди.

— От Мусубей съм. Нали вий преди малко минахте край наше село. Аз като видях вълка, отърчах до дома и яхнах коня. Че какво. . . Додох да помагам. . .

Сега чак Мавроди и Васил си спомниха за оня селянин, който, като ги видя, обърна се и тичешката отиде към селото.

— Добре ни помогна ти — каза Мавроди, като се подсмиваше лукаво. — Ти да не си от Коджамихалевите?

Селянинът кимна с глава.

— Е сега?

— Сега — каза селянинът, все тъй усмихнат — ще си вземете вълка. Ваш да е. . . А вий ще ми додете таз вечер на гости. Къде ще ходите вече, мръкна се. Ей го селото де е, зад баиря. Близо е.

•

След малко, на една шейна, която случайно мина из пътя, натовариха вълка и тръгнаха към селото. Селянинът също се качи на шейната, като държеше коня си за повода. Ловците ездеха малко по-назад.

— Голям вълк, ей — говореше Мавроди; — Марине, ти казваше, че като си минал край него, не станал. Какво ще стане, то голямо нещо. . .

Марин, начумерен, сърдит, мълчеше.

— Ний гонихме вълка, а друг го хвана — каза Васил.

— Какво ще се чудим, че човека хвана вълка? — каза Мавроди. — Аз ги познавам тях, Коджамихалевите, родът им е такъв. Познавам дядо му на тоя момък, дядо Филчо. Той много не му придиряше, пиеше вода направо от олука. Останало малко вода от добитъка — наведе се и се напие. А доде иде на нивата, изядаше половин самун — уж си поотчупва все по малко. Та тоя дядо Филчо и той беше хванал един вълк, ама не тъй, а както го гонел с коня, навежда се, хваща го за ей тук, отзад за шията, и го издига; вълкът скача, бъхти се. А той с лявата ръка откача въжето от седлото и го омотава, омотава. И го хвърля на земята, както го хвърли и тоя юнак пред нас. Яки хора! — завърши Мавроди със завист в гласа си. — Вълкоборци! . . . Мечкадари! . . .

Стъмни се. Шейната пред тях се тъмнееше сред белината на снега. Стана студено. Под копитата на конете снегът скърцаше.

Виелица

Шейната се бухна в една пряспа и затъна. Аго слезе, поутъпка снега наоколо, поведе конете и ги изкара на чисто място. След туй пак се качи. Захария се чудеше отгде Аго взема тия сили: слизал беше вече толкоз пъти, отиваше напред да гледа за път, поправяше нещо на хамутите, тикаше шейната, когато затънеше. Лицето му беше се зачервило, очите му сълзяха, едното му ухо и едната му буза бяха покрити с лед, който той не махаше.

Те бяха изгубили пътя и от два часа се скитаха напосоки из полето. Каква виелица! Понякога вятърът ще спре, като да поеме дъх. Вижда се как вали, как бързо-бързо подхвърга снегът, като че от небето се спуща гъста бяла мрежа. И отведнъж пак завие вятърът, граби снега, развява го, върти го, не може да се види на две крачки. По очите и по гривите на конете е натрупан сняг, парата от дъха им замръзва във въздуха. Гласът на звънчетата замира още при шейната, студът пронизва чак до костите. На Захария, сгушен отзад в шейната, идат вече страшни мисли — за измръзване, за вълци. . .

Всичко това щеше да се избегне, ако бяха си вървели право по пътя и бяха минали през Сърнено. Захария беше ходил в общината, в Пчеларово, и когато дойдоха до Сърнено, той каза на Аго да отбие и заобиколи. Захария не искаше да мине през Сърнено, защото там живееше Велико железаринът, къщата му беше край самия път. А Захария беше скаран с него и се боеше да го срещне. Сега той разбра, че е направил грешка, но беше вече късно.

«Какво щеше да ми направи Велико — мислеше си той. — В таквоз време няма да седне на пътя да ме чака.»

Шейната пак се блъсна в една преспа, Аго пак слезе. Изведнаж, сред вятъра, лавна наблизо куче. Една къща се показа, наполовина затрупана от снега, по-нататък друга, трета. Комините димяха.

— Село, Аго, село! — извика Захария. — Е, слава богу. . . Слава богу. . .

Где бяха — не знаеха. Такова място и такова село като че не бяха виждали през живота си. Всичко им се стори като че излязло от земята, сега създадено, ново, необикновено. Влязоха с шейната в двора на първата къща. Захария скочи и, както си беше с шубата, широк, с дълги поли, натрупан със сняг, измръзнал, отиде до вратата и почука. Никой не се обади, кучето се спущаше отгоре му и лаеше. Захария почука пак: вратата се отвори — показа се Велико железарнът.

Такава голяма беше изненадата му, тъй се зачуди, пък се и уплаши, че в първия миг Захария се дръпна назад и направи движение, като че искаше да избяга. Велико схвана това и се усмихна.

— Влез, бай Захария, влез — каза той любезно. — Е, няма нищо де. . . Най-после, каквото било, било. Сега ти си ми гостенин. . . Влез, влез да се стоплиш. . .

Захария влезе. Стъпяше като на тръни, стесняваше се. В хаетя той почака, докато Велико викаше от вратата на Аго где да тегли шейната и как да настани конете в обора, след туй, все тъй усмихнат, мина пред Захария и отвори втората врата. Влязоха в собата — хубави светли черги, приятна топлина, бяло кюмбе, бели стени. Една млада хубава жена, висока, стройна — беше Василена. — стана, прибра набързо каквото беше работила и без да погледне Захария, мина настрана. После тя пак дойде, подаде възглавница на Захария и каза:

— Заповядайте! Седнете! — но и сега не го погледна.

Захария се стесняваше, оглеждаше се наоколо. Не слушаше какво му говори Велико. Сам той кое-как разправи как беше ходил по бърза работа в Пчеларово, как бяха изгубили пътя и как се бяха скитали из виелицата. Но че бяха се отбили оттук, от Сърнено, и след като бяха направили, без да усетят, един голям кръг, се озоваха пак в Сърнено — това, разбира се, Захария не каза. Добре, че дойде и Аго. Насреща му се засмя Василена, заговори му Велико. Пък и Аго беше весел.

— Ша ни изедат вълците — говореше той дебело, — обикаляме, обикаляме. . . Въртим се сѐ на едно място като. . . въртоглави! — изпусна се Аго и се засмя високо и гърлесто.

— Е, Аго, нека тъй да се случи, че да ни додеш. Откога не съм те виждала бре. Не ни дохождаш на гости.

Василена се радваше на Аго, като на брат. Аго все повече се отпущаше и във веселието си вече се глезеше. Василена си беше същата. Но лицето ѝ беше избистрено, чисто, черните ѝ очи гледаха спокойно. И тя гледаше всички, но не и Захария. Като че не го виждаше, като че за нея не съществуваше.

А Захария се разприказва чак когато сложиха софрата, за да ги гостят — беше станало обяд. На два-три пъти Захария изказа съжалението си, че не се е сетил да вземе една дамаджана с вино. Той искаше да прати Аго до кръчмата, но Велико не се съгласи. Но затуй пък той взе хармониката, засвири, запя. Той имаше хубав глас, пееше, като махаше глава и размяташе къдравата си коса, после се навеждаше над хармониката, даваше ухо и слушаше. Захария се поокуражи, поглеждаше Василена. А тя гледаше пред себе си, очите ѝ бяха спуснати надолу.

— Стига толкоз! — каза Велико, като затвори хармониката. — Зимният ден е къс, сега ще се мръкне. Време е да си ходите.

Не беше обичай да се подканят гостите да си ходят, но Велико го каза. Захария стана и взе да обли-

ча шубата си. Аго отиде да впряга конете. След малко отвън, като някакви птичета, се обадиха звънчетата — шейната беше готова.

— Сбогом! — каза Захария, като се пообърна около си.

— Сбогом! — сдържано се обади Василена.

Велико излезе със Захария вън. Но ето че сега се случи нещо друго. Шейната наистина беше готова, но Аго, наместо да е на нея и да държи конете, беше, седнал до вратата на обора, подпрял беше глава на ръката си и стоеше там, навъсен, сърдит.

— Хайде, Аго, да вървим! — каза Захария.

Аго се намръщи повече и не каза нищо.

— Аго, ставай, че се мръкна! — подкани го и Велико. — Хайде, качвай се. . .

— Няма да се кача — заговори дебело Аго, като се мръщеше. — Аз тук ще седя. Дето ще слугувам на други, на вас ще слугувам, бай Велико. В чифлика няма да ида. . . Не ща. . . няма да ида. . .

Захария кипна, тръгна към Аго, пообърна се дори да вземе камшика. Но той видя, че Василена беше се спряла отвътре вратата и като че слушаше. Отведнаж Захария разбра защо Аго искаше да остане и каза:

— Добре, Аго, добре. Остани, като искаш. . .

Захария се качи на шейната и взе юздите. Конете бяха си поотпочинали и леко грабнаха шейната. Звънчетата запяха, забъбраха, засмяха се. По мекия сняг, чист и бял като опадал цвят, не се чуваше тропот, конете само се мятаха в галоп, звънците, навързани на тежки плетеници отстрани, звъняха. Шейната изведнаж се изгуби в бялата мъгла на виелицата.

Аго беше доволен, той заработи веднага, като че при Велика беше от години. Подрина на добитъка — Велико имаше два коня и няколко крави, — премете, изхвърли боклука. И все си свиркаше с уста и мъкнеше кош след кош слама. А когато Василена погледна от вратата на обора и му каза нещо, Аго взе да се смее, гърлесто и високо.

Надвечер облаците се поразкъсаха, но още валеше. И ето откъм полето се зачуха звънци, най-напред слабо, после все по-ясно и по-ясно. Показаха се високите сиви коне на Захария, мятаха се в галоп, обгърнати от снега. Шейната изви и влезе в двора.

Сега Захария беше съвсем друг, весел, засмян.

— Какво, да не мислите, че съм си ходил в чифлика? — говореше той. — Няма го майстора. В Пчеларово ходих аз, върнах се пак там, за да взема ей туй е! — Захария показа едно шише коняк. — Не мога да си ида аз, догде не почерпя приятеля си, който ме е приел и нагостил. Велико, аз те обичам. . . Заповядай! Пийни!

Велико не отказа и пое шишето. И от жал повече за конете, той покани Захария вътре, а на Аго извика да гледа шейната.

— Аз няма да стоя много — каза Захария. — Искам да ми направите едно кафе, едно горчиво кафе, че малко ми е такова. . . — Като седна на възглавницата, подадена му от Василена, той продължи: — Василена ще направи едно кафе на предишния си господар. . . Какво, не е голяма работа. . . Едно горчиво кафе, че малко ми се върти главата.

В стаята беше топло и приятно. Бели стени, бяло кюмбе, в един ъгъл сух босилек на иконостаса. Висока, стройна, с избеляло понапълняло лице, черноока, Василена минава през стаята, отива в хаетя, после пак се връща. Захария я гледа, усмихва се, натежалата му глава пада на гърдите му. «Колко е хубаво тук! — мисли си той. — Колко е хубава Василена! Защо да излизам? Къде ще ходя? Да мога да остана тук като Аго. . .»

Той не слуша какво му говори Велико, пресича го не на място и казва:

— Аго е хитрец! Казвам ти, че Аго е хитрец. — повтаря той и се усмихва. — Аго знай какво прави. . .

Велико го гледа и, току-речи, разбира думите му. Но Захария не го оставя да се разсърди и го накарва

дори да посвири с хармониката. Щом Велико засвири Захария се разчувствува, просълзи се:

— Има ли песен за някой човек, който се оженил за жена с пари! — каза той. — И как страда, и как се мъчи като грешен дявол заради глупостта си, заради тая пуста зестра! Попей ми таз песен, братче, ако я знаеш. Аз ще послушам. Жална песен ми попей, жална!

Той въздишаше, после вземаше шишето и пиеше. И поглеждаше крадешком изпод вежди Василена, навеждаше глава, очите му се заливаха със светла влага. Усмихнат, блажен в пиянството си, той говореше като на себе си:

— Аго е хитрец. Аго знай какво прави. . .

Навън се чуха гласове. От вратата Аго извика, че от чифлика е дошел човек. И наистина, закачулен, покрит със сняг, със скреж по мустаците и по тънката си черна брада, влезе Марин.

— Господарю — каза той весело, но с укор, — търсим те под дърво и камък, не можем да те намерим. Аз ходих и в Пчеларово, сега от Пчеларово ида.

— Защо ме търсиш? — каза Захария. — Защо ви съм?

— Господарката ме прати. «Върви, кай, дето е, да го намериш и да си додете наедно.» Много се кахъри. И глава много я боли. Галунка беше при нея, като тръгнах, Галунка сряза лимон и върза главата й. Чакат ни сега.

— Да вървим! — каза Захария, скочи на крака и взе да облича шубата си. — А, не, не! Не мога да стоя повече — говореше бързо той, макар че никой не го караше да стои. — Севастица ме чака, не мога да стоя, аз трябва да си вървя. Не ме е страх мене от времето. Каквото и да е времето, ще си отида. . .

Велико излезе да го изпрати. Аго гледаше от вратата и пак каза, че не иска да се върне. Марин се разсърди, искаше насила да го грабне и да го хвърли в шейната, но Захария се намеси.

— Остави Аго — каза той, — Аго ще остане тук.

Марин беше дошел с кон, но беше взел хамут и

за него и сега го впрягаше отстрани като логой Загърнат в шубата си, Захария чакаше.

Трите коня, като три змея, грабнаха шейната Едвам-едвам Захария кимна с глава. Запяха, за бъбраха весело звънчетата, конете се замятаха в галоп. Вятърът беше престанал, снегът все си валеше и сякаш се задържаше във въздуха. Звънците все повече и повече заглъхваха.

Нов огън

«Где съм виждала тоз човек? Где» — питаше се Галунка, като гледаше и с любопитство, и със страх белобрадия стар турчин — а той наистина беше един особен, чудноват човек, — с когото говореше Марин.

— Марине, какво казва? — попита Галунка. И тъй като Марин, залисан в разговора, не ѝ отговори, Галунка пак си помисли: «Где съм виждала тоз човек? Где?»

Ако се съди по дрехите му, трябва да е или просяк, или сетен сиромах: връхната му дреха беше кръпка до кръпка — разноцветни парцалчета, насъбрани като листи, съшити едно до друго. Обувките му — подпетени, скъсани. Но лицето му пък беше лице на светец — восъчнобледо, замислено, добро. И чиста бяла брада, паднала възгърдите.

— Кой е тоз човек, кой?

И ето Галунка отведнаж си спомни: виждала го беше в едно близко турско селце. Като отиваха веднаж в града, минаха оттам. Той се връщаше към джамията — трябваше да е ходжа, носеше зелена чалма и същата дрипава дреха от пъстри кръпки беше на гърба му. Някой, както се вижда, беше му подарил един овчи дроб, той го носеше на пръста си, а след него, като куче, с вирната опашка, като пръчка, вървеше една котка. Още тогаз казаха, че старецът лесно се сдружавал с животните: птичките от гората — нагоре около джамията имаше рядка гора и дренак — дохождали и кацали на рамената му, а една змия излизала от дупките на дувара на джамията, припълзявала до него и навита на кълбо, припичала се на слънце.

— Какво казва, Марине? — попита пак Галунка.

— Какво ще казва. . . казва, че всичко било в ръцете на бога. Каквото кажел бог. Казва още, че знаял един лек и щял да опита. Може да помогне.

Галунка въздъхна. И без да каже вече нещо, загрижена, обзета от тревога, тръгна си към къщи. Някаква лоша болест беше се явила между добитъка. За два деня им умряха четири глави — две крави и две телици. И най-страшното беше туй, че и кравите, и телиците Галунка сама беше ги изкарала здрави, весели, а вечерта, като си дойдоха, тръшнаха се на две крачки от вратника и умряха. Васил се слиса, уплаши се и на часа отиде в града за доктор. А тоя старец мина оттук случайно. Дано и той да помогне нещо.

Галунка без сърце, без желание се залови за работа. Често излизаше на чардака и поглеждаше: боеше се да не види говедаря, дошел да каже нещо лошо. После поглеждаше към харманя — там Марин и старецът правеха нещо. Поспрат се, погледнат в ръцете си и пак заработят.

Галунка не можа да се стърпи и тръгна да види какво има. Още като излезе пред дама, насреща й тичешката се зададе Марин. В ръката му димеше нещо.

— Марине, какво има? Какъв е тоз огън? — попита Галунка.

Марин я погледна, позасмя се, но вместо да й отговори, насъбра слама, клечки и с праханта, която димеше в ръката му, запали огън. Тури и два-три едри къса тезек.

— Нов огън е туй — каза най-после той, — не е запален нито с кибрит, нито с огниво. Ходжата взе две дръвчета, търка ги, търка ги, докато се запалиха. Довечера, като се върне добитъка, ще го прекараме през тоя огън. Болестта ще премине.

— Ще премине ли, Марине? — зарадва се Галунка. — Ще помогне ли?

— Тъй казва ходжата. «Тоз огън, казва, е нов

огън. На него нищо не е печено, нищо не е варено. Чист е и всичко чисти. Ще очисти и добитъка. Като го прекараме през огъня, ще се очисти от болестта.»

Без да го усетят, старецът беше дошел към тях. Но той гледаше настрана.

— Дай му да хапне нещо — каза Марин. — Той ще си ходи.

Галунка се затича до къщи и скоро се върна пак, като носеше една малка кръгла софра, на която имаше хляб и ядене. Старецът си изми ръцете, седна и започна да яде. Той вършеше всичко бавно. И все гледаше настрана, замислен. Като се нахрани, той каза нещо за благодарност и си замина.

Вечерта пред всеки вратник запалиха голям огън. И като си дойде добитъкът, с вик, с тичане, накараха го да мине през там — да се поокади поне от пушека. Галунка, позачервена от тичането, се развесели: тя повярва, че болестта си е отишла. И можеше ли такъв добитък — охранени крави, като риби, като сърни, хубави, с черни топли очи, може ли да се разболеят?

Галунка вече щеше да си отива, пристягаше с две ръце ръченика си и се усмихваше. Тя се обърна и погледна: от нивата, с дългата си върволица волове, се връщаше плугът. Но той беше спрял сред поляната.

— Защо е спрял плуга? — каза Галунка. Тя забеляза, че един вол е легнал, и престана да се усмихва. — Един вол е легнал. . . Боже, умира вола!. . .

Ерофим, слугата, когото отскоро бяха хванали вместо Аго, махаше с ръка и викаше. Всички — Марин, Галунка, слугите — отърчаха нататък.

Като стигнаха там, видяха, че шутият вол Комура, както беше впрегнат, беше легнал. И току протягаше шията си през хомотя, като че искаше да се освободи от него, та да легне и да се простре по добре.

— Не знам какво му стана — говореше високо Ерофим с писклив женски глас. Той беше ниско дребно човече, кьосав. — Волчето си беше добре. И

падна. . . Както си вървеше, падна. . . Дий, дий! — завика Ерофим, като махаше с камшика. — Ставай де, Комур! Ех и ти. . .

Комура не беше добре, то се виждаше. Дишаше тъй бързо, че поклащаше главата си като в такт. Очите му бяха замъглени и изглеждаха синкави. По едно време той се раздвижи: извади единия си преден крак, опря се на него и си попочина. Извади и другия.

— Хайде, ставай! Дий, дий! Ставай! — викаше Ерофим.

Комура се изправи. В гърлото му нещо забърника, като преминаваше навътре към търбуха му. Марин сграби един кривач суха трева и взе да търка с нея Комура — по хълбоците, по корема. Като се умори той, Ерофим пък взе да го търка.

Тия разтривки посъживиха Комура. Той се ободри и отведнаж — поразмаха рога, както правеше, кога искаше да се бори. Всички се засмяха. Галунка се просълзи.

— Нищо му няма! — каза Марин.

— Нищо му няма, нищо — повтаряше и Галунка.

Наедно с другите волове, без да става нужда да го разпрягат, Комура дойде близо до дама. Вървеше, като че беше здрав. Но тук, на две-три крачки от вратника, той се поразтрепера като ударен, полюля се и падна. Слугите пак се насъбраха около него. Като викаха, като го крепяха кой как може, те го изправиха, но за малко: щом го оставиха, Комура пак легна. Отначало — и това донейде беше добър знак — той лежеше с подвити нозе под себе си, изправен, както си лежат воловете, когато почиват. Но нямаше весел поглед, не преживяше. Обръщаше се често назад, като да пропъди муха, и доближаваше муцуната си към търбуха си, към слабините — там някъде, както се виждаше, беше болката му. Дишаше бързо, с мъка. Понякога спираше дъх и неспокойно, с някаква вътрешна тревога, се вглеждаше в хората, които го заобикаляха, като че искаше помощ от тях.

Слугите се отчаяха, не знаяха как да му помогнат и само го гледаха. И тъй като плугът си стоеше неразпрегнат, те се заловиха да пуснат воловете, като с особено усърдие ги караха да минат през огньовете, които още димяха по вратниците. Добре би било да можеше и Комура да мине, колкото да го закачи пушека, но нямаше как. Слугите пак надойдоха при него. Опитаха още веднаж разтривките със сено, опитаха и нещо друго: с едно доста дебело гладко дърво, като го държаха двама души отсам и оттатък, те взеха да го търкат силно отдолу по корема, все в една посока, от предницата към опашката. Но и това не помогна. Щом го оставиха на мира, Комура се свлече и падна. И сега не легна, както по-рано, а цял се просна на едната си страна. Единият му рог се заби в земята. И изпъшка изтежко, с болка, също като човек.

Докато ставаше всичко туй, Галунка беше в къщи. Но и там не я сдържаше. Страх я беше, а искаше да види какво става. Подир малко тя пак дойде към дама. Комура лежеше, както по-рано. Слугите ги нямаше, пръснали се бяха по работа. Само Ерофим стоеше при вола. Той беше седнал на един камък, близо до главата му, и спокойно, като че нищо особено не беше се случило, ядеше хляб. Не виждаше, че Галунка стои отзаде му, и си приказваше сам:

— Волчетата си бяха добре. И пасеха, и вода пиха. А този, Комура, се боричкаше с другите. Той много се боричка, Комура. Току си чатка рогите с тоз, с онзи. Добре беше волчето и нà падна. . . умира. . .

Комура лежеше пред него надут, голям. Краката му бяха изпънати, главата — сложена на земята.

— Таквоз нещо е света — говореше Ерофим, — нà, падна. . . и умира. . .

Комура духна и под ноздрите му позапраши. После подигна само клепачите си и погледна Ерофима. Ерофим също го загледа, стана и като клекна до самата му глава, взе да натиска една коричка хляб между стиснатите му зъби и говореше:

—На̀, на̀, хапни си. . . Хапни си да видиш как ще ти стане добре. Ще ти доде силица. На̀, Комур, на̀, хапни си. . .

А с другата си ръка го гладеше по челото. Галунка стисна очи, разплака се и избяга към къщи.

Заваля дъжд. Валя цяла нощ, светка̀ се, гърмя. Никога сякаш не беше се изливало толкова вода на земята. Наоколо се чуваше само тътен от гръмотевиците и вода, която шурти, тече — навсякъде текваха реки. На сутринта беше тихо — слънце и всичко измито, светнало, зелено.

Болестта по добитъка изведнаж се прекрати, като че нещо я пресече с нож. Нито един добитък не се разболя вече. И Галунка често се питаше: кое помогна срещу болестта? Новият огън на турчина ли, лекарството на доктора ли, което забъркваха в ярмата на добитъка, или дъждът? Но, което и да беше помогнало, опасната болест си отиде и от нея остана само един спомен като от страшен сън.

Болестта не беше прилепчива (тъй беше казал докторът) и леша на Комура го извлякоха и оставиха на поляната. Цяла неделя кучетата ядоха и се давиха там. После додоха и орли — черни, големи. Те стояха настрана и не се помръдваха, като вкаменени. Кога да хвръкнат, прибягваха с широки крачки, пригърбени, с разперени грамадни крила, и тежко се подемаха.

След месец-два между зелената трева се белееха само костите на Комура. Големият гръден кош, с извити ребра като дъски, с дълбока коруба, приличаше на скелета на някой разрушен кораб.

Сутрин при изгрев слънце

Слънцето току-що изгрява още е червено, без блясък. След миг-два като че запалени стрели минават през сутрешния хлад и по купите и саплъците, по покривите на хамбарите и на дама пламва червена светлина, чиста, радостна. Също такава червена светлина гори и по върха на салкъма пред господарската къща. Там, на най-високото, на суха черна вейка, е кацнал един кос. Отпървен той обръща глава и глади перата си, не поглежда нито напред, нито наоколо си. Но ето слънцето блясва с всичката си сила. Косът поподскача, качва се по-нагоре по вейката, обръща се към слънцето и запява. Синкави металически блясъци лъщят по перата му, крилцата му са отпуснати, очите му горят. Той трепка с цялото си тяло, пее, унася се. . .

«Голям присмехулник е тоя кос!» — мисли си Ерофим, като подига глава и поглежда коса.

И наистина, като даде човек ухо и се вслуша в тия гърлени задавени звукове, които косът издава, ще види, че той църти и като врабче, и като чавка, грухти дори като прасе. Понякога пък ще подсвирне — също тъй, както Давидко подсвирва подир овцете си. Как майсторски прави всичко, каквото чуе. Пее, занася се, примира вече и пак в същото време се подиграва с всичко живо из двора.

Ерофим поправя нещо на саката, с която носят вода — след смъртта на чича Митуша само той е от слугите, който знае да дяла. Кротък по нрав и дребен, кокошките и другите гадини от двора като че не го забелязват и не се боят от него. Но Ерофим

има око на ловец: нищо не изпуща, всичко вижда и всичко долавя.

Кокошките още не се отделят от двора, трупат се пред къщата, около стълбата, неспокойни са, разминават се, каканижат. Чакат да излезе Галунка, та да ги нахрани. Нетърпението им забавлява Ерофима и сегиз-тогиз той хвърля око към тях. И те като хората са с различен нрав, има ги разни. Ето тия млади ярки, пригладени, напети, хубави като млади момичета. Но и простички са и глупавички: гледат Ерофима и се чудят; не могат да разберат човек ли е, звяр ли е. Петлетата, техни връстници — какви са контета, докарани, напъстрени, като петлетата, направени от захар. Едни са много мирни, държат се прилично, вървят тъй, като че се боят да не падне прах на тях. Други — все на бой и на кавга налитат. Някои се опитват да пеят: много си протягат шиите и гласът им сипкаво звучи като свирчица.

И старите не са едно. Има едни зли кокошки, гдето нито носят, нито мътят. Като мине някое пиле край тях, все ще го клъвнат. И къркорят гневно, като че мърморят:

— Какво невъзпитано е туй младо поколение!

Една квачка с малки топчести пиленца се появява отнякъде. Кой я разсърдил? Тя клочи, върти се, фучи. Настръхнала е, с разрошена перушина. Кучето, което се озовава насреща й, се спира: кога беше малко, една такава сърдита клочка беше го драскала по носа и сега, без да му мисли много, избягва от нея и се промушва през телената ограда. На бодлите остава малко от козината му. На тая ограда всяко куче, което е минало, малко се е пооскубало.

За късо време между кокошките настъпва смут: една кукумявка, заварена от слънцето като фенер, който продължава да гори и след като се е съмнало, прехвръква от покрива на къщата върху покрива на дама. «Кърр!» — вика един петел. «Кърр!» — повтаря втори, трети. Също като часови, които си предават един на друг: внимавай!

Най-после Галунка излиза с решетото. За миг всички кокошки са около нея — притискат се, шумят. Но щом Галунка им хвърли просо, умълчават се и кълват. Като изхвърля просото, Галунка стои между тях, като че ги брои или си мисли нещо. И след като изкълват просото, кокошките поостават някое време на двора: чакат още. Между тях, горд като султан, пристъпя белогривестият петел. Има и други по-млади петли, но когато той дойде към тях, те гузно и смирено, съвсем мълчаливо, помахват веднаж-дваж с крилата си и отиват настрана. Това ще рече: покоряваме ти се и те почитаме.

Но кокошките са от два курника и другата половина си имат друг цар — един бял, също такъв едър и гордо напет петел. Само той не помахва с крила на белогривестия. Омраза гори в очите на двамата. Всеки миг те са готови да се нахвърлят един срещу други, но по една или друга причина отлагат боя.

Малко по малко кокошките се пръсват. В двора под дървото утихва. Ерофим подига глава: под стряхата, гдето под всеки два дирека са заковани дъски за кафез на гълъбите, в една такава дупка стои замислен един червен гълъб и гука — вика другарката си. Това гукане във всеки последващ миг се засилва, повишава се, изпълнено е с молба, с нежност, с любов. Ерофим поклаща глава и се усмихва.

По каменното корито, около водата, са се наредили няколко млади ярки. Те са се напили, но тъй като тука е сянка и хладно, приседнали са на камъка и дремят. Само една бяла ярка уж пие, но повечето извърта око и поглежда собственото си изображение във водата. И като че се чуди: колко е хубава!

Но слънцето е доста високо, припича и гъските се връщат от полето. Те идат в строй, една зад друга — начело гъсокът, зад него патетата, вече пораснали, но много грозни, защото са големи, а са без опашки и без крила. На края е майката. Изведнаж,

като закряскат, като че викат ура, те се затичват, разгонват ярките и превземат с пристъп коритото. Те се събират и възбудено бъбрят, като че взаимно се хвалят, след това пият, а после — и се къпят.

Съвсем неочаквано двата петли, белогривестият и белият, се срещат на двора, на открито, застават един срещу други. Ерофим престава да дяла и ги гледа. Петлите се наближават и бързо-бързо кълват, уж намират нещо по земята, а то е да прикрият вълнението си, да покажат, че не се боят. Изведнаж те подскачат във въздуха и се удрят с краката си — чува се звук, като че се дере басма, и във въздуха остават две-три пера.

Сега още по-бързо започват да кълват, обръщат се ту с едната си, ту с другата си страна един към други, дебнат се. Очите им са замътени, като на пияни. И пак се удрят, вече не веднаж, а няколко пъти подред. Вече поличава силата на белогривестия. След всеки удар все бели пера хвърчат, по гребена на белия протича кръв. Но и той не се дава, дори напада пръв.

Кучето, което беше избягало от квачката, като беше се промушило през бодливия тел, се връща и без да обръща внимание на петлите, отива право към тях. На няколко крачки от тях то обръща глава и изтраква със зъби, за да пропъди някоя муха, но не успява и като го защипва повече, ударва на бяг, за да се скрие някъде на сянка, и минава между двата петли. Белият отива настрана. Той си дава вид, че се е отстранил зарад кучето, но всъщност намира повод да избяга. Белогривестият остава на мястото, изпъчва се и изкукуригва. Изкукуригва и белият. Борбата е отложена пак за други път.

Все пак това сблъскване произвежда немалко вълнение сред двора. Около единия и другия петел се събират по купчини кокошки, плахи, учудени. На двора, с две-три пуйки, се показва пуякът. Той чувствува, че е станало нещо, но не разбира какво е. При все това той не може да търпи, щото вниманието да е насочено върху другиго, смята се засегнат

в своята си чест и захваща да се надува. Надуе се, надуе, спусне крила по земята и пукне. След туй на най-малкия звук, отгдето и да иде, отговаря: «Гул-гул-гул!» И пак се надува.

Ерофим гледа пуяка, но не изпуща от очи и друго: по стълбите с тихи кадифяни стъпки слиза котката. Тя е сива, с черни напречни резки като на тигрица. Поспира се, удря се с опашката си, тръпки минават по тялото ѝ. Няколко врабчета се боричкат и цвърчат в бурена. Котката се присламчва, дебне, намества краката си, за да е готова и да се хвърли отведнаж. Но врабците я усещат: «Чърт, чърт! — викат. — Пазете се, котка!»

На чардака излиза Галунка. В същия миг кукумявката се обажда от покрива на дама. Най-напред изпищява грозно, пронизително, като че я душат, после занарежда: «Куку-мяв! Куку-мяв!»

— Проклетницата — казва Галунка. — Няма за нея друго място.

Кукумявката не е много далеч, сива като суха трева, с котешка глава и котешки очи. Ерофим също поглежда нататък.

— Кукумявката, бухала, гарвана са дяволски гадини — казва той. — Другите живини са направени от господа, а тях дяволът ги е направил. И като не умеял твърде, мачкал, мачкал пръстта, развалял ги и започвал отново. Затуй са толкоз грозни. Той, дяволът, е направил и вълка. Добрите гадини, като вола, коня, кучето, ги е направил господ, а лошите ги направил все дяволът. Той направил вълка, ама с цел: като оживее, да скочи и да разкъса господа. Добре, ама господ усеща тоя план и казва на вълка: «Дръж!» Че като погва вълкът дявола, тук-там, насмалко да го разкъса, ако не се бил качил на едно дърво. Но пак сварил да го ухапе и да откъса едно късче от петата му. Затуй куца. . .

Ерофим говори по обичая си високо, с писклив, женски глас. Галунка се усмихва и зарад приказката му, и зарад него и си влиза.

Ерофим продължава да си дяла. Но скоро нещо пак привлича вниманието му: котката, както се крие из бурена, дебне. И сива е, с черни черти, а сред зеления бурен изглежда и тя зеленикава, със златисти очи. Тя не помръдва, по всеки миг може да се хвърли. Врабците пак я усещат. Но и котката се преструва, че спи, и позатваря очи.

Първескиня

Марин измъкна от руклата едно късо, по-гладко и по-тънко дърво и колкото да не е с голи ръце, мушна го под мишницата си. Двамата с Ерофима те излязоха от чифлика. Всеки държеше в ръцете си по комат хляб, който Галунка им беше дала, и както вървяха, поотчупваха си и ядяха.

Сърдити бяха и двамата — Васил ги изпращаше да търсят една телица. Тя скоро щеше да се тели и снощи, като си дойдоха говедата, нея я нямаше. Говедарят, какъвто си беше смахнат и слабоумен, вика̀, вика̀, но нищо не можа да му се разбере — ни де е телицата, ни какво е станало с нея. Марин и Ерофим се ядосваха не само че ги караха да вършат работа, която не беше тяхна (говедарят беше изгубил телицата, той трябваше да си я намери), но им беше мъчно, че Васил рано-рано дойде в дама, нахвърли се отгоре им, нахока ги, наскърби ги.

— Какво стоите, какво се потривате? — беше се развикал той. — Вървете да търсите телицата. И да не се връщате, докато не я намерите. Хайде, тръгвайте!

За чужда вина да ти се карат не е леко. Но на Ерофима скоро му мина. Както ядеше, с издути пълни уста, той изведнаж захвана да се смее:

— Е, няма нищо де, Марине. Голяма работа. Ще направим една разходка, ще се поразтъпчем. . . Нищо де. . . И не видиш ли, че не Васил, а Галунка иска туй. . . А като бъде за Галунка, защо да не отидем. . . Ще отидем. . .

И тъй като те доста бързаха, Ерофим помълча

малко, за да си почине, и след няколко крачки поде:

— Не чу ли какво каза Галунка, като ни даваше хляба? Не съм мигнала, кай, цяла нощ. Ако, кай, телицата се е отелила и ако я е намерил вълка, отиде хубавото теленце, ще го изяде. Тъй каза. Аз, кай, все туй съм си мислила цяла нощ. . .

Марин все мълчеше, ако и той да не беше вече толкоз сърдит. Развиделило се беше добре, но слънцето не изгряваше. Когато Ерофим и Марин се обърнеха назад, виждаха, че небето на изток цяло е червено и гори като огън. Побиваше ги тръпки от хлад. По тревата като маргарит се белееше гъста роса и както вървяха из поляната, отподире им оставаха стъпки като по сняг. Като повървяха още малко, земята пред тях се обля с розова светлина — изгряваше слънцето. Над главите им, някъде високо във въздуха, пееха чучулиги.

Ерофим много обичаше да се зазяпва, в каквото се случи. Усмихнат, със светнали очи, той следеше лалугерите, които бързо-бързо бягаха, изправяха се до дупките си прави, като кученца, кога служат, след туй отведнаж се мушваха в дупките си. Из буренака на едно място изскочи заяк и Ерофим се изпотрепа да вика след него. А като взеха да слизат в един дол, той захвана да дебне, да се оглежда, види се, познаваше по-отрано това място и знаеше, че има нещо.

Изведнаж той се спря, направи знак на Марина да върви полека, повика го при себе си и като му сочеще напред с пръст, пришепна му:

— Полека, полека. . . Виж. . . Виж лисицата. Ето я де лежи, там ѐ. И лисичетата, и лисичетата ѝ, гледай. . .

Насреща, на другия бряг на дола, на слънце, близо до дупката си, която още оттук се чернееше, лежеше една лисица, червеникава, с щръкнали уши и остра муцунка. Пред нея три лисичета си играеха и се боричкаха на кълбо като котета. Изведнаж те скочиха и бързо, едно след друго, се скриха в дупката. Като че лисицата беше им пришепнала: «Бягайте, деца, хора!»

Миг-два още лисицата, без да се мръдне, гледа към тях. След туй скочи и ситно-ситно, като влачеше опашката си, голяма почти колкото нея, забяга напреки по склона на брега. На едно място тя като се се прескунди, превъртя нагоре опашката си и че изгуби. Като минаха насреща, Ерофим и Марин видяха дупката, гдето бяха се скрили лисичетата, а там, гдето се изгуби лисицата, имаше две-три дупки. Ерофим, клекнал, зачичаше подред във всяка.

— Ще те одраща лисицата по носа — каза Марин. — Хайде ставай! Дошли сме не да ловим лисици, а работа да вършим.

Но колкото и да търсиха телицата, не можаха да я намерят. Огледаха всички долове, всички по-ниски и по-затулени места — нямаше я. Не беше ли я изял наистина вълкът, както казваше Галунка? На това отгоре Марин се ядосваше и с Ерофима: наместо да търси и да гледа за телицата, той току се заплесваше в нещо. Като прекосваха през нивите — сега те бяха доста високички, зелени, гъсти и тъкмо вретеняха, — Ерофим пак хвана Марина за рамото.

— Гледай, гледай! — пришепна му той, като сочеше с ръка. На един синор, покрай тъмния край на една нива, бяха кацнали две дропли. Мъжката се надуваше също като пуяк.

— Виждаш ли? — каза Ерофим. — Туй е петела. . . Мъжкар е. . . Той тъй играе сутрин. Трябва нейде наблизо да е гнездото им. Да идем, а?

И той искаше да отиде да търси гнездото им, но Марин му се скара. И вече не го оставяше, а го държеше при себе си, пращаше го да ходи и да гледа ту тук, ту там за телицата. Ерофим беше лек, не си считаше труда и тичаше като момче. Като отиде да види в един дол, той се спря там на брега, започна да маха с ръце и да вика:

— Марине, ето я! Марине. . . ето я! Тука! Тука!

Марин разбра, че Ерофим е видял телицата, и забърза. Когато дойде при него, той видя, че долу в дола, който имаше равно дъно като корито, с чиста зелена трева, огряна от слънцето, стоеше тели-

цата. До нея, свито като топка, лежеше телето ѝ. Зарадвани, и двамата заслизаха бързо надолу.

В една нощ само телицата като че беше подивяла и като че не беше виждала хора. Като видя двамата мъже, които идеха към нея, тя не помисли да бяга, а се завъртя бързо около телето си, обърна се пак към Марина и Ерофима, загледа се в тях неспокойно и изсумтя. Тя беше сива, стройна, с къси малки рога и светлите ѝ черни очи бяха пълни с някакво ново чувство — и радостно, и умно, и смело. Тя потропна с предния си крак, помахна рогата си и имаше вид, че ще се нахвърли върху двамата мъже и ще ги намуши. Въпреки туй тя не направи нищо и когато Ерофим и Марин (те и не помислиха да се пазят), усмихнати, клекнаха до теленцето и взеха да го гледат, тя провря главата си между тях и го лизна с езика си.

Теленцето беше чистичко, розово. Телицата беше го облизала и то беше позакрепнало. Муцунката му и черните му очички бяха като на сърна, то гледаше без страх и без да разбира нещо, също като дете. То стана, позалюля се на тънките си крачка с черни чисти копитца, издигна глава и отдалече се приготви да суче. Кравата поизмуча и го лизна пак с езика си.

— Мъжкар, мъжкар е — говореше Ерофим. — Какъв вол ще ми стане то мене, нали, Марине, а? Хубаво е и ако да е на първескиня, едричко е. Добре, че не го схрускал вълка.

Ерофим погледна телицата и каза:

— Ама какво ще му направи вълка? Тя, майка му, каквато е яка, ще го стъпче, ще го измуши. . .

Марин поклати глава и се усмихна.

— Виждал е вълка и по-страшни от нея — каза той.

Като захвърли дървото, което носеше, Марин простря ръце, прегграби теленцето през четирите крака и го дигна. Кравата пак се завъртя наоколо със светнали очи и пак имаше вид, че ще се нахвърли върху тях. Но когато Марин тръгна, тя само по-

измуча, като че измънка, и тръгна след него. Поназад, като поподтичваше, идеше и Ерофим.

Случиха се доста далече от чифлика и колкото и да беше лекичко теленцето, все пак беше живо нещо, дотежаваше. Марин поседна да си почине. Теленцето пак се залюля на тънките си крака, кое-как дойде под майка си и взе да суче, като позавърташе от доволство опашката си. Ненавикнала още, телицата дигаше крак, като да ритне, но не смееше. Обръщаше се назад и или само гледаше телето, или го лижеше.

— Не съм чул вълк да е изял телето на някоя крава, скоро отелена — каза Ерофим. — Туй не съм чувал, ала съм чувал, че смок е смучел млякото им. Увивал се около краката им, спъвал ги като с въже и бозаел.

— Глупости. Само си дрънкаш — каза Марин.

— Какво ще дрънкам! Ти знаеш ли, че към нас, в едно село Чурене, се яви една змия, ама голяма. Един дядо Обретен имаше, той като отишел да си пръска лозето, че като излязла насреща му змията. От страх, знаеш ли, човека паднал, змията минала отгоре му, ама нищо не му направила. Донесоха човека ни жив, ни умрял в къщи и чак като доде на себе си, разправи какво е патил. След три дена умря. Всичко шест дена живя, след като видя змията.

— Е, после?

— После змията се показва още веднаж. Видял я говедарина, минала през говедата и се скрила в една трънка. Събира се цяло село, ама кой смей да я убие — никой! Пък не искат и грях да вземат. Един стар човек казал: «Ще убиете змията, но ще ви се дигне берекетя.» И не я убиват. . . По едно време змията се извлича от трънката и тръгва. Тръгва и народът с нея — не я закачат, само вървят. Вървели, вървели, излязла змията от тяхната мера и се скрила в една гора И те я оставили и се върнали. . . Не я убили. . .

Марин стана и както се усмихваше, пак прегра-

би телето и тръгнаха. Някое време го поноси и Ерофим. Наближиха вече до чифлика и чудно нещо — на чардака не се виждаше никой. Но ето една бяла забрадка се показа там — Галунка. Миг-два тя като че не ги виждаше, но като ги забеляза, затича се надолу по стълбите. Тичешката тя посрещна Марина и Ерофима и като метна едната си коса назад, развълнувана, със светнало лице, пое теленцето от Марина. Тя по̀ умееше да го държи и да го носи, отколкото Марин.

— Миличкото. . . Рожбата ми. . . Сладкото ми. . . говореше тя и също като свое собствено дете, притискаше теленцето в прегръдките си. С бързи крачки тя се насочи към дама. След нея подтичваше телицата и доверчиво държеше главата си до самото ѝ рамо.

Усмихнати, Ерофим и Марин бяха се спрели и гледаха. След туй и те тръгнаха нататък.

Последна среща

Случи се най-лошото: Захария продаде чифлика. Онова, което само се шепнеше и кое му вярваха, кое не, най-после стана. Един гражданин, един «праматарин», какъвто беше Захария, не можа да запази имота на хаджи Петра. Чифлика го купи Черню от Сърнено, богат селянин, комуто собствената земя все му не стигаше, тъй като имаше много синове и много дъщери. От няколко деня насам Черню непрекъснато сновеше между Сърнено и чифлика. Той и сега, в тая минута, беше пак при Захария в господарската къща. Колата му го чакаше долу на пътя.

Слугите, смутени, умислени, стояха пред дама и навъсено поглеждаха към тая чужда каруца. И конете, и каруцарят им се виждаха дръзки и надменни. А когато и Черню се появи на чардака, изпращан от Захария, и той не им хареса: чист, спретнат беше тоя старец, с бозави потури и морав пояс; усмихваше се с благост, с доброта, но тънък ум и добре направена сметка личаха на лицето му. Като го гледаха, слугите лесно разбираха защо чифликът се изплъзна из Захариевите ръце и мина в неговите.

Захария като че го беше срам да се покаже, изпрати Черня и пак се прибра в къщи. При слугите дотърча Галунка.

— Знаете ли какво има? — каза тя, зарадвана. — Господарят се кара с Черня, изпъди го. Слушах ги, като им правех кафето. Не си давам имота, казва, нямам имот за даване. Ще ти върна, казва,

капара, дай ми подписа назад, ти ме измами. Тъй му каза. Май че работата ще се развали.

Слугите се спогледаха усмихнати. Само Петър овчарят не повярва.

— Пие ли пак ракия Захария? — попита той.

— Пие, ами. Кога не е пил.

— Е, тогаз, той само си приказва тъй. Продажбата си е продажба, то не се връща.

Слугите се помайваха, не им се похващаше нищо, макар да имаха работа. Сега Захария взе да вика при себе си Василя. Васил няколко пъти дохожда в малката къщичка, гдето живееше, вземаше тефтери, вземаше разни книжа и пак се връщаше при Захария. Слугите усетиха, че става пак нещо. Забелязаха, че след като поприказва малко с Василя, Галунка стана много замислена, поизтри ръцете си с престилката и си влезе. След малко Ерофим мина покрай прозорците на малката къща, дойде и каза:

— Галунка плаче.

Не чакаха много, за да научат какво беше станало. Васил, зачервен, ядосан, повика Марина и му каза:

— Марине, да приготвиш две каруци. Тури ритли на едната. Ще си пренеса едно-друго в града. Отивам си, напущам вече. . .

Чистосърдечен, какъвто си беше, Захария открито си каза самата истина: всичко ставаше по волята на жена му, на Севастица. Тя искаше да се продаде чифликът. Тя също беше писала, че след два-три деня ще си дойде, но не иска да завари в чифлика Василя и Галунка. Те трябваше да си идат преди нея.

Макар да беше си поплакала, Галунка пак се развесели.

— Ще си идем пък в града, какво — говореше тя. — И в града е хубаво. Имаме си къща, ще си живеем. Кога да е трябваше да идем там, нали имаме деца за училище. Не я е срам Севастица. Да казва, че Васил я бил окрал. Какво и е взел Васил, я да каже? Васил й запази имота. Ако не беше Васил,

нямаше да остане и туй, дето сега го има. Нека, нека се наседи сама. . .

На другия ден, с цялата си покъщнина, натоварена на две кола, Васил и Галунка заминаха. След други два деня с каруците, които се върнаха от града, си дойде Севастица.

Сега и Захария се показа навън от господарската къща. С пребледняло, безкръвно лице, подпухнал, със зачервени очи, като да не беше спал, той вървеше след Севастица, когато тя обикаляше из чифлика. Като че си отмъщаваше някому, суха, черна, с пламнали зли очи, тя нареждаше кое ще остане, кое ще се занесе в града, кое ще се продаде. По нейна заповед повикаха трима-четирма турци-кърджалии, които прекупваха кокошки из селата. Тозчас взеха да ловят кокошките, затворени от по-рано в курниците — дигна се голям шум и крясък. Прекупвачите напълниха кафезите, натоварени на дребничките им кончета. Севастица подигна очи и към покрива, гдето бяха гълъбите, като че помисли и тях да продаде, но не каза нищо. До стълбите, преди да си влезе, тя каза на Марина:

— Утре никакъв добитък няма да се изкарва навън. Всички волове и крави, всички коне и овцете ще се закарат на пазаря в града. А сега кажи на слугите да дохождат един по един да си видят сметката и да им платя.

До вечерта Севастица плати на всички слуги. Никой не можеше да се оплаче — всеки, каквото имаше да взема, получи си го, взе дори нещо отгоре. Слугите си получиха всичко, но все пак не бяха весели, камък тежеше всекиму на сърцето. Като се върна вечерта от господарската къща, Марин каза:

— Много му е мъчно на господаря, много. — Марин постоя замислен, след туй шепнешката каза: — Чух го как се молеше: моля ти се, казва, Севастице, няма да пия, ще работя, недей само продава чифлика. Защо ще го продаваш? Готов имот, хубав имот. Аз ще работя, ще видиш как ще работя. Моля ти се, казва, послушай ме, не го продавай. . .

— А тя?

— Как, казва, искаш да стоиш тук и да пиеш? И да тичаш подир чуждите жени? Не може, казва. Всичко ще продам.

— Бре, че инат жена! — каза Петър овчарят. — Как да не му е мъчно на Захария? Пари се печелят, ама земя мъчно се печели. Имаш ли земя, дръж я. . .

На сутринта пред господарската къща, под големия салкъм, чакаше каруцата, впрегната в големите сиви коне. Севастица и Захария се качиха. Може това, което бе разказал Марин, да беше вярно, но Захария изглеждаше доста весел, усмихваше се. Слугите се събраха около тях за последен път. Севастица каза:

— Ние си отиваме. Ерофим ще остане тука, а вие, както ви казах, ще докарате добитъка в града. Какво е днес? Четвъртък ли? Вие и полека да вървите, тая нощ ще стигнете в града. Утре добитъкът ще си почине, а в събота ще го изкараме на пазаря. Там ний пак ще се видим А сега сбогом.

И си заминаха. Слугите и те се застягаха за път, приготвиха се и тръгнаха. Мъже бяха, не идеше да плачат, но не им беше добре, стесняваха се един от други, гледаха се с овлажнели очи, кашляха и току викаха на Ерофима:

— Сбогом, Ерофиме! Е, хайде, остани си, Ерофиме!

И това «сбогом», и това «остани си», което всеки час повтаряха, беше за чифлика, не за Ерофима.

Тръгнаха. Овцете с Петра овчаря и Давидка — дълга върволица, навели глава от жегата — тръгнаха направо през полето. Из пътя, като голяма черда, се проточи едрият добитък. Тук бяха всички волове. Балана, Чивгата, Текеша, Карагьоза и всички други. После всички крави, всички коне. Тук беше и старата черна кобила, сестрата на Айа, тук беше и първескинята телица с малкото си теле. Дигна се прах. Понякога изцвилваше кон или измучаваше крава. На слугите се струваше, че добитъкът — волове, крави, коне току поглеждат назад

и се опитват да се върнат. Слугите подвикваха и ги връщаха в пътя.

Сърнено беше близо и скоро бяха там. Очите на всички се насочваха към съборената вятърна мелница на баира, до която беше къщата и работилницата на Велико железарина. Не можеха да минат оттук и да не се видят с него, с Василена и с Аго. Освен пътя, който отиваше за града, и друг път, откъм горните села, минаваше оттук, тъй че Велико, който покрай железарството подковаваше и коне, не оставаше без работа. Като видяха слугите и добитъка от чифлика, и той, и Василена излязоха насреща:

— Добре дошли! Добре дошли! — викаха и двамата.

Василена се здрависваше поред с всички. Тя беше все тъй хубава, поизтъняла, с избистрено лице, с добър кротък блясък в черните си очи. Червеният елек, подигнат малко над кръста, който стягаше здравите ѝ гърди, беше поразкопчан, както бива у младите майки, кога кърмят. Зад Василена идеше Аго. Дебелият му гърлест глас гърмеше, смееше се.

— Отиваме си, развалиха ни гнездото — каза Петър овчарят. — Ще закараме добитъка на пазаря, а ний няма да се върнем веке. . .

Марин се шегуваше:

— Аго направи добре. Усети какво ще става и навреме избяга. Хитър е Аго. . .

— И вий няма да останете на пътя — каза Василена. — Елате, елате да седнете да си починете.

Вън на сундурмата Василена подаде на всекиго възглавница. Насядаха всички.

— То е тъй — каза Петър овчарят, като взе да цъка с огниво, за да запали цигарата си. — То е тъй, гладни няма да останем, ама птичката ходи, ходи през морето и пак се връща, дето ѝ е гнездото. Като се научи човек, мъчно е. И за нас е мъчно, и за добитъка е мъчно.

Къщите на селото бяха по-настрана, около Ве-

ликовата къща имаше поляна, на която добитъкът се спря и се запасе. Овцете бяха само по-надалече, при тях остана Давидко. Макар Велико и Василена и да знаеха всичко, което беше станало в чифлика (Галунка и Васил също бяха минали оттук), те пак трябваше да попитат за туй, за онуй, пък и слугите чувствуваха нужда да изкажат някому болката си. Приказваха, кое се окайваха, кое се шегуваха. Споменаха и чичо Митуша, който почиваше там някъде между белите кръстове в гробищата на Сърнено.

Както пасяха, воловете бяха наближили. Напред бяха Балана и Чивгата — бели като сняг, с големи рога като на елени.

— Ще се разпилее добитъка — каза Марин, — кой знае кой ще му бъде господаря, кой ще го гледа.

— Човек всякак може — каза Петър овчарят.

— И ще се оплаче, и свой ще намери. А добитъка, а добитъка. . . На него какво му е, никой не знае. . . Като няма език да каже. . .

Балана беше дошел до плета и като гледаше спокойно с влажните си черни очи, лизна се с езика си по задния хълбок, след туй взе да се почесва о един кол. Усмихната, с пъргави крачки, Василена отиде при него и го замилва с ръка. Може Балан да позна гласа ѝ — спря се, не мърдаше, само позатваряше очи.

— Балан, Балан. . . Къде отиваш, Балан? Къде отиваш? — говореше му Василена и го милваше. Кой ще те купи, Балан? На кого ще работиш? Кой ще те гледа? Ще те гледат ли хубаво, Балан? Кажи, Балан. . . кажи. . .

Отведнаж тя се спря, похвана се за челото, замисли се. После се обърна и със строго, обтегнато лице, без да погледне някого, дойде до къщата, опря се с лицето си към стената и стройното ѝ тяло, от кръста нагоре, се затресе от плач. Всички млъкнаха.

Велико, както си беше по риза, със запретнати ръце, як, здрав, с къдрава коса, усмихнат, погледа, погледа Василена и каза:

— Е, защо плачеш сега? И ти като децата.

— Мъчно ми е, пък какво — каза Василена. Тя се обърна и с насълзени очи погледна пак Балана, Чивгата и всички волове.

В къщи заплака дете. Василена избърса набързо очите си и влезе вътре.

— Свят, свят. . . като тиквен цвят — каза Петър овчарят и въздъхна.

След малко Василена пак излезе. Тя носеше детето си, малко още, издигаше го към лицето си, говореше му, радваше му се. И никакви следи нямаше от плача по лицето ѝ — усмихната беше, щастлива.

— Е, сега ний да си вървим — каза Петър овчарят.

Велико и Василена ги спряха в един глас.

— Къде ще вървите? — каза Василена. — Ще се нахраним, че тогаз.

Тя остави детето на Велика, а сама отиде да сложи софрата. Останаха още час и повече. Храниха се, приказваха. Шегуваха се с Аго. После станаха да си ходят. С Давидко, който, висок като върлина, стърчеше над овцете, като на кривака си беше нарамил ямурлука си, си взеха сбогом отдалеч, като му махнаха с ръка. Другите тръгнаха, като подбраха добитъка пред себе си. Очите на Василена пак овлажняха, но сега тя се усмихваше.

— Сбогом! Сбогом! — викаше тя всекиму, навеждаше се след туй и жадно целуваше детето си.

Велико се залови за работа, зачука. Василена остана на двора, ходеше назад-напред, ту говореше галено на детето си, ту му пееше, за да го бави. И все гледаше към пътя. Като се повръщаше назад, погледът ѝ случайно съзря Аго. Той стоеше до обора, опрян на лопатата, с която беше ринал, и през плета гледаше към пътя. С едната си ръка, с дланта, той изтри едното си око, после другото и пак се загледа. Добитъкът, като се трупаше близо един до друг, обгърнат от слънчевия прах, вече се закриваше. През баира оттатък преваляха и овцете. До едно време се виждаше само Давидко, след туй и той се изгуби.

Бележки

ЖЕНСКО СЪРЦЕ

Една част от разказите в тази книга са писани през есента на 1931 и зимата на 1932, а другата — през втората половина на 1934. В тия 19 разказа писателят се връща към спомените си отпреди години, когато е учителствувал из Добруджа.

Първото издание на «Женско сърце» излиза в края на февруари 1935 година и е посрещнато положително от критиката. Интерпретирайки въплътения в разказите жизнен материал от гледна точка на житейското съдържание и маниера на изобразяването, критиците посочват наличието на един определено изразен романтичен подход към събитията и личностите, съчетан с максимално познаване на средата и условията; умението на автора, бидейки в сферите на една определена духовна общност, Добруджа, да излезе от рамките на специфично регионалното и да извиси възпроизвежданите конфликти и характери до равнището на една общочовешка проблематика. От гледна точка на стила и езика сборникът се преценява като по-нататъшна реализация на вече забелязаната у автора тенденция към максимално опростяване на речта, освобождение от всичко случайно и неизразително, решителен отказ от «тържествена метафоричност» на словото.

Стр. 7. Серафим. Публикуван за първи път във в. «Зора», XVI, бр. 4601 от 28.X. 1934, стр. 2—3; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 7—15.

Стр. 13. Ревност. Публикуван за пръв път в сп. «Златорог», XV, 1934, кн. 4, стр. 149—156; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 16—31.

Стр. 23. Скитникът. Публикуван за пръв път във

в. «Зора», XVI, бр. 4499 от 2.VII. 1934, стр. 2—3; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 32—40.

Стр. 29. Помпадур. Публикуван за пръв път във в. «Зора» XIII, бр. 3720 от 22. XI. 1931, стр. 3—4; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 41—53.

При повторното публикуване на разказа Й. Йовков прави някои езикови промени.

Стр. 37. Вълкът. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XIII, бр. 3738 от 14. XII. 1931, стр. 3—4; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 54—65.

Запитан от проф. Сп. Казанджиев за начина му на работа, Й. Йовков посочва «Вълкът» като образец на произведение, обединило в себе си значителен фактически материал, който при други обстоятелства би използувал за няколко разказа.

При повторното публикуване на разказа Й. Йовков прави някои езикови промени.

Стр. 45. Летен дъжд. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XIII, бр. 3756 от 7.I.1932, стр. 3—4; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 66—76.

Стр. 52. Женско сърце. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVI, бр. 4517 от 23.II. 1934, стр. 4—5; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 77—87.

Стр. 59. Несполука. Публикуван за пръв път във в. «Зора», бр. XIII, 3744 от 21. XII 1931, стр. 3—4; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 88—99.

Според Ловчо Стоянов, приятел на писателя, Йордан Йовков използува за прототипове па Татар Христо и Васил Консула следните лица: «Татар Христо, или както го наричаха Татарски Христо, е от с. Богдалии. Много вярно е описан от Йовкова. Христо беше преселен от търновските села след Освобождението и се настанил в една необитаема татарска къща. Преди Освобождението Богдалии е било населено от турци и татари. След Освобождението те напуснали селото, като оставили къщите си непокътнати. Христо влязъл в една татарска къща и оттогава почнали да му казват Татарски

Христо. Филип Сливков често закачаше бай Христа, като му казваше «Татар агасъ» — значи, «Татарски големец». Бай Христо приемаше безобидно този прякор и не се сърдеше, защото той беше по-виден човек в татарската махала — останала без татари — и неговата дума се слушаше в махалата.

Васил Консула беше преселник от Северна Добруджа. Дошъл в Богдалии като дезертьор от румънската армия, оженил се за дъщерята на баба Стана и станал приведен зет. Той свиреше хубаво на свирка и понякога го наричаха Свирката Васил. След време, когато зачестиха дезертьорствата и почнаха да бягат и румънски войници, пращаха ги при Василя, защото той знаеше добре румънски език, и тогава Васил се погрижваше да ги настани било за слуги, било за овчари. Кръстев беше Консула, понеже избягалите от Румъния отиваха при него като при консул, за да им визира паспортите. Васил скитосваше и наистина се занимаваше с иманярство. Клечките, за които Консула разправя, че се казвали «алруна», са название, споменувано за друг иманяр — Спас Сребреков, който беше училищен слуга при Йовкова в Сарърджа. Йовков често разговаряше със Спаса и от него е чул и научил някои тайни от иманярството» (Д. Минев — «Йордан Йовков, спомени и документи», 1969, стр. 346).

Стр. 67. П л а т е н о. Публикуван за пръв път в сп. «Завети», I, 1934, кн. 10, стр. 148—151; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 100—113.

Стр. 76. С т а р и х о р а. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XIII, бр. 3763 от 18.I.1932, стр. 3—4; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 114—124.

Стр. 83. В ъ л к а д и н г о в о р и с б о г а. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XIII, бр. 3753 от 1.I.1932, стр. 3—4; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 125—136.

Разказът «Вълкадин говори с бога» е едно от малкото произведения, с които години след националната катастрофа на България Й. Йовков се връща към военната тема. Конкретният подтик според Григор Василев е една действителна случка, разказана на Йовков от него. «След дълго мълчание

съобщава той — Йовков отговори: Сега ще опитам един разказ, но може би. . . ще го развия после в един роман, който лесно би напомнил «Камо грядеши», но, разбира се, ще бъде съвършено оригинално нещо» (Григор Василев, «Йордан Йовков, спомени и писма», 1940, стр. 61).

В уверение на това, че Й. Йовков действително е имал намерение да разгърне темата по-широко, свидетелствува и проф. Казанджиев в своя дневник.

Стр. 91. Ройдю. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XIII, бр. 3726 от 30.XI.1931, стр. 3—4; с промени в «Женско сърце», 1935, стр. 137—148.

«Действието на този разказ става в с. Чифлик Мусубей» — съобщава Ив. Хаджиев. За прототип на Ройдю бил използуван Георги Железов. «Той бил пълен, набит и много як човек — пехливанин, който се борел по сборовете. Имал келева глава. Лете ходел със запретнати ръкави и запретнати крачоли на потурите си. Отивал да пие в кръчмата. Занимавал се със земеделие. Той обсебил бащините си ниви и не дал от тях на брата си Стефан. Когато намерили у него парите, които откраднал от лаза и ги скрил под квачката си, разкаял се и върнал на брата си малко от нивите. Водили го в града за разследване. Там го стягали на машини и той признал извършената от него кражба. След туй станал много кротък. Когато Ив. Г. Хаджиев прочел разказа на селяните, те потвърдили истинността на случката» (Д. Минев — ц. к., стр. 348).

При повторното публикуване на разказа Й. Йовков прави малки съкращения и някои езикови промени.

Стр. 99. Морà. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XIII, бр. 3732 от 7.XII.1931, стр. 3—4; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 149—159.

По повод разказа «Морà» любопитно е свидетелството на Г. Вълчев: «Когато Йовков беше учител в Чифлик Мусубей, там имаше повече от десетина вятърни мелници. Йовков често пъти е ходил в тия мелници. Веднъж двама се връщахме от Добрич към селото. По едно време в една малка долчинка и от близкия хоризонт се показаха въртящите се крила на мелниците. Крилете едно след друго се показваха и скриваха

и чертаеха малки полукръгове. Йовков забеляза това и ми каза: «Хайне (ако се не лъжа) сравнява тия въртящи се криле с ръце, махащи за помощ.» И наистина крилете имаха поразително прилика с махащи за помощ ръце» (Д. Минев — ц. к., стр. 343).

Този символ на някогашна Добруджа Й. Йовков по-късно използва в разказа

Стр. 106. Вражда. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XIII, бр. 3768 от 25.I.1932, стр. 2—5; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 160—169.

Стр. 113. Асие. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XIII, бр. 3708 от 9.XI.1931, стр. 4—5; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 170—182.

Стр. 121. Разплата. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVI, бр. 4505 от 9.VII.1934, стр. 2—3; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 183—191.

При повторното публикуване на разказа Й. Йовков прави някои промени.

Стр. 127. Празно гнездо. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVI, бр. 4511 от 16.VII. 1934, стр. 4—5; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 192—201.

Доколкото може да се съди по сведенията на Г. Вълчев, «Празно гнездо» е едно от произведенията, в които писателят остава най-близо до прототиповете. «Даскал Ангел и даскал Антон бяха братя, родом от Шумен — твърди Г. Вълчев, — напуснали го още като завършили трети клас, и дошли в Добруджа за учители. Училищната власт намерила даскал Ангела за некадърен за учител, понеже беше куц, сляп с едното око и болен. Уволниха го, а даскал Антона намериха, че може още да учителствува, и го признаха за редовен първоначален учител. Даскал Ангел беше слаб, сприхав, заядлив и зъл човек. Даскал Антон, напротив, беше здрав и весел човек. Двамата братя много се ненавиждаха, макар че живееха в две различни села. Даскал Ангел живееше в Чифлик Мусубей, а даскал Антон — в с. Деведжикьой. Вината за ненавистта беше у даскал Ангела, но не зная причината.

Знам, че даскал Ангел беше бездетен и че даскал Антон след смъртта на брата си наследи имуществото му» (Д. Минев — ц. к., стр. 344).

Стр. 133. Свирач на флейта. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XIII, бр. 3714 от 16.XI.1931, стр. 3—4; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 202—214.

Според приятеля на писателя, Г. Вълчев, сюжетът на този разказ е почерпен от живота на с. Богдалии. «Фелдшерът не се казваше Петров, а Петър Иванов от Русе — пише Г. Вълчев. — Беше млад, въздребен, сприхав, избухлив и понякога зъл човек. Държеше се високомерно и се гордееше, когато му казваха «господин докторе». Кога имаше добро разположение на духа, беше приказлив и преглеждаше добре болните, но когато го хващаха нервите, нахокваше всички, караше се на жена си и детето си, а разправяха, че дори ги биел. Случката с куция е истинска, само че Йовков я е поукрасил и направил по-интересна. Фелдшерът Иванов забелязал един куц човек, който се преструвал на ням. Иванов се усъмнил в това, повикал го от улицата, затворил го в амбулаторията и с бой накарал немия и куция човек да признае, че не е нито куц, нито ням, а се преструвал на такъв, за да може да проси. Тази случка фелдшерът разправяше навред като голямо свое откритие. Не се задоволяваше и по двайсет пъти на ден да я разказва. Разправяше я на учителите, но Йовков, колкото пъти срещнеше фелдшера, караше го да я разправя, като се смееше на вдъхновението и на жестикулациите, които правеше фелдшерът. Вярно е, че амбулаторията на фелдшера се намираше до Филиповата кръчма. Сега там се помещава читалището» (Д. Минев — ц. к., стр. 344).

Стр. 142. Грешница. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVI, бр. 4606 от 4.XI.1934, стр. 2—3; с малки промени в «Женско сърце», 1935, стр. 215—223.

АКО МОЖЕХА ДА ГОВОРЯТ

През ноември 1936 година книгоиздателство «Хемус» отпечатва сборника «Ако можеха да говорят», съдържащ 22 разказа, публикувани в «Зора», «Литературен свят» и «Бъл-

гарска мисъл». Обединени от общи герои, от единство на мястото и времето, тези разкази затвърдяват вече изразената у Йовков тенденция към новели, композирани в общ цикъл. Създава се една поредица от отделни разкази, които се спояват в представите на читателя и създават цялостен образ на обстановката и действуващите лица. Единодушна в оценките си за сборника,критиката преценява «Ако можеха да говорят» като пръв успешен опит за фрагментарен роман в българската литература, сполучливо усилие на автора да разгледа героите и събитията на по-широк план, в съпоставката на характерите и случките да очертае богатството и многозначността на нещата, да ги види от различен ъгъл на зрение. «Това е една книга съвсем оригинална, изцяло нова по съдържание и дух — пише Г. Цанев. — Една книга без предходница в българската литература» (Г. Цанев. «Ако можеха да говорят». Училищен преглед, XXXVI, 19 7, кн. 3). Сполучливо начало, което несъмнено ще даде своите плодове, ще разшири обсега на творческите търсения на писателя, ще му открие нови, неподозирани досега възможности. В рамките на конкретния анализ критиците изтъкват авторовия хуманизъм, сполучливите портретни характеристики, дълбокото познаване психологията на хората и животните, усета за диалог.

Стр. 151. Всеки с името си. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVI, бр. 4623 от 25.XI.1934, стр. 2—3; без промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 7—14.

Стр. 156. Сватбата на Василена. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVI, бр. 4629 от 2.XII. 1934, стр. 2—3; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 15—23.

Стр. 162. Борба до смърт. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVI, бр. 4635 от 9.XII.1934, стр. 2—3; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 24—32.

Стр. 168. Скитник. Публикуван за пръв път в сп. «Българска мисъл», XI, 1936, кн. 5, стр. 265—269; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 33—42.

Стр. 175. Един срещу трима. Публикуван за пръв път във в. «Нови дни», II, бр. 386 от 1.XII.1935, стр. 5; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 43—51.

Стр. 181. По-малката сестра. Публикуван за пръв път във в. «Нови дни»,II, бр. 392 от 8.XII.1935 стр. 5; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 52—61.

Стр. 187. Гълъбът на прозореца. Публикуван
пръв път във в. «Нови дни», II, бр. 404 от 22.XII.1935, стр.
за с промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 62—71.
5; При повторното публикуване на разказа Й. Йовков внася
нов текст и прави редица езикови и стилни изменения.

Стр. 194. Младите господари. Публикуван за пръв път във в. «Нови дни», II, бр. 410 от 29.XII. 1935, стр. 5; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 72—80.

Стр. 200. Вълчицата. Публикуван за пръв път под заглавие «Майка» във в. «Зора», XVII, бр. 5026 от 29.III. 1936, стр. 2—3; с промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 81—90. При повторното публикуване на разказа Й. Йовков прави някои езикови промени и допълнения.

Стр. 207. Шутият вол. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVII, бр. 5032 от 5.VI. 1936, стр. 2—3; с промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 91—102.

При повторното публикуване на разказа Й. Йовков прави известни допълнения, както и редица езикови и стилни изменения.

Стр. 213. Василена и господарят. Публикуван за пръв път във в. «Зора, XVII, бр. 5036 от 11—14. IV.1936, стр. 2; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 103—112.

Стр. 220. Бялата алаша. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVII, бр. 5041 от 19.IV.1936, стр. 2; без промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 113—120.

Стр. 225. Нощен гост. Публикуван за пръв път във в. «Литературен свят», VII, бр. 2 от 2.X. 1936; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 121—130.

Стр. 232. Едно време. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVII, бр. 5047 от 26.IV.1936, стр. 2—3; основно преработен, разказът е поместен в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 131—148. И тъй като в случая не се касае за дребни езикови и стилни различия, а за основна преработка на разказа, публикуваме и първия вариант.

ЕДНО ВРЕМЕ

Димитър Медара от Сърнево, някогашен хергеледжия на Хаджи Петър, беше дошел, както правеше сегиз-тогиз, да се види с чича Митуша. Те поприказваха доста време (с Медара не можеше да се говори за друго, освен за коне и хергеледжии), след туй чичо Митуш отиде да види някаква работа в дама, а Медара остана да чака вън на сундурмата. Той беше осемдесетгодишен, червен, с бели вежди и бели мустаци. Веждите му бяха толкоз дебели, колкото и мустаците му. Не носеше потури, а тесни бозяви панталони и късо кожухче, напъстрено с червени и зелени шарки. Едно шалче, навито на врата му, криеше белега на голяма заздравяла рана.

Кои са по-добри хергеледжии, моканите или татарите?— мислеше си Медара. С чичо Митуша те тъкмо бяха говорили за туй.— Добри са и едните, и другите. Моканите по̀ траят на студа, това е. Той, моканинът, метва на гърба си един кожух, ама кожух, отвътре вълна и отвън вълна, а отдолу под него е само по една риза. Татарите, кога се пазареха, искаха и по един чифт ботуши. Добри ездачи бяха. . .

Медара се усмихна; като е дума за ездачи, ездач беше той, Медара: както препуска коня, можеше да се наведе и да вземе мочугата от земята. А като се хване на бас, можеше да дигне от земята и една бяла меджедия.

Сега вече пред очите на Медара се явява черен огнен жребец. Оня буен жребец на Хаджи Петра, от който му остана тая рана на врата. Повече от петдесет години има оттогаз, а Ме-

дара не е забравил нищо. Ето ги същите места. Като да беше вчера. . .

Нито много едър, нито много дребен беше тоя жребец. Черен, без ни един бял косъм, с гъста дебела грива, ненакъдрена, права, метната въз една страна. При гърдите му гривата висеше до над краката му. Грива падаше и въз челото му над очите, погледът му беше див, пламнал. Не обичаше да го галят и като че не забелязваше хората наоколо си.

А между хора той беше само зимно време — тогаз го отделяха от хергелята и го храпеха на ясла. Между многото си коне Хаджи Петър имаше още един жребец, кулест-светложълт, с белезникава грива. Тоя жребец, наперен, гиздав, чист, много бързо затлъстяваше и когато го водеха на кладенеца, влачеше със себе си слугите: цвилеше, играеше, стъпяше като на пара.

Черният жребец вървеше, както си вървеше винаги, не цвилеше, не се изправяше на задните си нозе. Наглед спокоен, той цял тръпнеше, очите му горяха, около тях се явяваха кървави жилки. И хвърляше бързи светкавични погледи към кулестия.

Веднъж слугите, уж случайно, ги изтърваха и жребците се сбиха. Битката беше кратка, защото Хаджи Петър се развика от чардака. Като змия беше се впил черният жребец в кулестия, а когато слугите го отпъдиха, той свари да се обърне и два пъти ритна със задните си нозе кулестия. Един страшен удар, тъй като беше отдалечко, който можеше да осакати и най-якия добитък.

Черният жребец съвсем се променяше, ставаше като огън, напролет, кога тръгнеше с хергелята. Стотина и повече кобили имаше в хергелята на Хаджи Петра. Него време нямаше ниви — всичко беше трева и бурен, из който звънци се чуваха, но добитъкът не се виждаше. Някъде на по-открито място се появяваха и се тълпяха близо една до друга кобилите — червени, черни, всякакви. Една бяла, едра кобила минава между другите и на шията й гърми желязна хлопка. Други тучени звънци се чуват. Пръхтят кобилите, цвилят малките тънкокраки кончета. И ето от към най-далечния край на хергелята се показва черният жребец. Препуска с бърз ситен тръс. Грива замрежва очите му.

Той е толкова лют и ревнив, че ако се случеше да мине

наблизо каруца, черният жребец, със своя ситен тръс и разьята грива, се отделя от хергелята, спуща се върху колата като някое зло куче и дави конете. Трябва да слизат, за да го отпъждат настрана.

Когато хергелята слиза на водопой, черният жребец е начело и я води. Винаги е нащрек. Една нощ върху хергелята налетяха вълци. Медара беше останал назад и когато пристигна, намери хергелята събрана в кръг: кобилите бяха се обърнали с главата си навътре (в това място бяха малките кончета), а със задниците си навън, готови да ритат. Настръхнал, с разширени ноздри, черният жребец обикаляше кръга на кобилите. Но вълците бяха избягали.

Колкото повече черният жребец ходеше с хергелята, толкоз ставаше по-буен, по-див, по-неукротим. Козината му беше често напрашена, сплъстена от загоряла пот, по гривата му бяха се налепили тръни. И сух беше, тънък, над очите му имаше трапчинки, но погледът му гореше. Още веднаж те се срещнаха с кулестия жребец. Изпуснат пак от слугите, кулестият жребец разпусна опашката си, зацвили и с отмерен красив галоп се понесе по зелената поляна към хергелята. Там дрънчаха хлопки, цвилеха кончета, майките им тревожно се обаждаха. Долният край на хергелята се поприбра, кобилите се подплашиха. И ето оттам изскочи черният жребец, бързо-бързо, в силен тръс, с развяна широка грива. Двамата съперници се сдавиха още при срещането си: изправяха се на задните си крака, коленичиха, пак се изправяха. Зъбите им тракаха като клещи. Когато слугите стигнаха и измъкнаха кулестия жребец, той беше цял в кръв — изхапан беше като от вълк.

— Като че не е кон, а звяр — казваше по това време за жребеца Медара и пак му се любуваше. Но ето че черният жребец, без да има причина, само от злина, взе да гони от хергелята коня на Медара. А той беше кротък, хрисим кон. Оттук се и започна враждата между Медара и жребеца.

И конете също като хората имат нужда от сън. Често бяха питали Медара: спят ли конете, как спят, кога спят? Спят най-често сутрин, когато изгрее и понапече слънцето. Едни лягат, други спят прави, на крака. Тъй беше се спряла една сутрин хергелята и почиваше. Звънците млъкнаха.

Малките кончета бозаеха от майката си. Медара слезе от коня, пусна го да пасе, а сам той си полегна да поспи.

Почивката на конете е час, час и половина. И ето като пръхтяха и цвилеха, кобилите нагазиха пак из буренака. Скочи Медара и погледна: хергелята беше далеч, а на мястото ѝ стои само неговият кон. И чудно нещо — конят не мърда, стои все на едно място. Медара дохожда близо до него — конят го гледа, но пак не мърда, единият му крак виси във въздуха над него кожата обелена от удар. Медара разбра: жребецът беше го ударил и беше му счупил крака. «Добре тогаз — каза Медара, — сега пък ти ще ме носиш.»

Той пусна своя кон да пасе, хвана жребеца (Медара беше голям майстор да хвърля ласо) и му тури седлото. Добрият кергеледжия трябва, като се наведе от седлото, когато конят се носи в най-силен бяг, да може да вземе мочугата от земята. Защото камшика си е камшик — хергеледжиите наистина носеха дълги по три-четири метра камшици, на края на които имаше конски косми. С тия камшици можеше само да се плющи — конете кога се плашат, кога не. Тогаз хергеледжията посяга и откача от седлото мочугата. Тя е къса здрава тояга с топка на края, същински боздуган, и на една ремъчка се закача и виси на седлото. Мочугата е оръжието и силата на хергеледжията. Като я завърти и захвърли, тя лети с топката напред, като стрела и тежко на оная кобила, върху чийто гръб падне. Към това място вече — гдето мочугата е паднала, се носи на коня си хергелджията, навежда се, в миг се изправя пак и мочугата е в ръката му. И той пак лети към гъстите редици на конете.

Всичко това, което Медара правеше най-изкусно на своя кон, опита се да го направи и с черния жребец. И го направи — вземаше мочугата от земята. Едно само се отказваше да направи черният жребец: когато го обърнеше назад, гърбом към хергелята, каквото и да правеше, жребецът не пристъпваше ни крачка напред. Медара се сърдеше, шибаше жребеца с камшика. Жребецът скачаше, бъхтеше, ставаше само вода, но не пристъпваше ни крачка. И Медара пак хвърляше мочугата си напред и пак я дигаше от земята. След туй пак искаше да накара жребеца да се отдели от хергелята — и не успяваше.

Това се повтаряше всеки ден. Медара не отстъпваше, но и

жребецат не се подчиняваше. Медара чувствуваше как жребецът още не се бои от него, но как го намразва: гледа го изпод замрежените си с грива очи с тежък огнен поглед, потръпва и внрва глава, когато му се качва.

Когато слизаше да си почине, Медара пущаше жребеца да пасе, но го държеше на въже. Той имаше железен кол, забиваше го в земята и за него връзваше коня. Но една вечер той слезе колкото да изпуши една цигара и затуй взе въжето в ръка, а за да може да си направи цигара, завърза го за едната си ръка. Направи глупост, която му струваше скъпо.

Като изпуши цигарата, Медара поиска да подреме. Задушно беше, святкаше се. Идеше дъжд, но беше още далеч. Медара не усети как заспа. Изведнаж нещо го дръпна, удари го в земята, издигна го, пак го блъсна. Медара като че се намираше в огън — широки светкавици блесваха, после пак ставаше тъмно, пак светкавици. Напред се чуваше тътен на копита — хергелята бягаше подплашена (хергелите наймного се плашат от сухи светкавици), след нея бягаше жребецът и влачеше Медара за ръката. Всичко това трая миг-два. Медара разбра, че загива, събра всичките си сили — а як беше, — можа да се превърти и да залови въжето с другата си ръка. И сега го влачеше жребецът, но и той опъваше. Той извади ножа с едната си ръка, преряза въжето, но в туй време се блъсна в корена на една трънка и нещо раздра врата му, като че го закла. . .

Чичо Митуш доде от дама и като видя Медара как гледа към полето и как е замислен, каза му:

— Какво гледаш? Какво си се замислил?

Медара се усмихна и поклати глава.

— Мисля за черния жребец на Хаджи Петра. Какви коне имаше другож, Митуше, какви коне. . . Тоя жребец само дето не ме уби, само дето не ме закла — я виж я раната на врата ми. . .

И макар да беше разказвал тая история хиляди пъти, Медара започна да я разказва пак.

Стр. 244. П р и с в о и т е с и. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVII, бр. 5053 от 3.V.1936, стр. 2; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 149—157.

«След като се публикува разказът, писателят прави едно

допълнение към речта на чичо Митуш, като подир фразата «Учи се да сайдисваш добитъка» (б. р., стр. 246, р. 33) е прибавил следните мисли, които подхващат и развиват една от основните му идеи:

«— По-лош ли е добитъкът? Не е. Добитъкът знае ред: за ядене, за раждане, за всичко. А у хората как е — кой както завърне, кой както си иска. Я виж онези гадини, що са по две, мъжко и женско, как си живеят — тъй добре да си живеят и между хората няма. И грях знае що е добитъкът. В хергелетата жребецът пази майка, пази сестра, пази всяко женско, що е от негова кръв. И не познава ли добитъка, кажи ми, кой човек е добър и кой лош. . . Ти добитъка не можеш го излъга. Аз защо казвам: ако добитъците можеха да приказват, щяха да са като нас. Е, то се знае, толкоз като човека не умеят, толкоз не са умни, те са като по-малки наши братя. А инък. . . Само дето не продумват, нали ти казвам, само дето не продумват. . .»

По-сетне навярно писателят намира, че чичо Митуш много е «продумал», и орязва прибавените думи: няма нужда от толкова дълга реплика-гвоздей! Нека концепцията се разтвори неуловимо в сюжета на цялата книга. . .» (Вж. Симеон Султанов — «Йовков и неговият свят», 1968, стр. 152—153.)

Стр. 250. Д и в а ч к а. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVII, бр. 5058 от 10.V.1936, стр. 2; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 158—166.

Стр. 256. Л о в с х р ъ т к и. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVII, бр. 5064, от 17.V.1936, стр. 2; с промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 167—177.

При повторното публикуване на разказа Й. Йовков прави известни допълнения, както и редица езикови и стилни промени.

Стр. 263. В и е л и ц а. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVIII, бр. 5069 от 24.V.1936, стр. 2; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 178—187. При повторното публикуване на разказа Й. Йовков прави някои изменения.

Стр. 270. Нов огън. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVIII, бр. 5075 от 31.V.1936, стр. 2; с промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 188—196. При повторното публикуване на разказа Й. Йовков прави някои допълнения, редица стилни и езикови поправки.

Стр. 276. Сутрин при изгрев слънце. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVIII, бр. 5080 от 7.VI. 1936, стр. 2—3; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 197—204.

Стр. 282. Първескиня. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVIII, бр. 5086 от 14.VI.1936, стр. 2; без промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 205—213.

Стр. 288. Последна среща. Публикуван за пръв път във в. «Зора», XVIII, бр. 5098 от 28.VI.1936, стр. 2—3; с малки промени в «Ако можеха да говорят», 1936, стр. 214—224. При повторното публикуване на разказа Й. Йовков прави някои езикови поправки.

Съдържание

ЖЕНСКО СЪРЦЕ

АКО МОЖЕХА ДА ГОВОРЯТ

ЙОРДАН ЙОВКОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

Том трети

Трето издание

РЕДАКТОР ТАТЯНА ПЕКУНОВА; ХУДОЖНИК ВЛАДИСЛАВ ПАСКАЛЕВ; ХУДОЖЕСТВЕН РЕДАКТОР КИРИЛ ГОГОВ; ТЕХНИЧЕСКИ РЕДАКТОР ВЕСЕЛИНА БАЛАБИНА; КОРЕКТОРИ ЕЛЕНА КУРТЕВА И МАРИЯ ЙОРДАНОВА

Формат 32/84/108; тираж 60 113 екз.; печатни коли 19,50; издателски коли 16,38; уик 15,28; л. г. IV/55; изд. № 5855; поръчка № 12/1983 год. на изд. «Български писател»; дадена за набор на 27. X. 1982 година; излиза от печат на 30. III. 1983 год.; цена 2,31 лв.

Код 25 $\frac{95\ 361-72411}{5506-75-83}$

ДП «Димитър Благоев» — София